BIJDRAGE

TOT DE

GEOGRAPHISCHE, GEOLOGISCHE EN ETHNOGRAPHISCHE
KENNIS DER AFDEELING KROË

DOOR

O. L. HELFRICH,

Controleur der 2e klasse bij het Binnenlandsch Bestuur.

INLEIDING.

In de overtuiging, dat het voor een bestuursambtenaar van het hoogste gewicht is, de gebruiken, zeden, gewoonten en taal van het land, waarover hij het bestuur voert, te kennen, haastte ik mij bij mijne plaatsing in de Afdeeling Kroë die stelling in praktijk te brengen en liet, zooveel als 't mij doenlijk was, geen tijd voorbijgaan om mij op de hoogte te stellen van land en volk.

De volgende bladzijden zijn de vruchten van mijn onderzoek.

De tijd, dien ik het geluk had te midden van den waren Lamponger door te brengen, was helaas! te kort, — na nog geen jaar verblijf in de bergdistricten verkreeg ik reeds mijn overplaatsing naar de hoofdplaats Benkoelen, — om er zeker van te kunnen zijn, dat alle onderwerpen in alle deelen zijn onderzocht; ik zal dus wellicht niet kunnen beweren altijd even nauwkeurig en volledig geweest te zijn.

Is het in 't algemeen geen gemakkelijk werk om land en volk met juistheid te beschrijven, zooals de controleur Neumann terecht opmerkt, aanmerkelijk zwaarder wordt zeker de arbeid, indien men niet in de gelegenheid geweest is bronnen te raadplegen, die over beiden handelen; noch 't werk van Francis, noch dat van Marsden lagen ter mijner beschikking; een wegwijzer ontbrak mij dus ten eenenmale. Dat ik daardoor dikwijls op moeilijkheden ben gestuit, behoeft zeker geen betoog.

De bezwaren ondervond ik vooral, toen ik mij onledig hield met het verzamelen van gegevens omtrent de historie der Lampongers. Daar er geene geschriften daaromtrent bestaan, moest ik mijne kennis daarvan putten uit de mondelinge overleveringen, die — men begrijpt het — nooit volledig genoeg kunnen zijn, om iemand in staat te stellen een goed doorlopend aaneengeschakeld verhaal te leveren. Wat

¹ Zie zijn voorrede op de hoogst belangrijke bijdrage: Het Pané- en Bila-stroom-gebied etc., opgenomen in het Tijdschrift van het Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap, Tweede Serie, deel II, Afdeeling: Meer uitgebreide artikelen, n°. 2.

ik dan omtrent hunne geschiedenis van mijne zegsmannen heb aangeteekend is hier en daar ingevlochten; reden waarom ik deze beschrijving dan ook niet tevens mocht en kon beschouwen als een volledige historische bijdrage.

Zooveel mogelijk heb ik evenwel door raadpleging van werken over land- en volkenkunde handelende, en opgenomen in den Gids, het Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap, het Tijdschrift van het Koninklijk Instituut en in de Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap getracht ieder onderwerp volledig te behandelen. In hoeverre mij dit gelukt is, oordeele men zelf.

Evenmin als een uitgebreide verhandeling verwachtte de lezer in de volgende bladen een boeiende beschrijving van natuur, land, volk en wat dies meer zij; daartoe, ik erken 't gaarne, ben ik niet in staat; daartoe ontbreekt mij de macht van het woord.

De bijdrage is niet anders dan een compilatie van uitgewerkte gegevens, die ik, hoe droog de bijdrage daardoor ook geworden is, vermeend heb niet in portefeuille te mogen houden; allicht zullen daarin bijzonderheden zijn aangeteekend, die nog niet ter kennis van de wetenschappelijke wereld zijn gekomen.

Veel, ik herhaal het nogmaals, zal voorzeker nog moeten worden aangevuld. Mogen de ambtenaren, die in de gelegenheid worden gesteld langer dan ik onder de Lampongsche bevolking door te brengen, daartoe lust gevoelen.

Benkoelen, 16 December 1886.

I. GEOGRAPHIE. 1

A. Ligging, gedaante, grenzen, grootte.

De afdeeling Kroë, uitgenomen de eilandengroep Engano², strekt zich uit tusschen 103°34' en 104°45' O.L. van Greenwich en tusschen 4°44'55" en 60° Z.B. Zij heeft een langwerpigen vorm, daar haar lengteas, die zich van de grens met de afdeeling Kauer tot aan de Blimbing-baai uitstrekt, de breedteas, die van de moeara Biha loopt langs een lijn, loodrecht op de lengteas, tot aan het snijpunt van die lijn met de grenslijn der afdeeling met de afdeeling Toelang Bawang (Resie Lampongsche Districten) ongeveer twee en één half maal overtreft.

De afdeeling grenst ten Noorden aan de afdeeling Kauer, waarvan zij door de Wei-menoela gescheiden wordt, en wordt ten Zuiden door Straat Soenda en ten Westen door den Indischen oceaán bespoeld; haar oostelijke grens, zijnde die met de Lampongsche Districten, loopt van den Boekit-Sawah naar den Sekindjau, van hier naar den top Soebahan-Allah, vervolgens naar het nachtverblijf Koeboe-Balaq³ en van hier naar den top Poenggoer, terwijl haar noordoostelijke grens met de Residentie Palembang loopt naar den vulkaan Besagi en vervolgens over de vulkanen Seminoeng en Poengoeng naar den Barisan.

Hare oppervlakte bedraagt 42.5 □ geographische mijlen, het eiland Engano daaronder niet begrepen.

B. Klimaat, moessons, land- en zeewind, schadelijke winden.

De gemiddelde temperatuur in de afdeeling, niettegenstaande zij getemperd wordt door de zee, die haar omringt, de vele wouden op het gebergte en de menigvuldige regens, bedraagt toch nog voor

¹ Door het op vele plaatsen zeer onduidelijke schrift van den Schrijver kunnen wellicht fouten in de spelling van enkele geographische namen voorkomen. Red.

² Over de eilandengroep Engano werd door Schrijver dezes eene bijdrage aan het Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap geleverd.

³ Een der pleisterplaatsen gelegen op het voetpad van de doeson Hoedjoeng naar Tioe Balaq.

de kuststreken 84° F., in de hoogere bewoonde luchtstreken is de gemiddelde warmtegraad 70° F.; het verschil tusschen den laagsten en hoogsten thermometerstand bedraagt voor een zelfde plaats der afdeeling niet meer dan 14° F.

Te Negara Batin (marga Liwa), gelegen op 905 meter boven de oppervlakte der zee, werd na eenige waarnemingen door schrijver dezes bevonden, dat de gemiddelde temperatuur bedroeg:

te 6	uur 's morgens	64° F.
" 10—11	" v. middags	78° F.
" 10	" n. "	69° F.

De moessons zijn in de afdeeling zeer ongeregeld, hetgeen alleen toegeschreven kan worden aan hare ligging en aan den bergketen die haar van N.W. naar Z.O. doorsnijdt; de verschijnselen van de voorjaars- en najaarskenteringen worden ook bijna niet waargenomen. Het grootste gedeelte van het jaar waait gestadig de westenwind; slechts in de maanden Juli t/m September praedomineert de zuidenwind.

De regelmatige afwisseling van land- en zeewind neemt men evenals in alle warme streken, in de nabijheid der kust ook waar; schadelijke winden worden er niet waargenomen

De regenval is zeer belangrijk; over de jaren 1883, 1884 en 1885 bedroeg het aantal regendagen gemiddeld 235 per jaar.¹

C. Beloop der kust, baaien, kapen, diepte der zee.

De kustlijn heeft vele hoeken, bochten en inhammen en is dientengevolge uitgestrekt en ontwikkeld. Begeeft men zich, de kustlijn volgende, van de grens der afdeeling met de afdeeling Kauer naar die met de afdeeling Semangka, dan treft men in de achtereenvolgens van Noord naar Zuid gelegen margas de navolgende baaien en kapen aan:

1. in de marga Poegoeng-Malaja: de Laboean Ballak, waaraan de doeson Tandjoeng-Sakti en de Laboean Wei-Batang, waaraan het gelijknamig gehucht gelegen is; de oedjoeng Batoe Laka en Pandan; ²
2. in de marga Poegoeng-Bandar: de Laboean Penengahan, waaraan de gelijknamige doeson gelegen is;

¹ Daar Schrijver dezes geen regenmeter in zijn bezit had, kon het aantal millimeters gevallen regen niet door hem worden opgenomen.

² De Schrijver heeft overal Wei in plaats van het in alle andere geschriften gebruikelijke Wai. Wij hebben hierin geen verandering willen maken, omdat het een punt van ondergeschikt belang betreft en eene langere uitweiding daarover hier niet op hare plaats zou zijn. Red.

2. in de marga Poegoeng-Tampak: de oedjoengs Jangkal en Doengkal; de Laboean Tampak, zich uitstrekkende van de oedjoeng Doengkal tot nabij de oedjoeng Kota Karang, waaraan de doesons Koerippan en Negri gelegen zijn; de oedjoeng Kota Karang bij de gelijknamige doeson; de oedjoeng Pamentjarang nabij het gehucht Batoe-Radja;

4. in de marga Wei-Sindi: de Laboeaus Maroedang en Tebakka, tegenover het eiland Poelau-Pisang, de oedjoengs Wei-Kroei en Matoe;

5. in de margas Wei-Sindi, Panggawa-Lima-Oeloe, Panggawa-Lima-Tengah, Panggawa-Lima-Ilir en Pr Kroë: de ruime Laboean Kroë (Kroëbaai), zich uitstrekkende van oedjoeng Matoe tot oedjoeng Karang-Pinggang, waaraan de doesons Amboeli, Oelok-Pandan, Perpas, Radja-Basa, Negri, Penjaboengan, Pedada, Pr Kroë en Serei gelegen zijn;

6. in de marga Pr Kroë: de oedjoeng Karang-Pinggang;

7. in de marga Tenoembang: de oedjoeng Mandiri, de Laboean Padang-manis, en de oedjoeng Karang-Tjangoeng;

8. in de marga Ngamboer: de Tandjoeng Karang-Batoeng;

9. in de marga Ngaras: de Tandjoeng Sigging, bij het gelijknamig gehucht, en de Tandjoeng Ladangan;

10. in de marga Bengkoenat: de ruime Laboean Bengkoenat, zich uitstrekkende van Tandjoeng Ladangan tot aan de oedjoeng Bengkoenat.

11. in de marga Blimbing: de oedjoeng Wei-Haroe, de Laboean Wei-Haroe, de Laboean Blimbing, waaraan de gelijknamige doeson gelegen is, de Tandjoeng Rata (Vlakken Hoek), de Tandjoeng Sléman. Behalve bij goed doorstaande westenwinden bieden de Laboeans: Wei-Batang, Tampak, Penengahan, Kroë, Padang-manis, Bengkoenat en Blimbing een goede en veilige ankerplaats aan; het binnenloopen in de andere Laboeans — voor groote vaartuigen onmogelijk — gaat zelfs bij kalm weder voor sampans met zeer vele bezwaren gepaard, zoowel door de zware branding als door de vele reven in die Laboeans. De eenige en goede ankerplaats, ook bij hevige westenwinden, biedt alleen de zeeengte tusschen den vasten wal en het eiland Poelau-Pisang aan.

Langs de geheele kust treft men, behalve in genoemde Laboeans en in bedoelde zeeengte, geene landingsplaats aan uithoofde van de zware branding, die op de kust staat.

De zee is over het algemeen zeer diep; niet zelden bereikt zij reeds op één paar honderd meters afstand van de kust eene diepte

van 40 vaam. In de zeeengte tusschen Poelau-Pisang en den vasten wal bedraagt hare diepte gemiddeld 10 vaam. Slechts hier en daar heeft men ondiepe plaatsen, herkenbaar aan de branding, die daarop staat, en onder den naam „Gossong” bekend.

D. Gesteldheid van den bodem (Algemeen overzicht).

Een blik op de topographische kaart van Steck en die van Verbeek, waarop het terrein met juistheid voorgesteld is, doet ons onmiddellijk zien, dat het zeer bergachtig is en door vele, deels kleine rivieren doorstroomd wordt.

Zelden ziet men dat het terrein meer dan een paar palen landwaarts in vlak is; hier en daar — hetgeen o. m. het geval is langs bijna de geheele kust van de uitwatering der rivier Wei-Kroei tot aan Tapa menoela — strekken de uitloopers van het Barisan-gebergte zich zelfs uit tot onmiddellijk aan zee. Daar de vlakten bovendien spoedig door heuvels worden afgebroken, kan van uitgestrekte strandvlakten geen sprake zijn.

Bergen en vlakten zijn met dichte urwouden en wildernissen bedekt, waarvan slechts een klein gedeelte ontgonnen is.

Alhoewel de bergruggen, die in verschillende richtingen de afdeeling doorsnijden, vulkanisch zijn, worden er toch geene werkende vulkanen aangetroffen. Lavastroomen komen hier en daar voor, evenzoo de glasachtige wijzigingen der Augiet-andesieten o. a. bij Tebakka. waar een peksteenstroom van den vulkaan Poegoeng in zee uitloopt.

De bodem levert eenige merkwaardige vulkanische verschijnselen op. Zoo heeft men bij den Gs Walérang, een der toppen van de Gs Sawah, een veertigtal warme bronnen, waarvan het water een onaangename zwavelsmaak en reuk heeft, en die door kanaaltjes in verbinding staan met een groot meer, dat door een klein riviertje in gemeenschap is met de Wei-Semangka. Tevens treft men bij die bronnen een modderwel aan, waaruit onafgebroken warme modder opwelt en een reuk van zwavel-waterstofgas zich verspreidt.¹

Uitgestrekte moerassen (bawang) worden in de lage gedeelten der afdeeling gevonden in de margas Bengkoenat en Blimbing en in de bergstreken in de marga Liwa, waar zich op ongeveer 5 palen afstand van de marga-hoofdplaats Negara-Baten, nabij den margaweg van die doeson naar de doeson Djadjawi, een moeras bevindt, dat

¹ Zie hieromtrent bijlage I.

een uitgestrektheid van ongeveer 100 vaam in het vierkant heeft; het gehucht Bawang daarbij gelegen heeft zijn naam daaraan ontleend.

E. Bergen.¹

De afdeeling wordt door twee bergketenen doorsneden:

1. een bergketen, die zich over de lengte der afdeeling bijna evenwijdig met de kust onder de benamingen Bt Barisan, Gs Sawah en Bt Sawah uitstrekt en eene voortzetting is van den grooten Bari-sanketen;

2. een bergketen, die van de middelste punt — één der drie punten, waarmede de Lampongsche districten in zee uitloopt en van het eiland Lagoendi door straat Lagoendi gescheiden is — in Noordwestelijke richting over den vulkaan Sekindjau naar Belalau loopt, welke keten met den bergketen sub I door een zijketen verbonden is.

Als de voornaamste toppen verheffen zich uit eerstgenoemden keten de Gs Blakang, de Gs Koekoesan, de Gs Belaulawan, de Gs Poegoeng, de Gs Selaumawang, de Gs Peningaman, de Gs Walérang, de Gs Seromol, de Gs Siamang, de Gs Blambang; tot die van den keten sub II genoemd behooren de Gs Sekindjau, de Gs Gigok, de Gs Besagi, bestaande uit de vier toppen — Besagi ballak of groote Besagi, de Besagi renik of kleine Besagi, de Penjaboengan en de oedjoeng Tandjong — de Gs Koekoesan en de Gs Seminoeng.

Het gebergte in de afdeeling is nog zeer onvolledig bekend. Van de hoogte van eenige toppen geeft de volgende tabel een overzicht.

Namen der toppen.	Bergketen.	Hoogte boven de oppervlakte der zee in meters of in voeten.	TOELICHTINGEN.
Poegoeng . .	Sub I	± 1200 meter ± 6000 voet	Volgens schatting-Verbeek. De Hollander.
Groote Besagi	} Sub II	1890 »	} Volgens Verbeeks peilingen.
Kleine »		2240 meter	
Koekoesan . .	idem	1680 »	Idem.
Seminoeng . .	idem	1846 »	Idem.

In de afdeeling wordt slechts één plateau van aanbelang aangetroffen, nl. het Belalau plateau; deze gezonde en vruchtbare landstreek,

¹ Vgl. het Jaarboek van het mijnwezen, 2e jaargang, 1e deel 1881.

wier gemiddelde hoogte 900 meter boven de oppervlakte der zee bedraagt, strekt zich uit van de doeson Hoedjoeng (marga Boewei-Bloengoe) tot de doeson Negara Batin (marga Liwa) en zet zich vervolgens in een smalle strook tot aan het Ranaumeer voort.

F. Rivieren. ¹

De hoofdwaterscheidingen nemen het volgende beloop:

De waterscheiding tusschen oost- en westkust loopt om de Ranau heen en eindigt bij de Pg Limou-Koentji, nabij de doeson Soekamarga (landschap Wei-Toegagah, marga Soekau); die tusschen West- en Zuidkust loopt van genoemde doeson in de Z. O. richting over de doeson Negara Batin naar den Bt Sawah en eindigt bij den Vlakken Hoek, die tusschen zuid- en oostkust loopt van den Besagi en de Pematang Agoeng — eene zijketen aan de boventakken van de Semangkarivier — naar den Sekindjau.

Rivieren van eenige beteekenis kunnen tengevolge van de richting der bergen en den langwerpigen vorm der afdeeling niet worden aangetroffen; allen hebben dan ook een korten loop. Evenmin kan bij de rivieren van een uitgestrekt stroomgebied sprake zijn, daar zij zich te spoedig in zee ontlasten en over het algemeen een zeer weinig kronkelenden loop hebben, zoodat zij door weinig zijrivieren gevoed kunnen worden, terwijl degene, die een sterk kronkelenden loop hebben, te zeer door bergketenen en ruggen ingesloten worden, dat hun zijrivieren van eenig aanbelang kunnen toevloeien.

De eenige rivier van beteekenis in de afdeeling is de Wei Semangka.

Deze rivier, behoorende tot het gebied der zuidkust, ontspringt ten noorden van den vulkaan Besagi, stroomt eerst in zuidelijke richting nabij de doesons Hoedjoeng en Kenali, neemt bij de doeson Tandjoeng een rechterzijtak de Siboras op, die haar oorsprong neemt op den Besagi, neemt daarna eene zuidoostwaartsche hoofd-richting aan, vereenigt zich bij de doeson Kota Besi met een anderen zijtak, de Hillien Roeboeh, ontspringende op de Pg Limon Koentji, stroomt vervolgens met vele kronkelingen nabij de doesons Krang, Belampau, Maleboei en Antati en ontlast zich in de baai van Semangka. Nabij de doeson Belampau vormt de Semangkarivier een dubbelen waterval van cc. 150' hoogte, de tjoeroep Lelang Kapok genaamd. In haren bovenloop door de margas Boewei-Kanjangan en Soewo wordt zij door eenige belangrijke zijrivieren gevoed,

¹ Vgl. Jaarboek van het mijnwezen, 2e jaargang, 1e deel 1881.

als de Wei-Andersman, de Wei-Sebatocan, de Wei-Pampangan, de Wei-Maleboei, die alleen hun oorsprong hebben op den Gs Sawah.

De Wei-Laei, behoorende tot het gebied der westkust, ontspringt, onder den naam Wei-Sebaboei, op de Pg Sebaboei op ongeveer twee palen afstand van de doeson Soengi (marga Liwa), stroomt eerst noordwaarts langs die doeson onder den naam Pantjar Pintoe, vervolgens onder den naam Sebaroes langs de doesons Kasoegihan en Proata, daarop noordwestwaarts onder den naam Loengkoeng atoe langs de doesons Gedong Asin en Tandjoeng en nabij de doeson Negara Batin, loopt daarna onder den naam Wei-Laei met weinig kronkelingen in zuid-westwaartsche hoofdrichting en valt niet ver van de doesons Negri en Penjaboengan in den Indischen Oceaan; na in haren loop slechts eene zijrivier van belang, de Sinda-Lapei, te hebben opgenomen.

De Wei-Kroë (Wei Krohé), behoorende tot het gebied der westkust, ontspringt op den Gs Sawah, loopt na door vele, doch kleine zijrivieren gevoed te zijn, in zuidwestwaartsche hoofdrichting en stort zich met twee armen in den Indischen Oceaan, en wel bij Tandjoeng Djati tusschen de doesons Pedada en Bandjar-negri (marga Panggawa-Lima-Iilir) er bij de hoofdplaats Kroë. In haren benedenloop neemt Wei-Kroë twee zijrivieren op, nl. de Wei-Ngison¹ en de Wei-Balou, die beiden op de uitloopers van den Gs Sawah ontspringen; beide riviertjes zijn voor de irrigatie der velden in de marga Pr Kroë van veel belang.

Verder vermelden wij nog de Wei-Warkoe, die op den Gs Besagi ontspringt, met vele kronkelingen nabij de doesons Bahwei (marga Liwa), negri Ratoe en Wei-Betanding (marga Soekau) onderafdeeling Ranau-districten) in het Ranaumeer ontlast; niet ver van Bahwei vormt de Warkoe een waterval van $\pm 40'$ hoogte onder den naam Tjoeroep Oelok Ketoeboeng bekend. In haar loop neemt zij twee zijrivieren op, de Wei-Palekija en de Wei-Oeloehan, die voor de irrigatie der bouwvelden in de marga Soekau van zeer veel betekenis zijn.

De meeste rivieren in de afdeeling eigenen zich niet tot irrigatie, daar haar bed veel lager ligt dan de gronden, die zij doorstroomen.

Voor de scheepvaart komen slechts de in de margas Tenoembang, Ngamboer en Blimbing stroomende rivieren: Wei-Biha, Wei-Basohan, Wei-Marang, Wei-Temboeli en Wei-Menanga in aanmerking, waarin

¹ De grensrivier der margas Panggawa-Lima-Iilir en Pr Kroë.

vloten en kanos tot een paar palen van hare monding vaarwater vinden. In de Wei-Kroë, waaraan de hoofdplaats der Afdeeling gelegen is, kunnen alleen bij vloed vaartuigen tot op ongeveer 200 meter van de monding binnenloopen.

De andere rivieren zijn, daar zij tot hunne monding het karakter van onstuimige bergstroomen bewaren, niet bevaarbaar.

De meeste rivieren zijn doorwaadbaar; waar dat niet mogelijk is, passeert men ze over bruggen of vloten.

In de droge jaargetijden is de watertoevoer soms zoo gering, dat de rivieren geen genoegzame kracht hebben om zich een uitweg naar zee te banen, zoodat de mondingen gesloten zijn. Dit is o. a. waartenemen bij de Wei-Temiang, Wei-Kesèh, Wei-Pintin e. a. Bij niet al te zware regens ontstaan evenwel reeds bandjirs, waardoor de nabij de rivieren gelegen sawahs en doesons overstroomd worden.

G. Meren.

Behalve het zwavelmeer bij den Gs Walérang, worden, voor zoo-verre aan schrijver dezes bekend is, geene meren in de afdeeling aangetroffen; de noordoostelijke oever van het Ranaumeer ligt voor een klein gedeelte binnen het gebied der afdeeling.

H. Communicatiemiddelen.

De communicatie over land tusschen de verschillende margas met de afdeelingen in het gewest en met die der residenties Palembang en Lampongsche Districten heeft plaats door den grooten postweg, één grooten binnenweg, margawegen en voetpaden.

De groote postweg, ter breedte van 2—2½ vaàm, loopt van de grens met de afdeeling Kauer tot Laba Blimbing, nabij het kustlichtétablissement aan den Vlakken Hoek grootendeels langs het strand en heeft eene lengte van 129 Javapalen; slechts op die gedeelten, waar de uitloopers van den Barisan zich tot onmiddellijk aan zee verheffen, heeft men den weg meer binnenslands aangelegd.

De groote binnenweg, die eene breedte van 2 vaàm heeft, loopt van den grooten postweg op 1¼ paal afstand van de hoofdplaats naar de grens met de onderafdeeling Ranau-districten en is bijna 33 Javapalen lang.

Van de verschillende margawegen, waaronder moeten verstaan worden die wegen, welke de doesons eener marga onderling en met die eener andere marga verbinden, en van de voetpaden in de

afdeeling zoomede van de doesons en gehuchten (oemboel) daaraan gelegen, behoeven wij hier geen overzicht te geven.

Met een enkel woord werd reeds melding gemaakt, dat er rivieren aangetroffen worden, die men over bruggen ¹ of op vloten moet passeeren.

Bruggen vindt men op den grooten postweg over de rivieren ² Wei-Ngison, Wei-Balau, Wei-Toewa, Wei-Saral, Wei-Napal en Wei-Soelo, en op den grooten binnenweg over de ³ Wei-Kerbang, Wei-Toeroes, Wei-Mengoengoe, Wei-Samang, Wei-Kajoe-moeloe, Wei-Sinda Lapei, terwijl overvaarten op den postweg aangetroffen worden bij de Wei-Menoela, Wei-Magrei, Wei-Tenoembang, Wei-Basohan, Wei-Biha, Wei-Marang, Wei-Ngamboer, Wei-Temboeli, Wei-Menangga en op den binnenweg bij de Wei-Semangka nabij de doeson Krang.

De bediening der overvaarten geschiedt in gemeentedienst door heerendienstplichtigen uit de nabij gelegen doeson of doesons dan wel door een vasten persoon, door de gezamenlijke heerendienstplichtigen der doeson of doesons, met de bediening belast, bezoldigd.

I. Staatkundige indeeling.

De afdeeling is thans verdeeld in 21 districten (margas) en de opzichzelfstaande Pasar-Poelau-Pisang en wel: Poegoeng-Malaja, Poegoeng-Bandar, Poegoeng-Tampak, Wei-Sindi, Panggawa-Lima-Tengah, Panggawa-Lima-Iilir, Pasar-Kroë, Wei-Napal, Tenoembang, Ngamboer, Ngaras, Bengkoenat, Blimbing, Oeloe-Kroë, Liwa, Kembahang ⁴, Boewei-Kanjangan (Batoe-Brak) Boewei-Bloengoe en Soewo.

Over 't ontstaan der verschillende margas en de wijze, waarop zij aan ons gezag zijn onderworpen, zij het navolgende medegedeeld.

In 't begin van de Bantamsche overheersching waren er slechts vier margas, Soekau, Kembahang, Boewei-Kanjangan (Batoe-Brak) en Boewei-Bloengoe gesticht, onder Batoes Boewei-Njeroepa, Boewei-Djalandiwei, Boewei Pernong en Boewei-Bloengoe en hunne nakomelingen, welke margas door behoorlijke grenzen van elkander gescheiden waren; in den loop der tijden verliezen lieden uit die

¹ De bruggen zijn van hout daargesteld, waarvan een paar slechts van een dak zijn voorzien.

² Wei-Ngison en Wei-Balou zijn zijtakken van de Wei-Kroë.

³ Wei-Kerbang, Wei-Toeroes, Wei-Mengoengoe zijtakken van de Wei-Oeloehan (Wei-Oeloeaer); Wei-Samang, Wei-Kajoe-moeloe, Wei-Sinda-Lapei, zijtakken van de Wei-Laei.

⁴ De margas Boewei-Kanjangan en Boewei-Bloengoe zijn meer bekend onder den naam Belalau.

margas hunne woonplaatsen, vestigden zich elders in de afdeeling en stichtten doesons, die zich allengs tot margas vormden. Zoo ontstonden nog onder de Bantamsche heerschappij de margas Poegoeng-Tampak, Wei-Sindi, Panggawa-Lima, bestaande uit de op zich zelve staande margas: Perpas, Negri, Menantjang, Bandar Pedaka en Tenoembang. Omstreeks de 15e eeuw werden door de Javaansche onderhoorigen van den sultan van Palembang onder den naam Kedjawaän bekend, invallen gedaan in de landstreken Soekau, Kembahang, Boewei-Kanjangan en Boewei-Bloengoe; de opgezetenen der beide eerstgenoemde margas vluchtten zonder eenigen tegenstand te bieden, voor een deel naar Semangka, voor een ander deel naar den berg Besagi. Een halve eeuw later keerden de laatstgenoemde vluchtelingen naar hun vroeger gebied terug, stichtten weder doesons, die daarna twee margas vormden, eveneens Soekau en Kembahang genaamd en wier gebied door dezelfde grenzen als voorheen was gescheiden. De nakomelingen van degenen, die de wijk naar Semangka hadden genomen, begaven zich omstreeks de 17e eeuw naar de geboorteplaats van hunne voorvaderen terug en werden de onderhoorigen van de vorsten van Soekau en Kembahang, die zich bereids weder onder de souvereiniteit van den sultan van Bantam hadden gesteld; met de strandmargas Poegoeng-Tampak, Wei-Sindi, Panggawa-Lima en Tenoembang, die van de invallen der Kedjawaän gevrijwaard waren gebleven, vormden Soekau en Kembahang een onderdeel van de Lampongs, een onderhoorigheid van Bantam. Met de margas Boewei-Kanjangan en Boewei-Bloengoe liep het anders af; de opgezetenen verzetten zich tegen de Kedjawaän met het gevolg, dat hun grondgebied, nadat zij het onderspit hadden gedolven, bij dat van den Sultan van Palembang werd ingelijfd.

Alhoewel in 1751 door den toen regeerenden Bantamschen vorst Pangéran Goesti bij tractaat de Lampongs aan de compagnie werden afgestaan, als belooning voor de hulp hem betoond in den krijg tegen de aanhangers van Ratoe-Saria Fatima, echtgenoot van den in 1750 overleden Sultan Abdul Fatachi Mohamad Sah, werden toch de Lampongs en dus ook die margas door den Sultan van Banten (Bantam) bestuurd, daar de compagnie zich onmogelijk aldaar kon handhaven. Evenzoo was dat nog het geval in 1808, toen zelfs het sultanaat van Bantam door Daendels tot Hollandsch domein verklaard werd en de Lampongs aan de Ommelanden van Batavia toegevoegd werden. Direct gezag over die landstreken werd eerst onder het bestuur van Raffles uitgeoefend, toen deze Gouverneur-

Generaal in 1813 den regeerenden vorst van Bantam, Ratoe Alaoedin, bewoog afstand van den troon te doen en die landstreken uitgenomen de Lampongs onder den naam Kroë, aan Benkoelen toevoegde.

Onder het Engelsch bestuur vermeerderde het aantal margas; zoo vormden nederzettingen door lieden, uit Kembahang afkomstig, gesticht, de marga Ngamboer; die van Soekau, Semangka en de Ranau-districten uitgegaan, respectievelijk de margas Ngaras, Bengkoenat en Blimbing, Poegoeng-Bandar en Poegoeng-Malaja. Tevens werden nabij de Kroërivier 4 kampongs gesticht door lieden uit Pau, Léba Hadji, Semangka en Benkoelen afkomstig, die daaraan de namen: kampong Pau, kampong Léba Hadji, kampong Semangka en kampong Bengkoeloe ontleenden.

De onderafdeeling Kroë bestond derhalve in 1824, toen Benkoelen, ingevolge art. 9 van het tusschen Engeland en Holland gesloten tractaat, aan de Compagnie werd afgestaan uit de margas: Sockau, Kembahang, Poegoeng-Tampak, Poegoeng Bandar, Poegoeng melaja, Wei-Sindi, Panggawa-Lima, Tenoembang, Ngaras, Ngamboer, Bengkoenat en Blimbing en de kampongs Pau, Léba Hadji, Semangka en Bengkoeloe. Tijdens het Nederlandsch gezag werden achtereenvolgens de navolgende margas en pasars gevormd:

in 1835 de Pasar-Poelau-Pisang door nederzettingen uitgegaan van de kampong Bengkoeloe;

in 1852 de marga Wei-Napal door nederzettingen uitgegaan van de marga nasal (tegenwoordig gelegen in de afdeeling Kauer);

in 1860 de Pasar Kroë bestaande uit de 4 kampongs: Pau, Léba-Hadji, Semangka en Bengkoeloe;

in 1861 de margas Liwa en Soekau (na de splitsing der marga Sockau);

in 1871 de margas Panggawa-Lima-Iilir, Panggawa-Lima-Tengah en Panggawa-Lima-Oeloe;

in 1878 de marga Soewe; tevens werden in dat jaar bij Gouv^{ts}. besluit dd. 12 Januari 1878 n°. 2 (Staatsblad 1878 n°. 27) de margas Boewei-Kanjangan en Boewei-Bloengoe van de onderafdeeling Ranau-districten (afdeeling Kommering en Ogan-Oeloe, Enim en de Ranau-districten, residentie Palembang) afgescheiden en aan de nieuw gecreëerde Afdeeling Kroë toegevoegd;

in 1882 de margas Liwa en Oeloe-Kroë na splitsing der marga Liwa.

J. Voornaamste plaatsen in de Afdeeling.

Tot de voornaamste plaatsen behooren de navolgende:

1. in de marga Poegoeng-Malaja: Malaja, margahoofdplaats; Tandjoeng Sakti aan de Labⁿ Ballak met een pasanggrahan; Lemong, de uitvoerplaats der in de marga gewonnen boschproducten.

2. in de marga Poegoeng-Bandar: Bandar, margahoofdplaats; Penengahan, een welvarende doeson, de uitvoerplaats der marga.

3. in de marga Poegoeng Tampak: Negri, margahoofdplaats aan de Labⁿ Ballak, Koerippan aan de Labⁿ Ballak, de uitvoerplaats der marga;

4. in de marga Wei-Sindi: Oelok Pandan margahoofdplaats; Soekadana, Soekamarga en Laboean Pangéran, welvarende doesons op het eiland Poelau-Pisang;

5. in de margas Panggawa-Lima-Oeloe, Panggawa-Lima-Tengah en Panggawa-Lima-Illir: Negri, Bandar en Pedada, respectievelijke margahoofdplaatsen;

6. in de marga Pasar-Kroë: Pasar Kroë de hoofdplaats van de afdeeling en de standplaats van den controleur. De Pasar is ruim gebouwd en met de aangrenzende Pasars Melija en Baroe ongeveer $\frac{3}{4}$ paal lang. Er is eene inlandsche school, die druk bezocht wordt. Zij is de grootste en voornaamste handelsplaats der afdeeling.

7. in de margas Wei-Napal, Tenoembang, Ngamboer, Ngaras, Bengkoenat en Blimbing: Wei-Napal, Boemi-Lebo, Negri-Batoe, Negri, Soekamarga en Wei-Tijas, respectievelijke margahoofdplaatsen; Labⁿ Blimbing een welvarend plaatsje aan de gelijknamige baai, op $\frac{1}{4}$ paal afstand van het Kustlichtétablissement aan den Vlakken Hoek gelegen;

8. in de margas Oeloe-Kroë, Soekau, Kembahang, Boewei-Kanjangan, Boewei-Bloengoe en Soewo: Goenoeng-Kemala, Negri, Negri Ratoe, Pekon-Ballak, Kenali en Negri, respectievelijk de hoofdplaatsen dier margas;

9. in de marga Liwa: Negara Batin, margahoofdplaats, sinds October 1884 de standplaats van den aspirant-controleur, die onder de bevelen van den controleur belast is met het bestuur der margas Liwa, Soekau, Kembahang, Boewei-Kanjangan, Boewei-Bloengoe en Soewo. Er is een ruime pasanggrahan, die tot woonplaats van dien ambtenaar strekt;

10. op het eiland Poelau-Pisang: de welvarende en net aangelegde Pasar Poelau-Pisang, de tweede handelsplaats van de afdeeling en de standplaats van den Datoek. Aldaar is ook een agentschap der Ned.-Ind. Handelmaatschappij gevestigd.

II. GEOLOGIE. ¹

In den Barisanketen ten Noordwesten van Liwa komen oude leien zonder versteeningen, meestal kiezelleien en kleileien zoomede granitieten, kwartslorieten en vulkanische materialen als augiet-andesieten voor.

Het oud-andesiet wordt in de afdeeling, tengevolge van eene groote aan het einde van den éocenen tijd plaats gehad hebbende andesiet-eruptie, aangetroffen langs een spleet of scheur, loopende van den Vlakken Hoek te beginnen langs de geheele lengte der afdeeling evenwijdig aan de kust. Mergels en miocene kleizandsteen, behorende tot de middel- (en jong) miocene gesteenten komen inzonderheid voor op den bergweg van Kroë naar de Ranau. De kleur der gesteenten is grijs; zij bevatten talrijke versteeningen, liggen tegen het oudere andesiet aan en zijn op vele plaatsen door diluvium bedekt.

Dichter bij Kroë treft men kalk met onduidelijke fossiele koralen aan, die, naar het schijnt, op de mergels ligt.

Pliocene afzettingen, door zware lagen diluvium bedekt, komen op talrijke punten aan de zeekust voor; de pliocene mergels zijn bijna allen in de beddingen der rivieren waartenemen, die het alluvium hebben uitgespoeld. De koraalkalk bij Kroë schijnt ook tot de pliocene vorming gerekend te moeten worden.

De eruptie der groote vulkanen Besagi, Poegoeng, Seminoeng, Koekoesan en Sekindjau schijnt voor het grootste gedeelte na den tertiären tijd te zijn voorgevallen.

Lavastroomen komen hier en daar voor o. a. op den Seminoeng en den Poegoeng, van welken laatsten vulkaan ze tot aan den westkant te vervolgen zijn.

Augiet-andesietblokken, donkergrauw, grijs en lichtgrijs van kleur, worden veel aangetroffen bij de vulkanen Sekindjau, Koekoesan en Seminoeng; ook komt de glasachtige wijziging der augiet-andesieten voor o. a. bij de vulkanen Seminoeng en Poegoeng; van laatstgemelden vulkaan loopt o. a. een stroom van, in platen afgezonderden dichten zwarten peksteen nabij het gehucht Tebakka in zee.

Veel puimsteen vindt men in de tuffen, die het Belalau-plateau samenstellen; de puimsteen is uitgeworpen door den vulkaan Besagi.

¹ Verg. Verbeek in het Jaarboek van het Mijnwezen, 1881, I.
5e Volgr. IV.

Ook schijnt de donkerzwarte basalt, die men in den bovenloop der Wei-Semangka aantreft, van dien vulkaan afkomstig te zijn.

Tot de quartaire afzettingen moet het diluvium van het grootste gedeelte van Kroë gerekend worden. De sedimenten der quartaire periode bestaat hier ook hoofdzakelijk uit bruinroode klei, met zeer talrijke rolblokken van vulkanische en oud-andesiet materialen. De alluviumstrook is groot; nevens het zeezand treft men bij den Vlakken Hoek alsmede bij het strandvlak bij Kroë koraalkalk aan. Zeezand en koraalkalk worden ook aan de kust van Poelau-Pisang aangetroffen; meer binnen in het eiland treden echter spoedig meer grijze mergels op. Op grond van het petrographisch karakter moeten de lagen van het eiland tot de miocene vorming gerekend worden.

Het eiland Poelau-Betoewa (Klein Fortuin) bestaat geheel uit koraalkalk.

Delfstoffen schijnen in de afdeeling niet voor te komen.

III. ETHNOGRAPHIE.

A. Bestuur (Europeesch en Inlandsch). Inkomsten.

1. *Europeesch bestuur.*

Het bestuur der afdeeling berust in handen van een controleur, die bijgestaan wordt door een aspirant-controleur, een afdeelingsschrijver, terwijl hem bij de verschillende takken van dienst nog een doctor-djawa, een vaccinateur, een hoofd- en twee hulponderwijzers, een hoofdopziener der in- en uitvoerrechten en een zoutpakhuismeester zijn toegevoegd; voor de uitoefening van de politie staat hem een korps gewapende politiedienaren van 11 man en 1 korporaal ten dienste, dat met het betrekken der wachten bij het établissement en de gevangenis, het transporteeren van gevangenen en het overbrengen van spoedbrieven belast is.

De controleur staat direct onder de bevelen van den resident van Benkoelen; hij is, behalve bestuurs- en politie-ambtenaar, leider van de Rapat, tevens algemeene ontvanger van 's Lands kas, havenmeester en fungeerend scheepsmeter.

De afdeelingsschrijver is de tusschenpersoon van het europeesch- en inlandsch bestuur; daar hij steeds als tolk moet fungeeren, is het daarom een zaak van groot gewicht, dat men voor die betrekking iemand kiest, die volkomen met de Lampongsche taal vertrouwd is.

De afdeelingsschrijver, werkzaam op het bureau van den controleur, is met het copieerwerk en ook met het aanhouden van de gevangenisregisters belast; bij afwezigheid van den afdeelingsmantri is hij met diens functiën belast.

Alvorens deze organisatie van het Bestuur, die hoofdzakelijk in de jaren 1878 en 1881 plaats had, in het leven werd geroepen, werd van 1835—1850 met het bestuur een europeesch ambtenaar belast, die nu eens den naam van gezaghebber of posthouder, dan weder dien van surnumerair-ambtenaar droeg. Aan dien ambtenaar waren toegevoegd een europeesch en een inlandsch schrijver, benevens vijf cultuurschrijvers, die hunne standplaatsen te Tampak, Poelau-Pisang, Bengkoenat en Liwa hadden. De betrekking van inlandsche secretaris, in 1837 gecreëerd om de arbitraire handelingen van den gezaghebber te controleeren, werd reeds in 1838 weder opgeheven; de gezaghebber was verplicht dien beambte in alle aangelegenheden, zoowel bijzondere als algemeene, het bestuur betreffende, te raadplegen.

Na 1850 heetten de besturende ambtenaren controleurs. In 1866 werden een doctor djawa, een vaccinateur en een onderwijzer aangesteld en in 1871 den controleur een europeesche klerk bij de recherche toegevoegd.

Na de intrekking van de verplichte levering van koffie en peper bij Staatsblad 1872 no. 905 werden de cultuurschrijvers eervol van hunne betrekking ontheven.

2. *Inlandsch bestuur.*

Aan het hoofd van iedere marga staat een inlandsch hoofd met den titel van pasirah, die onder de bevelen van den controleur staat; aan dien ambtenaar zijn tevens ondergeschikt de datoeks van Pasar Kroë en Pasar Poelau-Pisang. De pasirahs en datoeks worden bij volkskeuze door het Hoofd van gewest benoemd; het recht tot ontslag is tevens aan dien hoofdambtenaar voorbehouden.

In zijn bestuur der doesons worden de pasirah en de datoek van Pasar Kroë bijgestaan door aan hen ondergeschikte hoofden, die den naam van proatin¹ dragen. In iedere marga en pasar treft men bovendien een hoofd aan, daar met den titel van pemangkoe marga²,

¹ In de margas Boewei-Kanjangan en Boewei-Bloengoe worden zij door de bevolking kria genoemd.

² In bovengenoemde margas heeten die hoofden panggawa. De benamingen kria en panggawa dagteekenen uit den tijd, dat die landstreken nog een onderdeel uitmaakten van de onder-afdeeling Ranau-districten.

hier met den titel van pemangkoe. Deze hoofden zijn als 't ware de helpers van den pasirah en den datoek en zijn bij hunne ontstentenis met hunne functiën belast.

De doesonhoofden worden in het bestuur der doeson bijgestaan door onderdoesonhoofden met den titel „pemangkoe doeson“, die tevens hunne plaatsvervangers zijn; in het bestuur der pasar staat een penghoeloe moeda den datoek in diens werkzaamheden bij.

Zoowel de pemangkoes marga, pemangkoes, pemangkoes doeson als de penghoeloe moeda worden bij volkskeuze door den controleur benoemd; aan hem is ook het recht tot ontslag voorbehouden.

In de bergdistricten heeft men nog onderhoofden met den titel penghoeloe moeda, die den proatin in het bestuur der gehuchten bijstaat; deze hoofden zijn evenwel niet door het bestuur erkend.

Tot vóór eenige jaren (1883) trof men nog in de margas perbas (?) aan; ze waren hoofden, die inzonderheid met het toezicht over de waterleidingen en de werkzaamheden der sawahs waren belast.

Over de ontwikkeling van het Inlandsch bestuur sedert de 15e eeuw tot heden zij het volgende medegedeeld.

Tijdens de Bantamsche overheersching oefenden in de margas hoofden het bestuur uit, eveneens pasirahs genoemd en werden zij in het bestuur der doeson bijgestaan door doesonhoofden, proatins (parawatin).

Door den grooten afstand, waarop de margas van de Lampongs, waarvan zij een onderhoorigheid uitmaakten, verwijderd waren en de slechte communicatie-middelen, is het den hoofden der Lampongs onmogelijk een waakzaam oog te houden op de verrichtingen en handelingen der pasirahs, met het gevolg dan ook, dat zij schier als oppermachtige gebieders het bewind in hunne margas voerden. Wel strekten eenige koperen tabletten tot bewijs, dat de sultan van Bantam zoowel de hoofden van de Lampongs als de pasirahs, aan voorschriften wilde binden, uit den aard der zaak is het best te begrijpen, dat die voorschriften alleen worden opgevolgd, zoo zij hunne macht niet aan banden legden, of hun geldelijke voordeelen opbrachten.

Twee koperen tabletten „boek dallong“ in handen van de weduwe van Soetan Akbar, in leven margahoofd van Soekau, bevatten enkele van die voorschriften.¹

Aan de pasirahs werden behalve de proatins geene andere hoofden toegevoegd.

¹ Naar schrijver meent, heeft destijds de controleur van Kroë Dr. D. W. Horst fotografische afdrukken van die platen aan het Bestuur van het Koninklijk Instituut toegezonden.

Toen de Engelschen het gezag in handen kregen, werd de navolgende regeling het Inlandsch bestuur betreffende, getroffen. Aan het hoofd van iedere marga werd een inlandsch hoofd met den titel van pasirah en onder zijne directe bevelen, doesonhoofden „proatins” aangesteld; de pasirahs waren direct ondergeschikt aan den Engelschen ambtenaar die te Kroë resideerde.

Deze regeling bleef bij de overname van het bestuur door het Nederlandsch Gouvernement in stand. Allengs werden datoeks en onderdoesonhoofden aangesteld en de betrekkingen van pemangkoe marga, pemangkoe en bandara gecreëerd; laatstgenoemde betrekking werd evenwel in 1869 ingetrokken.

Onder de Engelschen werd geen direct bestuur uitgeoefend over de toenmalige margas Soekau en Kembahang; met de pasirahs dier margas werd evenwel een overeenkomst aangegaan, waarin de volgende bepalingen vervat waren.

1. In het bestuur der margas zou geen verandering komen en bleef tevens de rechtspraak van den pasirah buiten bemoeienis van den Engelschen gezaghebber.

2. De pasirahs waren verplicht het Engelsch bestuur behulpzaam te zijn in het opsporen van misdadigers die naar die margas gedrost waren.

3. Indien onderhoorigheden van den pasirahs van bovengenoemde margas op Engelsch territoir of Engelsche onderdanen in het gebied dier pasirahs een misdrijf pleegden, dan moesten de daders terechtstaan voor de rechtbank (Justice of Court) te Kroë, waarin dan aan den betrokken pasirah vergund werd zitting te nemen.

4. Kwamen er onlusten in die margas voor en riepen de pasirahs de hulp van het Engelsch bestuur in, dan was het verplicht hun hulp te verleenen.

5. Ieder huisgezin in genoemde margas was gehouden 500 koffiëheesters aan te planten en de productie tegen f 10.— de pikol aan het Engelsch bestuur af te leveren.

6. De pasirah van Soekau moest, daar zijne standplaats te ver van den zetel van het Engelsch bestuur verwijderd was, een persoon te Goenoeng Kemala aanstellen die namens den pasirah in onderhandeling mocht treden met het bestuur.

Langzamerhand wist evenwel het Engelsch bestuur door zijn invloed in de aangelegenheden dier margas te mengen, zoodat bij de overname van het bestuur geen tegenstand werd geboden, noch ongeregheden voortvloeden, toen die margas met de overigen werden ingelijfd.

De bevelen van het Europeesch bestuur aan pasirahs en datoeks gegeven worden door middel van de proatins en hun pemangkoe doeson, en door hun penghoeloe moeda aan de bevolking overgebracht.

De doesonhoofden hebben inzonderheid te zorgen voor het behoorlijk opkomen der heerendienstplichtigen; het onderhouden der wegen; het innen der hoofdelijke belasting; het verstrekken van opgaven aangaande het zielental, de grootte van den veestapel en den landbouw; het opsporen van misdrijven en misdadigers; de oproepingen door het bestuur aan nalatige anak boewah gegeven, en zijn belast met het toezicht op den landbouw en het berechten van kleine geschillen voor de Rapat proatin. De pasirahs en datoeks oefenen steeds contrôle uit op de verrichtingen van hunne Proatins en hebben voornamelijk te zorgen, dat de bevelen door het Europeesch bestuur gegeven, behoorlijk worden nagekomen; zij zijn bevoegd in de eerste instantie zaken te behandelen voor de kleine Rapat (Rapat pasirah) en in hooger beroep die zaken, welke door de Rapat proatin zijn berecht; als hoogste rechter nemen zij zitting in de Rapat-afdeeling, door den besturenden ambtenaar geleid.

Slechts door genoegzame en strenge contrôle en het bedreigen met straffen, bestaande in aanhouding op 't kantoor (overeenkomende met de paseban-straf der inlandsche hoofden op Java en Madoera opgelegd) of ontslag zijn de hoofden tot eene betrachting van hun plicht te bewegen en geen wonder, daar de hoofden niet de minste bezoldiging genieten.

De voordeelen aan het ambt van inlandsch hoofd verbonden bestaan in:

- a. vrijstelling van heerendiensten en van de voldoening der hoofdelijke belasting;
- b. het heffen van een belasting in arbeid voor den datoek of pasirah gerekend op een dagdienst per jaar en per heerendienstplichtige;¹
- c. 8 pCt. collecteloon van de inning der hoofdelijke belasting voor de doesonhoofden die het bedrag met de onderdoesonhoofden verdeelen;
- d. aandeel in de boeten (wang médja) door de Rapat proatin, Rapat pasirah en Rapat afdeeling opgelegd;
- e. de wang oelassan;
- f. het recht op antaran's (een pasirah of datoek 2—4 antaran's; een pemangkoe marga of pemangkoe en een proatin 2 antaran's; een penghoeloe moeda of pemangkoe doeson antaran).

¹ In sommige margas wordt de belasting in arbeid afgekocht met 5 koelaks rijst door ieder heerendienstplichtige.

Het recht den pasirah op de koeli boedjang toegekend na de afschaffing van de slavernij en het verbod op het houden van pandelingen (Staatsblad 1859 nos 43 en 46), werd hun in 1871 ontnomen; de koeli boedjang waren de ongehuwde mannen in de marga, die verplicht waren om beurten onbetaalde diensten te verrichten.

3. *Inkomsten.*

De geldelijke voordeelen, welke het bestuur uit de afdeeling trekt, ontstaan uit de geheven wordende belastingen en pachten, zijnde:

a. de hoofdelijke belasting sinds 1872 (Ordonnantie van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië dd. 20 November 1872 n°. 205) geheven van alle inlanders, die den leeftijd van 16 jaren bereikt hebben; deze belasting werd na de afschaffing van de verplichte teelt en levering van koffie en peper ingevoerd; ¹

b. de bedrijfsbelasting sinds 1878 (Ordonnantie van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië dd. 11 Februari 1858 Staatsblad 1878 n°. 86) geheven van de vreemde oosterlingen die den leeftijd van 16 jaren hebben bereikt, en in werking getreden, nadat de vreemde oosterlingen bij voormelde ordonnantie vrijgesteld werden van de voldoening der hoofdelijke belasting;

c. personeele belasting sinds 1879 (Ordonnantie van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië dd. 30 December 1878 Staatsblad 1878 n°. 349) geheven;

d. patentbelasting sinds 1879 (Ordonnantie van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië dd. 30 December 1878 n°. 349) geheven;

e. de pacht der vogelnestklippen.

B. Bevolking (Sterkte, afkomst; godsdienst).

1. *Sterkte, afkomst, enz.*

Volgens de zielentelling op het einde van 1885 gehouden, bedroeg het gezamenlijk cijfer der bevolking 21270 zielen en wel:

	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Europeanen.	2	1	1	—	4
Chinezen	5	1	5	3	14
Arabieren (peranakans).	8	6	4	4	22
Inlanders	6323	6314	4645	3948	21230
Totaal generaal.	6338	6322	4655	3955	21270 ²

¹ Behalve de hoofden betalen ook geen hoofdelijke belasting:

a. de door het bestuur erkende geestelijken uitgenomen de imam doeson.

b. ouden van dagen, zieken en gebrekkigen.

c. beambten in 's lands dienst.

² Het zielental van Engano is hieronder niet begrepen.

Daar de oppervlakte der afdeeling, uitgenomen de eilandengroep Engano, 42.5 vierk. geographische mijlen bedraagt, krijgt men eene bevolkingsdichtheid van 500 zielen gemiddeld per vierk. geographische mijl.

Tot de dichtstbevolkte streken behooren het eiland Poelau-Pisang, de margas Pasar Kroë, Panggawa-Lima-Oeloe, Panggawa-Lima-Ilir en Panggawa-Lima Tengah, tot de minstbevolkte de zuidelijke margas.

Door de hinderlijke instellingen, die omtrent het huwelijk bestaan, kan een groote toename der bevolking in de afdeeling niet worden verwacht, hetgeen dan ook het geval is; in de laatste 10 jaren nam de bevolking slechts met circa $\frac{3}{4}$ pCt. toe.

Omtrent de afkomst der inheemsche bevolking in de afdeeling verhaalt de legende¹ het navolgende.

Omstreeks de 12e eeuw kwamen in het tegenwoordig gebied van den pasirah van Soekau twee avonturiers uit Pagar-Roejoeng afkomstig, met name Ratoe Boewei Njeroepa en Ratoe Boewei Djalan di Wei. Op hunne zwerftochten op den vulkaan Seminoeng ontmoetten zij twee andere avonturiers Ratoe Boewei Pernong en Ratoe Boewei Bloengoe genaamd, die uit Banton (Bantam) waren gekomen. De vier avonturiers sloten met elkander den band van vriendschap en kwamen overeen gezamenlijk naar den Sultan van Banton te gaan, ten einde den vorst om onderscheidingsteekenen te verzoeken. Kort daarop begaven zij zich naar Banton. Bij den Sultan gekomen vroegen zij den vorst de onderscheidingsteekenen (kabesaran), die hun verleend werden op voorwaarde, dat zij zich onder zijne souvereiniteit zouden stellen en 't door hen te koloniseeren gebied eene onderhoorigheid van het sultanaat van Banton zou uitmaken. De vier Ratoes verlieten daarna Banton, ieder zeven vrouwen medenemende en keerden naar Soekau terug.

Na hunne aankomst stichtten de avonturiers aan den voet van den berg Besagi, nabij de tegenwoordige doeson Bahwei (marga Liwa) vier doesons: Nampak Sirie, Poentjak, Haniboeng en Kenali. Ratoe Boewei Njeroepa vestigde zich in de doeson Nampak Sirie, Ratoe Boewei Djalan di Wei in de doeson Poentjak, Ratoe Boewei Pernong in de doeson Haniboeng en Ratoe Boewei Bloengoe in de doeson Kenali. Een vijf-en-twintigtal jaren woonden genoemde Ratoes bij elkander en verlieten daarop die doesons, na de landstreek ge-

¹ De legende is mij verhaald door een oud ingezetene van de marga Liwa. Het verhaal in het Lampongsch gedaan, is bijna letterlijk in het Hollandsch overgezet.

legen tusschen den Barisanketen en den zijketen, die thans de grenscheiding van de afdeeling met de residentien Palembang en Lampongsche districten vormt, onder elkander te hebben verdeeld. Bij de verdeeling werd Ratoe Boewei Njeroepa een landstreek toegewezen, waaraan hij den naam Soekau gaf; Ratoe Boewei Djalan di Wei gaf de hem toegewezen landstreek den naam Kembahang; Ratoe Boewei Pernong en Ratoe Boewei-Bloengoe noemde de hun toegewezen landstreken respectievelijk Boewei Kanjangan en Boewei Bloengoe.

Iedere Ratoe stichtte in zijn grondgebied opnieuw een doeson: Ratoe Boewei Njeroepa de doeson Negrie Ratoe, Ratoe Boewei Djalan di Wei de doeson Padang Ratoe, Ratoe Boewei Pernong de doeson Kanjangan en Ratoe Boewei-Bloengoe de doeson Kenali. Het gebied van eerstgenoemden Ratoe omvatte de tegenwoordige landstreken Soekau, Liwa en Oeloe Kroë; dat van Ratoe Boewei Djalan di Wei de tegenwoordige marga Kembahang en die van laatstgemelde Ratoes respectievelijk de thans bestaande margas Boewei-Kanjangan, Boewei-Bloengoe en Soekau.

De landstreken waren door behoorlijke grenzen van elkander gescheiden, die tot heden onveranderd zijn gebleven.

Van de nakomelingen dier Ratoes leiden tevens de opgezetenen der margas Poegoeng Tampak, Wei-Sindi, de Panggawa-Lima, Tenoembang, Ngamboer en Ngaras hunne afkomst af. De ingezetenen der margas Poegoeng Bandar en Poegoeng Malaja zijn afkomstig van Anak Soengei (Residentie Palembang) en de Ranau-districten; die van de margas Benkoenat en Blimbing van Semangka de opgezetenen der marga Wei-Napal van de marga Nasal (afdeeling Kauer) en de pasarbewoners van Kroë en Poelau-Pisang van Benkoelen, Semangka, Pau en Liba Hadji.

Het volk dat de afdeeling bewoont behoort tot het Maleische ras: daarop past dus de persoonlijke beschrijving van den Maleier. Hunne verwantschap en vermenging met de Soendaneezen laat zich verklaren, daar deze streken verscheidene eeuwen een onderdeel van Banton hebben uitgemaakt.

De kleur der huid is licht geelbruin en die der oogen is zwart. Het haar is kort, zwart en eenigszins grof; de grenslijn is hoog boven de wenkbrauwen; de mannen hebben weinig baard en zijn zeer weinig behaard, hebben een middelmatige lengte en zijn goed ontwikkeld. De voeten zijn niet groot en dik, de handen klein, het gebeente fijn en de gewrichten, vooral bij de vrouwen, zeer lenig.

Het gelaat is eenigszins breed, het voorhoofd niet zoo hoog en rond als bij de andere vertegenwoordigers van het maleische ras, zoodat de oogen dan ook niet zoo sterk uitpuilen. De neus is klein en iets of wat stomp en breed. De mond is vrij groot met niet zeer dikke lippen en eenigszins wijd geopend; witte tanden treft men niet zelden aan in het gebit der Lampongsche vrouw, daar bij haar de gewoonte niet bestaat om de tanden zwart te maken.

De vrouwen zijn kleiner dan de mannen en onderscheiden zich door een blankere huidkleur en een zachtere uitdrukking der oogen. Door den vermoeienden veldarbeid dagelijks aan de lucht blootgesteld, verliezen de meisjes reeds op jeugdigen leeftijd hare bekoorlijkheid.

De Lamponger is vrij lui, zedeloos, laf en wraakzuchtig; hij is een aarts liefhebber van dobbelen en hanengevechten. Hij kan gewoonlijk de taal lezen en schrijven; de kennis der Maleische taal is beperkt tot de hoofden en gegoeden.

2. *Godsdienst (Huwelijk en erfrecht; priesters, enz.).*

De godsdienst van den Lamponger is de Mohamedaansche. Wanneer hij met de voorschriften van den Islam bekend is geraakt, kan niet met zekerheid worden vermeld. Naar ingewonnen berichten moet de eerste verkondiging van den Islam in de 17^e eeuw in de strandmargas en in de bergdistricten eene eeuw later hebben plaats gehad. Zij geschiedde zoowel door handelaren uit Pagar Roejoeng (Gouvernement Sumatra's Westkust), Palembang en Lampongsche districten als door lieden, uit de afdeeling geboortig, die te Palembang met de leer van den Profeet bekend geraakt, bij hunne terugkomst in het vaderland hunne bloedverwanten en vrienden daarmede vertrouwd maakten. Den meesten aanhang hebben verworven: Hadji Moestafa en Said Soeloeng van Palembang, Toewankoe Toewa, Toewankoe Moeda en Chetib Attah van Pagar Roejoeng en Tjaja Pandita van Batoe Brak (Boewei Kanjangan). Van den Islam kent en onderhoudt de Lamponger slechts eenige plechtigheden en is hij vooral in de bovenstreken nog zeer aan den ouden natuurgodsdienst getrouw gebleven; nevens de onzichtbare geesten in de lucht en in de wateren worden door hem tevens die zijner dierbare afgestorvenen vereerd.

Het aanbidden van beelden heeft, sinds de invoering van den Islam, niet meer plaats gehad.

De geesten, door hen vereerd, dragen in het algemeen den naam

Djin. Het aantal der geesten is zeer groot; zij worden, al naar gelang de lucht, de bosschen, de bergen en de wateren door hen worden bewoond, onderscheiden in Djin Boemi, Djin Kajoe, Djin Goenoeng en Djin Wei.

De Djin Boemi is de voornaamste beschermgeest van den Lamponger. Hij houdt bij voorkeur zijn verblijf in lommerijk geboomte of nabij de doesons; hem worden de meeste offers van wierook en spijzen gebracht; de Lamponger toch zal het niet wagen eene sawah of ladang aan te leggen, te bewerken, te beplanten of te oogsten zonder vooraf den Djin Boemi een offer gebracht te hebben.

De Djin Kajoe huist in de urwouden; aan hem wordt geofferd, indien men in het bosch hout wil kappen en boomen wil vellen.

De Djin Goenoeng bewonen de hoogste toppen van den Barisan; onder hen namen vooral de Ratoe Besagi, de Ratoe Seminoeng en de Ratoe Poegoeng eene eerste plaats in. Vooral is de Ratoe Besagi bij de bewoners der bergdistricten in hoog aanzien. Vaak hoort men dan ook, dat jongelieden en getrouwde kinderlooze mannen dien vulkaan bestijgen om door het brengen van offers hulp en tusschenkomst van den Ratoe in te roepen, genen om de genegenheid van het meisje, waarop zij hunne keus gevestigd hebben te winnen, dezen om hun echt te zegenen.

De Djin Wei houdt zijn verblijf in hoog geboomte, nabij rivieren en beeken. Hem wordt een offer gebracht, indien men bij het visschen een rijke vangst wenscht te hebben, een waterleiding aanlegt, enz.

De vereering der Djins heeft altijd onder lommerijk geboomte plaats; op een altaartje (sanggar), bestaande uit vier in den grond geplante bamboezen stijlen, waarop een raamwerk, van bamboe gevlochten en met pisangbladeren gedekt, geplaatst wordt, brengt men de offeranden: een soort boeboer (keboe), gegorèngde padi met arèn suiker vermengd (rajah), serabi en ander gebak (djoewadah), een kip en wierook.

Behalve goede geesten bewonen ook kwade geesten de lucht, de bosschen en de wateren. Het meest onder hen is de Roeban gevreesd, die bij voorkeur langs het strand verblijf houdt. Hij wordt door den Lamponger als de verspreider van epidemische ziekten beschouwd; hem wordt dan ook de meeste eer bewezen en de meeste offers gebracht bestaande uit wierook, vier soorten van boeboer verschillend gekleurd — wit, rood, zwart, geel —, een weinig gebak en een kip.

De vereering der afgestorvenen bepaalt zich tot het brengen van

hulde aan de graven (kramat) der voorouders (hantoe pepoedjian) en de graven zijner bloedverwanten en dierbare betrekkingen (hantoe tinggi). Het offeren bij de kramats had vroeger minstens ééns per jaar plaats; van heinde en ver togen de margabewoners ter bedevaart naar het graf van hun stamvader en brachten den dag met feestvieren (bembang) door. Een karbouw werd dan geslacht en daarvan een groot offermaal aangericht. Voor de vereering der afgestorvenen is meer bijzonder de maand Saban of Roewah. De hulde, aan de overledenen bewezen, bestaat in het schoonmaken van de graven, het verbranden van wierook bij de graven, waarboven een hemel van wit kain gespannen wordt en in offermalen.

Offermalen worden voorts gehouden op den 3ⁿ, 7ⁿ, 40ⁿ en 100ⁿ dag na het overlijden van zijne bloedverwanten en op den 10ⁿ, 11ⁿ en 12ⁿ dag van de maand Dzoelkaidah; op laatstgemelde dagen wordt, naar gelang van de gegoedheid van den persoon, die het maal aanricht, een kip, geit of karbouw geslacht en daarvan een maal gehouden, hetzij met de zijnen alleen, hetzij met bloedverwanten, vrienden en kennissen. Rijst is daarbij de hoofdschotel; eenig gebak en koffie worden tevens aan de aanzittenden aangeboden. Bij de offermalen is het voorts gebruikelijk, dat, vóór aan het maal wordt aangezet, dikirs geciteerd worden, begeleid door het slaan op de rebana's.

Nog eenige andere overblijfselen, die de natuurgodsdienst in het hart van den Lamponger heeft achtergelaten, mogen hier worden medegedeeld.

Evenals ieder volk, dat den natuurgodsdienst nog getrouw is gebleven, hecht de Lamponger aan zijne droomen (hanipi). Kan hij zelf de beteekenis van den droom niet vatten, dan begeeft hij zich naar den takbir hanipi, den droomuitlegger, gewoonlijk de imam doeson of een der malim's.

Behalve den droomuitlegger treft men in iedere marga nog mannelijke waarzeggers (toekang petenoen) aan, die geraadpleegd worden om gestolen goederen op het spoor te komen. Daartoe bedient de toekang petenoen zich van verscheidene middelen. Een gewoon middel is dengene, die van den diefstal verdacht wordt, een door den waarzegger bereiden sirihpruim met een slaapwekkende zelfstandigheid vermengd, te laten kauwen; in den slaap zal hij zeker, zoo hij den diefstal gepleegd heeft, tot bekentenis komen en aanwijzen waar het onvreemde is bewaard. Een ander middel om den dief aan te wijzen bestaat hierin, dat men den persoon, voor den schuldige

gehouden, voorstelt een korten tijd de handen in warme olie of heet water te houden; verbrandt hij zich de handen niet, dan is de beschuldiging valsch geweest. Eene opsomming van de andere onzinige middelen, waarvang de toekang petenoen zich bedient, zullen wij achterwege laten.

De ilmoe, het middel waardoor men zich in contact met de geesten kan stellen, speelt ook bij den Lamponger een groote rol. Hij heeft o. m. de ilmoe menahoen, waardoor hij de wetenschap bezit de geesten te dwingen zorg te dragen voor zijne bouwvelden, zoodat het gewas gevrijwaard blijft van aantasting of vernieling door schadelijke insecten en dus op een rijken oogst kan gerekend worden; de ilmoe mehoerik tanoman, de wetenschap, waardoor hij vele kinderen verwekken kan; de ilmoe kasihan mengawasa, waardoor hij de macht bezit, alle jonge meisjes op hem verliefd te doen raken.

De voorstelling van de verhuizing der menschelijke ziel naar een ander lichaam, bijv. dat van een dier, is den Lamponger ook niet vreemd. Hiermede staat in verband het offeren aan krokodillen, dat nu en dan in de zuidelijke marga's nog plaats heeft en de vrees door den Lamponger gekoesterd om tijgers, die nog geen roof in de doeson gepleegd hebben te dooden; volgens hem toch moet het geen ongevoen verschijnsel zijn, dat een zijner bloedverwanten in de gedaante van een tijger op de aarde ronddoolt. Wordt een tijger gedood, dan ziet men, eigenaardig genoeg, alle doesonbewoners met stukjes wit goed aangelooopen om staart en ledematen van het beest daarmede te versieren.

Het tapaleven (tarak) is na de invoering van den Islam geheel op den achtergrond geraakt; kluizenaars worden niet meer aange troffen; alleen nog de sporen van de plaatsen, waar zij destijds hebben geleefd, zijn nog te vinden op de vulkanen Seminoeng en Besagi.

Wordt op Java over het algemeen het Mohamedaansch huwelijksrecht gevolgd, in deze streken wordt het beheerscht zoowel door voorschriften van den Islam als in de adat vervat, en wordt, zooals de Lamponger het terecht uitdrukt, gevolgd de Hoekoem Sarak boetindik djama adat. Alleen bij het beslechten van geschillen betreffende huwelijks- en erfrecht door de pegawei's, worden de voorschriften van den Islam in zijn geheel gevolgd. Geestelijke rechtbanken, zooals de priesterraden op Java, treft men niet aan. Heeft iemand in zuiver kerkelijke geschillen de tusschenkomst van de geestelijkheid ingeroepen, dan worden die door de pegawei marga alleen of wel door de pegawei marga in vereeniging met den pegawei

doeson beslecht. Sinds eenige jaren is de priesterlijke rechtsmacht geheel beperkt tot het doen van uitspraken in geschillen betreffende wali's, daar partijen thans ook kerkelijke geschillen aan de uitspraak van de Rapat onderwerpen. Bij de Hoekoem Sarak raadpleegt de pegawei verschillende geschriften over het recht (kitab), bewerkt door aanhangers van den orthodoxen Imam As-jâfi'i; rechtsgeleerde werken, die het meest in de afdeeling geciteerd worden, zijn Kitab Toepah (Kitab nehajok) van Ibnoe'l Hadjar, de Kitab baboenikah, betreffende handelingen in zake koop en verkoop.

Alhoewel de Islam den moslim het recht toekent met vier vrouwen gehuwd te zijn, ziet men toch zelden, dat de Lamponger meer dan twee wettige vrouwen onderhoudt; een daarvan is dan nog gewoonlijk de weduwe van zijn broeder, die bij adat anggau aan hem is uitgehuwelijkt.

De vrouwen moet hij op denzelfden voet onderhouden en de gunsten gelijkelijk onder hen verdeelen. Bloed- en aanverwanten zijn tot op zekeren graad voor den man verboden; ook mag hij niet huwen met zijne voedster of met haar, die met hem dezelfde borst heeft gezoogd of met de zusters der vrouwen, die hij reeds heeft gehuwd.

Een meisje of vrouw moet worden uitgehuwelijkt door een mannelijken voogd (wali); als zoodanig fungeert haar vader, bij ontstentenis van dezen, haar grootvader en zoo vervolgens haar broeder, stiefbroeder, broederszoon, oom en neef. Slechts in drie gevallen huwelijkt de rechter (de rapat), het meisje of de vrouw uit en wel bij ontstentenis van familieleden, die bevoegd zijn als wali op te treden, indien men niet weet of degene, die rechtens de wali is, nog in leven is of indien de wali een veroordeelde is. De vader en grootvader hebben het recht een maagd (moeli) zonder haar toestemming en tegen haar zin uit te huwelijken; bij het uithuwen van eene weduwe (bebei randa) of van eene gescheiden vrouw (bebei pesijang) moet altijd hare toestemming worden gevraagd; daar dat recht aan hen alleen is voorbehouden, worden zij in onderscheiding van de andere voogden, de wali pasik d. i. dwingende voogd genoemd.

De voltrekking van het huwelijk, dat een bepaalden vorm vereischt, daar de bestaande verklaring der wederzijdsche toestemming door den bruidegom en den wali van den bruid in tegenwoordigheid van twee mannelijke meerderjarige en geloovige getuigen noodig is, geschiedt voor den pegawei marga of den pegawei doeson. Bij de voltrekking bepaalt men ook het bedrag der huwelijksgift (harga kawin), dat dan, staande de voltrekking, door den bruidegom aan

de bruid moet worden uitgekeerd; al naar gelang van de gegoedheid en den stand van het meisje, varieert het bedrag der harga kawin van f 4.50 tot f 100. Wordt de harga kawin niet bij de voltrekking van het huwelijk voldaan, dan is zij eene wettige schuld, die op den man rust, aan de voldoening waarvan hij zich niet mag onttrekken. Is bij scheiding de harga kawin nog niet uitgekeerd, dan is de man toch verplicht die te betalen, daar zij nooit voor de vrouw verloren gaat.

Huwelijken worden gesloten:

- a. bij adat djoedjoer (patriarchaal huwelijk);
- b. bij adat semendo (semanda, samanda), (matriarchaal huwelijk);
- c. bij adat anggau (leviraat huwelijk).

Een huwelijk bij adat djoedjoer wordt aangegaan door aan de ouders van het meisje de djoedjoer, koopschat, te betalen; het bedrag hangt af van den stand van het meisje. Zoo heeft men de djoedjoer agong of djoedjoer ballak, de djoedjoer tengah, de djoedjoer renik of kebanjakan.

De djoedjoer agong moet worden uitgekeerd, indien men de dochter van een margahoofd, uit eene ratoe¹ de oudste wettige vrouw van hooge afkomst geboren, ten huwelijk vraagt; dit heeft plaats door aanzienlijke Lampongers, in den regel evenwel alleen door margahoofden. Het bedrag verschilt van f 500 tot f 1000. De djoedjoer tengah betaalt men bij een huwelijk met de dochter van een proatin of van een voornamen Lamponger en beperkt zich de voldoening der djoedjoer renik tot huwelijken onder den kleinen man gesloten. De djoedjoer tengah mag het bedrag van f 300 en de djoedjoer renik dat van f 200 niet te boven gaan.

Bij de betaling van die hooge sommen staat nu tegenover, dat de bruid meestal sieraden en goederen ten huwelijk brengt, die bijna dezelfde waarde vertegenwoordigen.

Door een huwelijk bij adat djoedjoer wordt de vrouw geheel het eigendom van den man, evenwel niet, zooals in de Lampongs, het onvervreembaar eigendom. De vrouw toch kan door eene aanvraag tot echtscheiding ontbinding van het huwelijk eischen.

Van het huwelijk, bij adat semendo aangegaan, kent men vijf verschillende vormen als: semendo radja-radja, semendo mentjantjan moelan, semendo tjambar soembei, semendo membajar hoetang, semendo iring beli.

¹ De tweede wettige vrouw van aanzienlijke afkomst heet batan galah.

Bij het huwelijk, gesloten bij adat semendo radja-radja (ook genoemd semendo mardika of semendo boeadat), het vrije huwelijk, zendt de bruidegom een bruidschat of antaran ¹, variërende van f 40 tot f 100, naar gelang van den stand van het meisje, aan de bloedverwanten van de bruid, tot dekking van de huwelijkskosten; beide echtgenooten staat op voet van gelijkheid tot elkander en hangt het van hen af of zij bij de ouders van den man of bij die van de vrouw of wel op hun eigen willen wonen.

Wordt een huwelijk bij adat mentjantjan moelan gesloten, dan is het geven van een antaran, hoewel gebruikelijk, niet verplichtend; de man komt bij de vrouw inwonen; hij heeft het recht, dat een van de kinderen aan hem of zijne familieleden wordt afgestaan. Dit huwelijk wordt o. a. gesloten, indien de man nog van zijn kant erfgoederen te wachten heeft en die niet door hem verloren wil doen gaan; het kind, waarop hij aanspraak heeft, is dan gerechtigd aanspraken te doen gelden op het aandeel van zijn vader in de erfgoederen van zijn grootvader, enz.

Bij een huwelijk, bij adat semendo tjambar soembei aangegaan, treedt de man geheel uit zijne familie en gaat dan over tot de familie van de vrouw, zoodat de kinderen haar eigendom zijn en tot haar geslacht behooren.

Het huwelijk bij adat semendo membajar hoetang gaat een persoon aan, indien hij vele schulden heeft en geen kans ziet daaruit te komen; de vader van het meisje neemt dan op zich de schulden te voldoen; de echtgenoot verkeert, indien hij het bedrag nog niet aan zijn schoonvader gerestitueerd heeft, ten opzichte van zijn vrouw in denzelfden toestand, alsof hij bij adat semendo tjambar soembei ware gehuwd. Dit huwelijk komt tegenwoordig zelden of nooit voor. Tevens zij aangeteekend dat de man het recht tot aanvraag van echtscheiding niet bezit.

Een huwelijk bij adat iring beli wordt alleen gesloten, indien men een meisje, wees zijnde, en belast met de zorg over hare minderjarige broeders en zusters bij adat djoedjoer wenscht te huwen. Zoolang een der broeders den meerderjarigen leeftijd nog niet heeft bereikt, gaat de man bij de vrouw inwonen en is het huwelijk een zuiver semendo-huwelijk. Wordt een der broeders meerderjarig en keert de man dan de djoedjoer aan den meerderjarigen schoonbroeder uit, dan is het huwelijk eerst een huwelijk bij adat djoedjoer geworden.

¹ In de bergdistricten penghinan genoemd.

Het huwelijk bij adat anggau spruit uit het huwelijk bij adat djoedjoer voort. Bij laatstgemeld huwelijk toch wordt de vrouw, door het uitkeeren van de djoedjoer aan hare ouders, het eigendom van den man en behoort derhalve bij zijn overlijden tot zijne nalatenschap. Zij gaat dan volgens het erfrecht over op een der bloedverwanten, gewoonlijk den oudsten broeder van den overledene.

Behalve te Pr Kroë en Pr Poelau-Pisang, waar steeds een huwelijk bij adat semendo radja-radja wordt aangegaan, worden de huwelijken in de afdeeling gewoonlijk gesloten bij adat djoedjoer. Alleen in twee gevallen wordt dan een semendo-huwelijk aangegaan en wel als men de djoedjoer niet kan voldoen of bij het ten huwelijk vragen van de oudste dochter uit een gezin, alleen uit dochters bestaande. In het laatste geval huwelijkt men de dochter uit bij adat semendo mentjantjan moelan of tjambar soembei om den stam voort te zetten en op te houden.

Twee andere soorten van huwelijken zijn het ngehadang boeroes en het nikah terdosa. Het ngehadang boeroes, huwelijk bij plaatsvervanging, heeft plaats, wanneer eene maagd, weduwe, gescheiden of verstooten vrouw zwanger wordt bevonden en zij dengene, die haar bevrucht heeft, niet kan of wil aanwijzen; een der kennissen of verre bloedverwanten neemt dan op zich de vrouw te huwen om daardoor de schande, waaraan het meisje of de vrouw anders zou zijn blootgesteld, te voorkomen. Gewoonlijk volgt op zulk een huwelijk binnen een niet te lang tijdsverloop eene echtscheiding.

Het nikah terdosa (jnukah tidosa), te Pr Kroë en Pr Poelau-Pisang nikah salah genoemd, moet aangegaan worden indien eene maagd, weduwe, gescheiden of verstooten vrouw onder het hebben van eene geheime bijeenkomst, door hare bloedverwanten wordt betrapt en de man alleen of man en vrouw beiden bekennen, dat zij reeds gecopuleerd hebben. Het is alleen aan de naaste bloedverwanten toegestaan, zonder kennis van hun proatin de woning binnen te gaan, waar zij meenen, dat de bijeenkomst plaats heeft; andere personen moeten daartoe eerst de vergunning van hun hoofd hebben (adat tangkap menangkap).

Verder is nog te Pr Kroë en Pr Poelau-Pisang het nikah ganggang bekend; dit huwelijk wordt aangegaan, indien de bruid of bruidegom voor een geruimen tijd de plaats der inwoning moet verlaten, alvorens het huwelijksfeest kan plaats hebben alleen uit vrees, dat het engagement misschien verbroken zal worden. Na het sluiten van het huwelijk is het evenwel de echtelieden nog niet vergund te copuleeren.

Het bedrag van den antaran of van de djoedjoer, wij vermelden het reeds, hangt af van den stand en de gegoedheid van het meisje; bij de vaststelling wordt evenwel ook rekening gehouden of de bruid maagd, weduwe, gescheiden of verstooten vrouw is. Gewoonlijk bedraagt de antaran of de djoedjoer van eene maagd het dubbel van die van eene weduwe, gescheiden of verstooten vrouw gevorderd.

Het huwelijk wordt ontbonden door den dood of door echtscheiding.

De 'iddat voor de weduwe (iddah wapat), de tijd, gedurende welken zij geen nieuw huwelijk mag aangaan, duurt 4 maanden en 10 dagen.

De echtscheiding geschiedt alleen tengevolge van het uitspreken van de *ṭalâq* (telak) door den man in tegenwoordigheid van twee getuigen.

De *ṭalâq* is herroepbaar, zoolang de 'iddat (iddah telak) duurt d. i. 3 maanden en 10 dagen; dat tijdperk duurt voor eene zwangere vrouw tot na den afloop van hare bevalling. Heeft het herroepen van de *ṭalâq* niet in dat tijdperk plaats of heeft de echtgenoot de *ṭalâq* drie malen uitgesproken (menggoegoerkon telak teloe of telak ballak), dan is de scheiding niet meer voor herroeping vatbaar.

Volgens de adat bestaat niet het recht der echtgenooten om van elkander te erven en de verplichting van den man om de vrouw gedurende de 'iddat te onderhouden.

De *ṭalâq* is evenwel geen beletsel om weder een nieuw huwelijk met elkander aan te gaan. Heeft de man de 'iddat nog niet laten voorbijgaan en slechts de *ṭalâq* éénmaal uitgesproken (menggoegoerkon telak renik), dan kunnen man en vrouw onmiddellijk een nieuw huwelijk aangaan. Is de *ṭalâq* evenwel driemaal uitgesproken, dan is voor het wedersluiten van het huwelijk noodig, dat de vrouw, sedert de laatste verstooting met een ander, die haar tevens onherroepelijk heeft verstooten, is gehuwd geweest; die tusschenpersoon heet in het Lampongsch *tjina boetâ*.

Willen voormalige echtgenooten spoedig weder met elkander in het huwelijk treden, dan verzoekt de man, met voorkennis van zijne verstooten vrouw, een kennis of dikwijls een vreemde, om hem, door het aangaan van een huwelijk met de vrouw, in staat te stellen de verbroken verbintenis te hernieuwen. Een som van *f* 10 tot *f* 50 wordt dan den hulpvaardige als belooning ter hand gesteld.

Ook de vrouw kan voor den rechter een eisch tot echtscheiding instellen en is dan verplicht behalve het „meneboes telak“ — het bedrag daarvan varieert van *f* 6 tot *f* 100 al naar gelang van den

stand van het meisje — aan den man nog scheidingsgeld (wang penjarak) aan den rechter uittekeeren.

Bij een huwelijk bij adat djoedjoer aangegaan was het destijds bij echtscheidingen gebruikelijk, dat de djoedjoer werd terugbetaald in haar geheel, zoo in den echt nog geene kinderen waren verwekt, doch in het tegenovergestelde geval zooveel twintigtal guldens minder als het aantal kinderen bedraagt, dat door de vrouw is gebaar. Van den bruidschat werden tevens teruggehouden de bli keloe en de bli pengantoengan djaga-djaga; de eerste bestond in goederen (gewoonlijk 2—3 kains) of de waarde daarvan, terwijl het laatste in den regel f 10 bedroeg. Wilden man en vrouw de verbroken verbintenis hernieuwen, dan was de eerste evenwel verplicht de terugontvangen djoedjoer te restitueeren. Het bovenaangehaalde heeft tegenwoordig niet meer plaats.

Daar bij een djoedjoer-huwelijk de kinderen het eigendom van den man zijn, volgt het van zelf, dat zij bij echtscheiding bij hem blijven. De vrouw alleen is gerechtigd de goederen, ten huwelijk meêgebracht, de harta penantian (harta pemanah), terugtenemen.

Bij echtscheidingen, bij huwelijken bij adat semendo aangegaan, geldt als regel, dat de harta pemboedjangan (harta ~~bina~~ ^{binakok}), de goederen door den man ten huwelijk meêgebracht, aan hem en de harta penantian aan de vrouw komen; met de harta pentjarian (harta penjepohan) de goederen, staande het huwelijk verkregen, wordt bij een huwelijk bij adat semendo radja-radja of bij adat semendo mentjantjan moelan aldus gehandeld: de roerende goederen worden, zoo zij te verdeelen zijn, voor de eene helft aan den man en voor de andere helft aan de vrouw toegewezen; de waarde der roerende en onroerende goederen wordt getaxeerd, de man of de vrouw behoudt de goederen en keert aan de vrouw of den man de helft van de getaxeerde waarde in contanten uit of de roerende en onroerende goederen worden verkocht en wordt aan man en vrouw ieder de helft van den verkoopprijs toegewezen.

De kinderen zijn bij een huwelijk, bij adat semendo radja-radja aangegaan, gerechtigd bij de echtscheiding naar verkiezing den vader of de moeder te volgen; bij een huwelijk, bij adat semendo mentjantjan moelan, heeft de man slechts recht op een kind, zoo er meer dan een kind in den echt is verwekt en alleen recht op een zoon, indien er meer dan een zoon aanwezig is. Is het kind, waarop de man recht heeft, nog zuigeling, dan mag de man eerst daarover beschikken als het kind de moederzorg niet meer behoeft.

Bij de andere wijzen van semendo huwelijk ¹ blijven de harta pentjarian aan de vrouw en zijn de kinderen haar eigendom.

Ten slotte deelen wij nog de bijzonderheid mede, die, naar schijver dezes meent, alleen bij de Lampongers in de afdeeling Kroë aangetroffen wordt: nl. dat een man bij het aangaan van een huwelijk bij adat semendo zijn recht op de onroerende goederen, die zijn eigendom zijn, verliest en die goederen komen te vervallen aan zijne ouders of bij ontstentenis aan zijne bloedverwanten (erfgenamen).

Echtscheidingen worden gewoonlijk alleen bij huwelijken bij adat semendo radja-radja en bij adat semendo mentjantjan moelan aangevraagd. ²

Ten aanzien van het erfrecht volgt men in de afdeeling de regels, dienaangaande door de adat gegeven. Als regel geldt voorop, dat de oudste zoon bij een djoedjoerhuwelijk den vader in zijn rang, adel en functie opvolgt; evenzoo dat nagelaten goederen van boedjangs (ongehuwde mannen) aan hunne ouders en bij ontstentenis aan de naaste bloedverwanten (erfgenamen) komen te vervallen, en de verdeeling der nalatenschappen eerst plaats heeft, als al de

¹ (Semendo membajar hoetang en semendo sjambat soembei).

² Dat het djoedjoer-huwelijk alleszins hinderlijk is voor de toename der bevolking, behoeft wel geen betoog. Door de groote bedragen der djoedjoer is een jongeling dikwijls niet in staat het meisje van zijne keus te verwerven, en blijft hij dan gewoonlijk ongehuwd. Ten einde tegen het vorderen van een te groote djoedjoer paal en perk te stellen werd in 1884 in overleg met de hoofden door den toenmaligen controleur van Kroë Dr. D. W. Horst het navolgende bepaald:

1°. dat de djoedjoer van een meisje uit het volk het bedrag van f 80 en van een dochter van een pemangkoe doeson, imam doeson, bilal of chetib marga de som van f 120 niet te boven mag gaan;

2°. dat de djoedjoer van een dochter van een pasirah, niet geboren uit een ratoe, van een dochter van een pemang koemarga, proatin en imam marga de som van f 150 niet te boven mag gaan;

3°. dat er geen maximum bestaat voor de djoedjoer van een dochter van een pasirah uit een ratoe geboren;

4°. dat al wie de regeling, betreffende de djoedjoer, overtreedt voor de Rapat terecht zal staan en eene boete van f 50 verbeuren, zijnde f 25 voor den aanbrenger en f 25 voor de rechters, terwijl de overtreder tevens het meerdere, dat hij aan djoedjoer ontvangen had, zal moeten restitueeren.

Of deze maatregel ten goede zal werken, zal de tijd ons moeten leeren. Tezelfder tijd werd eene regeling getroffen betreffende het meneboes telak (het bedrag dat door de vrouw verschuldigd is, indien zij echtscheiding voor de Rapat aanvraagt, en dat zij den man moet uitkeeren). Al naar gelang van den stand der vrouw d. i. of zij vrouw is van een pasirah of die van een pemang koemarga, imam marga, bilal marga, chetib marga en pemangkoe doeson, of de vrouw van iemand uit het volk, bedraagt het meneboes telak respectievelijk f 100, f 80 en f 60.

kinderen meerderjarig zijn. Zijn de kinderen minderjarig, dan is de overblijvende echtgenoot of anders de naaste bloedverwanten van den vader of de moeder, al naar gelang het huwelijk bij adat djoedjoer of adat semendo is aangegaan, met het beheer over de nagelaten goederen en met de opvoeding der kinderen belast; zij genieten dan het vruchtgebruik dier goederen. Komt de man bij een djoedjoerhuwelijk te overlijden, zonder kinderen natelaten, dan wordt de weduwe bij adat anggau aan een der broeders van den overledene, meestal den oudsten, uitgehuwelijkt en komen de nagelaten bezittingen aan den nieuwen echtgenoot. Wil geen der broeders met de weduwe huwen, hetgeen slechts zeer zelden voorkomt, dan wordt zij bij adat tjambak soembei uitgehuwelijkt; de kinderen, die dan in den echt verwekt worden, zijn de rechtmatige erfgenamen der nagelaten goederen. Worden in dien echt evenwel geene kinderen gebaard, dan komen de bezittingen bij overlijden van de vrouw aan de erfgenamen van wijlen haar djoedjoerechtgenoot.

Somtijds komt het voor, dat de weduwe niet uitgehuwelijkt wordt, nl. zoo de overleden man geene broeders heeft; in dat geval heeft zij alleen recht van vruchtgebruik op de goederen van wijlen haar echtgenoot, indien zij de sawahs of ladangs blijft bewerken, indien zij zijn huis blijft bewonen, indien zij, zooals de Lamponger het uitdrukt, de bezittingen blijft bewaken „menoenggoekon hakmi.”¹

Overlijdt de man bij djoedjoerhuwelijk bij aanwezigheid van kinderen, dan zijn zij de erfgenamen. Bij aanwezigheid van zoons alleen krijgt de oudste zoon de harta poesaka wat de onroerende goederen betreffen, terwijl de andere goederen in diervoege onder de zoons worden verdeeld, dat het aandeel van een ouderen zoon het dubbele bedraagt van dat aan den jongeren toetewijzen. Vertegenwoordigen de erfgoederen, zoowel roerende als onroerende, eene geringe waarde, dan gaan zij allen op den oudsten zoon over; hij neemt dan daardoor ook de verplichting op zich om zijne broërs en zusters bij zich in huis te nemen en te onderhouden. Bij aanwezigheid van zoons en dochters worden de nagelaten goederen, uitgenomen de harta penantian, aan de zoons toegewezen en onder hen verdeeld, zooals boven is vermeld; de dochters krijgen de harta penantian en heeft de verdeling daarvan ook in diervoege plaats, dat een oudere dochter het dubbele krijgt van eene jongere. Bij aanwezigheid van dochters alleen krijgt de oudste

¹ Het spreekt van zelf, dat dan na haar overlijden de goederen, zoowel roerende als onroerende, aan de erfgenamen van wijlen haar man komen.

dochter de erfgoederen, uitgenomen de harta penantian, die aan de andere dochters worden toegewezen. Adat is 't dan, dat de oudste dochter, zoo zij ten huwelijk gevraagd wordt, bij adat tjambar soembei of mentjantjan moelan, wordt uitgehuwelijkt om den stam op te houden.

Sterft de vrouw bij djoedjoerhuwelijk, dan krijgen de man of de kinderen de harta penantian. Komt bij een huwelijk, bij adat semendo radja-radja gesloten, een der echtgenooten te overlijden zonder kinderen natelaten, dan komen de harta pentjarian aan den overblijvenden echtgenoot of echtgenoot, mits deze op zich neemt de begrafenis-kosten te dragen en de door den overledene nagelaten schulden te voldoen. De harta pemboedjangan of harta penantian komen aan de erfgenamen van den overleden man of aan die der overleden vrouw. Bij aanwezigheid van kinderen vervallen de nagelaten goederen aan hen; de verdeeling heeft dan ook in dier voege plaats, dat aan het oudere kind steeds het dubbele wordt uitgekeerd van het aandeel aan het jongere toetewijzen. Het is evenwel gebruikelijk, dat de zoons niet erven, doch de nagelaten goederen alleen aan de dochters vervallen. Slechts wanneer de zoons daarmede geen genoegen nemen, wordt de verdeeling volgens de adat gevolgd. Komt bij een huwelijk, aangegaan bij adat semendo mentjantjan moelan, een der echtgenooten te overlijden zonder kinderen natelaten, dan gelden ten aanzien van het erfrecht dezelfde bepalingen als boven bij een huwelijk bij adat semendo radja-radja werd medegedeeld. Bij aanwezigheid van een kind krijgt het kind de nagelaten goederen. Sterft de man bij aanwezigheid van kinderen, dan vervalt een der kinderen aan de erfgenamen van den vader; zijn harta pentjarian en harta pemboedjangan komen aan de overige kinderen. Het kind, waarop de vader of diens erfgenamen aanspraak heeft, deelt nooit in de erfenis, onverschillig of zijn vader of zijne moeder sterft; het heeft alleen aanspraak op het aandeel van zijn vader in de erfenis van diens ouders (menegakkon djoerei ni bapak). Ten aanzien van de verdeeling en de grootte van ieders aandeel vergelijke men hetgeen boven daaromtrent werd vermeld.

Bij een huwelijk, bij adat tjambar soembei aangegaan, komt bij overlijden van den man diens harta pemboedjangan aan de weduwe, zoo er geene kinderen in den echt zijn verwekt en bij aanwezigheid van kinderen aan hen. Sterft de vrouw, zonder kinderen natelaten, dan heeft de man alleen recht op de nagelaten erfgoederen, indien hij bij zijne schoonouders blijft inwonen; bij aanwezigheid van kinderen

worden hun de goederen toegewezen.¹ Bij de verdeeling der erfenis en de bepaling van de grootte van ieders aandeel worden dezelfde regelen gevolgd, die men bij die der nalatenschappen bij een djoedjoer-huwelijk in acht neemt, met dit onderscheid alleen, dat de harta pemboedjangan aan de dochter worden toegewezen.

Bij een huwelijk, aangegaan bij adat semendo membajar hoetang, erft de man nooit van de vrouw. Daar de man geene goederen ten huwelijk brengt, kan er bij dit huwelijk van nagelaten goederen door den man geen sprake zijn.

De regelen, ten aanzien van het erfrecht bij een huwelijk bij adat semendo iring beli aangegaan, zijn dezelfde als die bij een huwelijk bij adat semendo radja-radja gesloten.

Voorts zij nog medegedeeld, dat geadopteerde kinderen dezelfde rechten hebben als kinderen in een huwelijk bij adat djoedjoer verwekt. Het adopteren geschiedt in tegenwoordigheid van de lieden uit de marga; het gebruik brengt mede, dat de adoptief vader een geit of karbouw slacht en daarvan een feestmaal aanricht, dat gepaard gaat met het menari. Adoptatie geschiedt dan alleen, zoo bij een djoedjoerhuwelijk de echt kinderloos blijft.

Zooals reeds werd vermeld, heeft de verdeeling der nalatenschappen bij aanwezigheid van kinderen eerst plaats na hunne meerderjarigheid; de verdeeling geschiedt door de erfgenamen zelf of door de pegaweis; uit de nalatenschap worden eerst betaald de begrafeniskosten, de kosten voor het geven van sedekahs, ten behoeve van den overledene en de schulden zoowel jegens Allah als jegens de menschen. Bij gegoede lieden zondert men ook dikwijls eene som af als wang hadjie, om een ander persoon in de gelegenheid te stellen de bedevaart te doen, waartoe de overledene niet in staat was.

Testamenten (wasijat) komen zelden voor; wordt een testament gemaakt, dan wordt het alleen van kracht erkend, indien het voor de gezaghebbende familieleden, de pegawei marga of de pegawei doeson, de betrokken proatin en de oudsten der doeson is opgemaakt en door hen onderteekend.

De priesters kunnen gevoegelijk in twee categoriën worden gesplitst, nl. in de pegawei marga en de pegawei doeson. Tot de eerste categorie rekent men de priesters der langgars of van de mesdjids — den imam marga, den ketib marga en den bilal marga — tot de tweede den priester van de soerau, den imam doeson.

¹ Bij overlijden van den man komen de goederen aan de erfgenamen van wijlen zijne vrouw; hetzelfde heeft ook plaats, wanneer de man een nieuw huwelijk aangaat.

In iedere marga wordt gewoonlijk slechts één langgar en wel op de hoofdplaatsen aangetroffen, alwaar de openbare godsdienstoefeningen op den Vrijdag en de andere feestdagen worden gehouden. In doesons, te ver van de margahoofdplaats gelegen, hebben die oefeningen in de soerau plaats.

Alle langgars en soeraus zijn houten gebouwen op palen van een bamboezen- of planken-omwanding voorzien met een spits dak van atap of idjoek of met twee daken van dezelfde materialen boven elkander, waarvan het bovenste zeer klein is. De mesdjid te Pasar Kroë maakt daarop eene uitzondering; zij is van steen opgetrokken en met pannen gedekt.

De minaret wordt altijd gemist. Aan den ingang bij de trap bevindt zich de put. Gewoonlijk worden evenwel daarbij slechts eenige uitgeholde bamboezen (paroe) met water gevuld geplaatst, om de geloovigen in staat te stellen vóór het binnengaan van het gebouw de voorgeschreven wasschingen te verrichten. Aan den westelijken wand van den langgar is van de soerau bevindt zich binnen het gebouw een vierkante nis (mairat), die naar de kibla wijst, waarheen de biddenden volgens de voorschriften het gelaat moeten wenden. Voorts merkt men nog aan de rechterzijde van de mairat den preekstoel (mimbar) op, de plaats van waar de ketib marga de preek (goteba) voorleest en waarop meestentijds een afschrift van den Korân ligt. Midden in het gebouw hangt een olielampje, dat een zeer flauw licht verspreidt. De bedoek, een trom waarop geslagen wordt om de gebedsuren aan te geven, hangt binnen het gebouw.

Behalve aan de openbare godsdienstoefeningen nemen de vrouwen tegelijk met de mannen aan de gebeden deel, die iederen dag in den langgar of de soerau worden verricht. De categorie der pegawei marga bestaat — wij vermeldde het reeds — uit den imam marga, den ketib marga, en den bilal marga en vormt het bestuur van den langgar. De imâm marga is de voorganger bij het gebed; de ketib marga is belast met het oplezen van de preek op de openbare godsdienstoefeningen, terwijl aan den bilal marga het uitspreken van den adsan, de waarschuwing of oproeping tot het gebed is opgedragen. Daar in vele gevallen de adsan niet gehoord kan worden, gaat het slaan op den bedoek, waarmede de garim belast is, het uitspreken van den adsan voor. Aan den garim is ook het schoonhouden en het verlichten van den langgar alsmede het vullen der paroës opgedragen; voor zijne werkzaamheden krijgt de garim geen vaste toelage, doch het is hem vergund iederen Donderdag aalmoezen

bij de ingezetenen intezamelen, bestaande in een handvol rijst, een weinig tabak, sirih en pinang; geld wordt nooit gegeven. Dat bedelen wordt meradei genoemd. Eigenaardig is het dan om te zien, hoe de garim met den rooden kain om den hoofddoek en met een ijzeren staaf van ca. 3 meter lengte, die voorzien is van een koperen knop, in de hand, alle huizen affloopt, om door het prevelen van gebeden en het toewenschen van heil en zegen de bewoners aftesmeeken hem hunne liefdegaven aftestaan.

De pegawei doeson gaat de geloovigen in het gebed, in de soerau verricht, voor.

De pegawei marga, de pegawei doeson en de garim worden door het volk uit het volk gekozen; alleen laatstgenoemde is niet door het bestuur erkend.

De imam marga, bijgestaan door den ketib- en bilal marga is belast met het sluiten van huwelijken, het beredderen van boedels, de administratie van de wang wakab; zijn raad en hulp wordt bij iedere gewichtige gebeurtenis ingewonnen en ingeroepen; zoo is hij gemoeid met de geboorte, de besnijdenis, het tandenvijlen; in één woord geen voornaam feit kan zich in het leven van den Lamponger voordoen of de imam marga wordt geraadpleegd.

In de doesons, waar men een pegawei doeson heeft, vervangt hij den imam marga.

Met het godsdienstig onderwijs, dat elders aan de doesonpriesters is opgedragen, belasten zich in de afdeeling personen, die den roep hebben zeer goed met het lezen van den Korân vertrouwd te zijn. De leerlingen (moerid) voorzien in het onderhoud van den onderwijzer (goeroe) en zijn daarenboven verplicht, zoodra zij volleerd (tammat ngadji) zijn, ieder een bedrag van f 2.50 à f 30, al naar gelang van hun stand en goeudheid, aan den goeroe ter hand te stellen en hem een schotel gele rijst (nasi koendjei sedjambar) en een vaam wit goed (sakepar? kain handak) aantebieden. Is de leerling, na drie jaren onderwijs te hebben genoten, nog niet volloerd, dan is hij toch verplicht den goeroe voor diens onderwijs en voor de genomen moeite gemelde geschenken aantebieden.

Twee malen daags gedurende een paar uren wordt onderwijs gegeven; de eerste schooltijd begint iets na zonsopgang, de tweede met zonsondergang. De leerlingen zijn gewoonlijk jongens, daar zelden door meisjes aan het onderwijs wordt deelgenomen.

Van alle voorschriften, door den profeet gegeven, wordt wellicht geen beter en trouwer opgevolgd dan het voorschrift, de besnijdenis

(soenat) betreffende. Met het verrichten van de besnijdenis is een persoon belast, die altijd een leek en nooit een priester is; hij draagt den naam „walijan“.

De jongeling, die de besnijdenis moet ondergaan, wordt circa 4 uur in den morgen, slechts met een badkain om den middel gekleed, naar de badplaats gebracht, waar hij een uur lang een bad (beilok) moet nemen. Tegen 5 ure in den morgen wordt de jongeling naar het plein der doeson geleid en moet hij aldaar op een nog niet ontbolsterde kokosnoot, met het aangezicht naar het Westen plaats nemen. Tot zonsopgang wordt hij dan door zijne moeder of eene bloedverwante voortdurend met koud water begoten. Met zonsopgang komt de walijan bij den jongeling, laat hem drie malen de Arabische formule: „Astafi Allah, Ilaldin Elasia La Illaha Illalah Astafi Allah“ (sic) uitspreken en verricht dan de besnijdenis. Deze bestaat in het afsnijden van de voorhuid van den penis, welks vel tusschen een gespleten bamboe gevat wordt, met een mesje (lading soenat). De afgesneden voorhuid wordt, in katoen gewikkeld, bij de woning begraven.

Na affoop van de besnijdenis wordt het voorhoofd van den jongeling door de moeder of een bloedverwante met boerah (uitgekauwde sirih) besmeerd, terwijl zij tevens met een sampan, een dubbel omgeslagen kain van Lampongsch fabrikaat, op een zijner schouders slaat (sisiko); daarna wordt de besnedene in een nieuw stel kleeren gestoken en huiswaarts geleid.¹

Gedurende drie dagen komt de walijan den besnedene een paar malen daags en daarna slechts eenmaal in de week bezoeken, totdat de wond genezen is. Voor het verrichten van de besnijdenis en het genezen, bestaande in het beleggen van de wond met een poeder, verkregen door een jongen klapperdop met een scherp mes fijn af te krabben, krijgt de walijan een geschenk in geld (beberas), varieerende van f 0.25 tot f 2 naar den stand en gegoedheid van den besnedene.

Evenals elders draagt de patient, totdat de wond geheel genezen is, een sarong, die uitstaande wordt gehouden wordt, om het schuren tegen de wond te voorkomen. Een besnijdenis gaat steeds met een groot feest gepaard, waarbij gewoonlijk een karbouw geslacht en daarvan een maal aangericht wordt.

¹ Bij den Lamponger wordt de knaap door de besnijdenis een huwbaar jongeling (maranei, mranei).

De jongens worden op hun 14^e jaar besneden. Ook de meisjes ondergaan eene besnijdenis, evenwel reeds op jeugdigen leeftijd; de besnijdenis, bestaande in het afsnijden van een klein stuk van den clitoris, wordt binnenshuis door een vrouwelijke walijan verricht, die daarvoor f 0.25 tot f 2 ontvangt, al naar gelang van den stand en de gegoedheid der ouders. Het afgesneden stuk, wordt, in een stuk katoen gewikkeld, eveneens nabij de woning begraven. Het aanrichten van een klein maal, waarbij een kip of geit wordt geslacht, gaat met de besnijdenis gepaard. De voorschriften omtrent de reiniging worden getrouw opgevolgd. De woedoe's, de voorgeschreven wasschingen, zoo men zich verontreinigd acht of een gebed wil verrichten, worden met nauwkeurigheid nagekomen.

Ook de rituele gebeden (soembajang) komt men zeer getrouw na.

Zoodra de gebedstijden zijn afgekondigd, hoort men de geloovigen zich binnenshuis aan 't gebed wijden of ziet men ze naar de soerau of den langgar gaan, om aldaar, onder leiding van den imam de gebeden te verrichten. De namen der gebedstijden zijn de Arabische naar de uitspraak gewijzigd, als soeboeh (des morgens ten 5 ure), lohor (op den middag), asar (des namiddags ten half vier ure), magrib (na zonsondergang) en isa (ten half acht ure).

De gemeenschappelijke godsdienstoefeningen op den Vrijdag (soembajang djoemahat) hebben in den langgar tegen 11 ure 's morgens plaats; aan het gebed gaat de preek vooraf, die door den ketib marga van de mimbar wordt voorgelezen. Behalve op Vrijdag worden nog gemeenschappelijke godsdienstoefeningen gehouden op den eersten dag der maand Sawal en in de Moeloedmaand.

De vasten (poewasa) vangt aan, zoodra de nieuwe maan van de maand Ramelan aan den hemel is gezien en eindigt bij het zien van de nieuwe maan in de maand Sawal. Te zorgen dat de juiste tijdstippen van het begin en van het einde der vasten niet worden overschreden behoort tot een der voornaamste plichten van den imam marga.

De geheele maand van den vroegen morgenstond tot aan zonsondergang onthoudt de Lamponger zich van het nuttigen van spijs en drank en van het rooken van tabak; eerst na zonsondergang, daar het dan geoorloofd is de vasten te verbreken, stelt hij zich gedurende den avond en den nacht schadeloos voor de onthouding des daags; voor dat hij begint te vasten, gebruikt hij een maal onder den naam Saoer bekend.

Bij tijdelijke verhindering om te vasten haalt hij de dagen,

waarop hij verzuimd heeft te vasten op een anderen tijd in (kallo) en bij blijvende verhinderingen stelt hij dagelijks eene bepaalde hoeveelheid levensmiddelen (kaparat) den imam marga ter hand tot uitdeeling aan de armen. Evenals elders vasten niet ouden van dagen, zieken en vrouwen, die ten gevolge van de menstrua of de gevolgen van het kraambed in een staat van onreinheid verkeerden.

Malaman's komen alleen op den 27^{en} dag van de vastenmaand voor; alle huizen worden dan dien dag geillumineerd.

Het einde der vasten wordt in de marga met een groot feest gevierd onder den naam »bembangkon boek» bekend, waarbij dan eenige karbouwen geslacht worden om het maal aanterichten.

Daags na de boek is het gebruikelijk dat men een bedevaart naar de graven zijner bloedverwanten maakt.

Andere godsdienstige feesten hebben plaats op den 12ⁿ dag van de 12^e maand des jaars Djoelkaidah, nadat men gedurende drie dagen, nl. op den 9ⁿ, 10ⁿ en 11ⁿ van die maand met vasten heeft doorgebracht en op den 1ⁿ, 12ⁿ en 30ⁿ van de maand Rabioelawal of Moeloed. Den avond vóórdat de Moeloedfeesten plaats hebben, verzamelen de geloovigen zich in den langgar en reciteeren aldaar dikir's ter eere van den profeet. Op het plein der doeson worden op die dagen maaltijden aangericht.

De verplichting jegens Allah om van de productieve bezittingen naar een zekeren vastgestelden maatstaf eene jaarlijksche bijdrage te geven, wordt alleen opgevolgd ten aanzien van het padigewas.

De djekat bedraagt 10 pCt. van de opbrengst der padi, zóó de productie 300 of meer dan 300 iket's bedraagt. De inning, die onmiddellijk na den oogst, als het gesneden gewas nog op de velden is, plaats heeft, geschiedt voor iedere doeson door den imam doeson of, zóó er geen imam in de doeson is, door den imam marga; aan hem alleen is evenwel de verdeeling opgedragen. Op de inning houdt het margahoofd een wakend oog.

Van de djekat in de doeson geind krijgen de proatin, de imam doeson en de moekim's — zij, die al de voorschriften van den Islam met de meeste nauwgezetheid vervullen — in die doeson, de eene helft, terwijl de andere helft aan den pasirah en den pegawei marga komt. Van het aandeel aan den proatin, den imam doeson en de moekim's toekomende wordt het $\frac{2}{3}$ gedeelte aan eerstgenoemden en 't $\frac{1}{3}$ gedeelte aan de moekim's toegewezen. Zoowel proatin en imam doeson als de moekim's verdeelen het hun competeerend aandeel gelijkelijk onder elkander. De aandeelen in de djekat, aan den pasirah,

den imam marga, den ketib marga en den bilal marga toegekend worden verdeeld in reden van 4, 3, 2, 1.

Bebouwt een persoon uit de eene marga een ladang of sawah in het gebied van eene andere marga gelegen, dan wordt de djekat voor de eene helft aan zijn pasirah en pegawei marga en voor de andere helft aan het hoofd der marga, waarin de velden gelegen zijn, ter hand gesteld.

Behalve de djekat brengt ieder geloovige nog bij het einde der poewasa in de maand Ramelan een buitengewone bijdrage, de piterah, op, bestaande in 4 katis rijst. Degene die haar opbrengt, mag haar geven aan wien hij wil, mits degene die haar ontvangt moekim zij en in dezelfde doeson van den gever woont.

De bedevaart naar Mekka, de laatste groote plicht van den mensch jegens Allah, is in den laatsten tijd zeer toegenomen, hetgeen zoowel toeteschrijven is aan de welvaart, die in de afdeeling heerscht als aan de nabijheid van Batavia. Bijna iedereen, die de noodige sommen bij elkander kan garen om in het Heilige land te kunnen leven en de passagekosten te betalen, aanvaardt de reis naar Mekka.

De bedevaartgangers keeren meestentijds, nadat zij de plechtigheden hebben bijgewoond, naar hun geboorteplaats terug. Zij, die achterblijven en soms na jarenlang verblijf te Mekka terugkomen, zijn eenigszins fanatiek en worden om hunne kennis met eenig ontzag door de bevolking bejegend. Het zijn zij vooral die zich als goeroes nederzetten; in de laatste jaren worden ook zij gewoonlijk tot pegawei gekozen. Aan den landbouw wijden die Hadji's zich niet meer.

In de laatste jaren nemen ook vrouwen aan de bedevaart deel.

De kleederdracht der Hadji's is de Arabische.

Het aantal Hadji's bedroeg in 1884 186, waarvan 176 mannelijke en 10 vrouwelijke.

C. Kunsten en wetenschappen.

Kunst wordt in de afdeeling bijna niet beoefend. Slechts enkele Lampongers zijn met snijwerk vertrouwd, dat evenwel door grofheid uitmunt.

Tooneelvoorstellingen hebben er nooit plaats en aan muziek wordt zeer weinig gedaan. De muziekinstrumenten zijn de gamolan, de gong en de tjetjik (bekken).

De gamolan bestaat uit eene verzameling van kleine metalen ketels (tjanang) van verschillende afmetingen, die op het bovenvlak een ronden knop hebben, gehangen in een soort van raam tusschen koorden (rangkei). Is de gamolan volledig, dan moeten negen tjanangs

aanwezig zijn. Het slaan op de tjanangs geschiedt met een paar stukken hout. Taboeh's zooals op Java worden zelden gebezigd.

De gong is een tjanang van zeer groote afmeting; zij heeft niet zelden twee en een half voet middellijn.

In iedere marga treft men gewoonlijk een gamolan met toebehooren aan, het eigendom van het margahoofd. Alhoewel de gamolan het nationaal instrument van den Lamponger is, wordt hij slechts bespeeld bij groote feestelijkheden en bij een bezoek der besturende ambtenaren¹ aan de marga. De wijzen, die men daarop speelt, zijn de laboeng angin, de gelitak, de taboe njambeï — de geliefkoosde wijs bij het dansen — en de balou, waarmede gewoonlijk alle wijzen eindigen. De instrumenten worden bespeeld door liefhebbers, meestentijds ongehuwde mannen; muzikanten van beroep worden er niet aangetroffen.

Het geluid van den gamolan is zeer eentonig, evenzoo de zang van den Lamponger. Gezongen wordt alleen bij het voordragen van pantoens; meer neuriend worden dan beurtelings de minneliederen door de ongehuwde mannen (mranei of maranei) en de ongehuwde meisjes (moeli) opgezegd, steeds op dezelfde toonhoogte, zelden met verheffing van stem.

Te Pasar Kroe en Pasar Poelau-Pisang wordt muziek gemaakt op de viool (biola), waarbij de tamboerijn (rebana) niet ontbreken mag. In den laatsten tijd speelt ook de harmonica onder de muziek-instrumenten een voorname rol.

Ook het gezang der pasarbewoners is zeer eentonig.

De Lamponger is zeer bekend met het planten- en dierenrijk; onder klassennamen vat hij de meeste dieren en planten samen en voegt daarbij tot onderscheiding de soortnamen.

¹ Bij een bezoek van den controleur aan de marga brengt de gewoonte mede, dat hij, aan den ingang van de margahoofdplaats gekomen, afgewacht wordt door de moeli's, op zijn netst uitgedost, alle hoofden en de bevolking dier doeson. Nadat allen den controleur hebben verwelkomd, vergezellen zij hem in optocht naar de balei of het huis van het margahoofd. Aldaar aangekomen wordt de controleur verzocht de woning binnen te gaan en plaats te nemen aan een tafel, die als overladen is met gebak, gebakken pisang enz. enz. Nadat de controleur plaats heeft genomen, wordt met het menari een aanvang gemaakt.

Eigenaardig is het, dat den controleur bij zijn intocht eenige onderscheidings-teekenen worden nagedragen, bestaande in de oemboel-oemboel pat, de kakepong kiri-kanan, en de pajoeng.

De optocht wordt geopend door twaalf boeljangs (kekati), die op de maat der tjanang voor den controleur uit dansen (menari) menarieën (omtrent die onderscheidings-teekenen vergelijkte men hetgeen op pagina 99 is vermeld).

Vaak wordt ook de aankomst van den controleur aangekondigd door het slaan op de rijstblokken (tjingkoeng), hetgeen door de moeli's geschiedt.

Met zijne geologische kennis is het evenwel treurig gesteld. De steensoorten worden hoofdzakelijk tot eenige hoofdgroepen teruggebracht als: de groep der batoe sengei, waartoe de vaste rots-gesteenten worden gebracht, de groep der badas, zijnde de uit water afgezette steensoorten, de groep der batoe klawis, de kalkgesteenten; verder kent hij nog de batoe ijoe (soort graniet), de batoe soeloe (tegelssteen), batoe napal (klei, leem), de batoe krekei (fijn kiezelsteen).

De artsenskunst wordt zoowel door mannen als vrouwen beoefend; de laatste zijn evenwel meer vroedvrouwen (doekoen).

Bij elke bevalling mag geen doekoen ontbreken, die de lijderes tot na afloop der gevolgen van het kraambed (lepas kemoeroeng) onder behandeling neemt. Deze bestaat in het toedienen van geneesmiddelen, hoofdzakelijk echter uit het wrijven van den buik (ait). Daar de Lampongsche vroedvrouw¹ in de meeste gevallen een volslagen gebrek aan kennis van de verloskunde aan den dag legt, gebeurt het vaak, dat de vrouwen na de bevalling aan uitwassen aan anus en pudenda lijden. Ook is het uitscheuren van den bilnaad geen ongewoon verschijnsel.

De Lampongsche arts (doekoen) brengt de ziekten tot vijf klassen terug, als de oepas, de pasowan, de tjelor, de sekedi, de tjatjar. Van de oepas kent hij drie soorten: de oepas ngison, de oepas panas, de oepas angin en van de tjelor de soorten: tjelor boeroeng, tjelor boenga, tjelor halibambang, tjelor mais, tjelor malikas, tjelor widadari.

Buikziekten met bloedafgang worden onder de ziekte oepas rangschikt; al naar gelang de verschijnselen, waaronder de ziekte zich openbaart, rekent hij die tot de oepas ngison, oepas panas of oepas angin. De oepas ngison geneest hij door den buik van den lijder met in water afgekookte kurkema te wrijven; de oepas panas door den lijder een drank, bestaande uit een mengsel van het vocht, dat uit de kajoenasi vloeit, en klapperwater toe te dienen; de oepas angin door den zieke den buik te pappen met de bladeren van de lingsoe in water geweekt en hem de dampen van menjan of kemenjan (wierook) te doen insnuiven.

De pasondan is eene ziekte door de geesten veroorzaakt. Daartoe rekent de arts cholerine en cholera. De ziekte wordt behandeld door

¹ De Lampongsche vroedvrouw legt zich eveneens toe op de kennis van af-drijven; de abortus wordt opgewekt door de lijderes arak of brandewijn, waarin eierdooiers geklutst zijn, te laten innemen en op den buik warme asch of een verwarmden steen te leggen en haar daarna te pidjetten.

den lijder een drankje, bestaande uit roet (harnoes), met azijn (lesom) vermengd, warm toetediennen en den buik met een pap van bladeren der djarak in het mengsel van roet en azijn afgekookt, te wrijven. Vaak wordt den zieke ook een drank daarenboven toegediend, bestaande uit het sap der vruchten van de lingsoe, vermengd met het sap, dat men verkrijgt door knollen van de langkoewas, na geraspt te zijn, met water uittepersen.

De voornaamste ziekte, die tot de tjelor wordt gerekend, is de koorts. Al naar gelang van de wijze; waarop de koorts zich openbaart, rangschikt de arts haar onder de tjelor halibambang (koude koorts), tjelor mais (koude koorts in hevigen graad), tjelor widadari — als men na het uitoefenen van den bijslaap de koorts krijgt —, tjelor malikas (warme koorts). De behandeling van de tjelor bestaat alleen in het besprenkelen van den lijder met water, waarin citroensap is geperst en de eene of andere bloem is gedaan. De bloemensoort hangt af van de soort van tjelor. Bij de tjelor boeroeng is het de kembang tali poetih; bij de tjelor boenga de kembang seratoes; bij de tjelor halibambang en de tjelor mais de kembang selasih; bij de tjelor malikat de kembang melor (melati), bij de tjelor widadari de kembang pangkas.

Sekedi (melaatschheid) wordt behandeld door den lijder de wonden met gadoeng tjina te beleggen. Heeft iemand in hevigen graad sekedi, dan wordt hij van zijne doesongenooten afgezonderd en hem een hutje in het bosch als verblijfplaats aangewezen.

Wordt iemand door de tjatjar (pokken) aangetast, dan wordt door den arts voorgeschreven wierookdampen intesnuiven. Bij de laatste pokkenepidemiën werden den lijders evenwel geneeskundige hulp van wege het gouvernement verstrekt.

Onder het toedienen der geneesmiddelen worden door den arts gebeden (memang ¹) gepreveld. Behandelt hij een zieke, die aan oepas lijdt, dan wordt de volgende memang uitgesproken:

Bismillah arahman arahmin balong tiga poeloe poelanglah angkau kepada toehan, toetoe koentji bala (ziekte) de boemi, toetoe koentji bala di laet, toetoe koentji bala di awan (wolken), selama

alaikoem Radja Sléman Koning ngeboeat $\left\{ \begin{array}{l} \text{oepas panas} \\ \text{oepas ngison} \\ \text{oepas angin} \end{array} \right\}$

Radja Sléman menawari sekalian $\left\{ \begin{array}{l} \text{oepas panas} \\ \text{oepas ngison} \\ \text{oepas angin} \end{array} \right\}.$

¹ Een letterlijke everzetting in het hollandsch van de menangs is niet doenlijk.

Bij het behandelen van de pasowan prevelt hij de volgende memang:

„Bismillah alrahman alrahmin koelohoe Allah, mahoesoensang dijam di boem mahoesoensang dijam di langit, Andeloe poeti temoe-roen Oemas mohamad, menawari sapingi (de geheele) boemi dan langit, menawari bisa, doedoek angkor dahoele toeroen moela mendjadi paso bangkak, moela mendjadi paso bangkit, moela mendjadi paso bangkei, moela mendjadi paso sengok, moela mendjadi paso ketjoek, moela mendjadi paso wawang lakei, moela mendjadi wawang behoeta, penjakit tanggal nama bedengou-dengou, asal moela mendjadi andjing itam, mendjadi andjing koening, mendjadi andjing branie, mendjadi andjing poeti de laoetan katapoelangan moe pasowan tawar.”

Onder het behandelen der tjelor wordt de volgende memang uitgesproken:

„Bismillah alrahman alrahmin koelohoe Allah mangkoe oelam keloehoe sangsamija didalam, djangan di siksa, di loewar djangan di tjoba toengkok tantang djambas perlilipan itoe poehon asal maoe sekalian tjelor, Allah menawari tjelor tawa sekalian tjelor.”

Of wel:

„Bismillah alrahman alrahmin kiliadi mani maknikam, perdjalan Allah oleh lang bisa poen tawar, oleh tedoeng bisa poen tawar, oleh lidi bisa poen tawar, oleh lidi doedoek di hati bisa poen tawar, tjelor perboewatan itoe asal moelai mendjadi tjelor boenga, itoe asal moelai mendjadi tjelor melaikat, itoe asal moelai mendjadi tjelor mais, itoe asal moelai mendjadi tjelor widadari, itoe asal moelai mendjadi tjelor boeroeng, itoe asal moelai mendjadi tjelor halibambang, ratoe di dalam toeboeh soemboehlah angkou sekalian tjelor di dalam toeboeh nida (sianoe)tawar.”

Bij het behandelen van de sekedi en tjatjar spreekt de arts de ondervolgende memang uit:

„Bismillah alrahman alrahmin koelohoe Allah kajoe sebatang toemboeh di lawang, si mohamad ija bedjimpang tiga djimpang, toembeeh kajoe doedoek di lawang si mohamad, ija berpampang setiga roewang, ija berboewah setiga boewah, seboewah djatoeh di boemi moela mendjadi sekedi gadjah doeni, moela mendjadi loedei, moela mendjadi barlei sasa, tjatjar poehon penjakit tanah, poehon penjakit aer, itoe asal sekalian sekedi tjatjar tanah, seboewah titi di laoet, moela mendjadi bawang lakei, moela mendjadi bawang kemambang di tengah laoet, asal angkou sekedi tjatjar laoet Allah mena-

wari sekedi tjatjar laet sepoeloe sisah tawar seboewah djatoe di awang moela mendjadi baroewang, koembang, djin bisoe, penjakit bioe, paso terbang djatoh di boemi, aer setitik asal sekalian siksa perboewatan Allah memoehoen menawari sekalian siksa."

Enkele ziekten, zooals hoofdpijn, worden gecureerd door kunstmatige behandeling, uit wrijvingen met de volle hand of drukkingen met duim en vinger bestaande.

Onder het zoeken en bereiden van geneesmiddelen, dat slechts op bepaalde dagen mag gebeuren, worden door den arts nagenoeg dezelfde memangs, als hierboven vermeld, gepreveld.

Het getalstelsel van den Lamponger is het tientallige; hij bedient zich bij het tellen van de vingers der beide handen en bij het maken van groote berekeningen van djagoeng-, rijst- en padikorreels.

De hoofd- of geheele getallen zijn van een tot tien: sei, roewa, teloe, pat, lima, nom, pitoe, woloe, siwa, sapoeloeh; de getallen van elf tot negentien worden uitgedrukt door het woord belas; van twintig tot en met negen en twintig door het woord likor of roewa poeloeh; van dertig tot en met negen en dertig door het woord teloe poeloeh, enz.; 60 is sawi; 100 ratoes; 120 sewidak; 150 setak; 1000 sariboe; 10,000 salaksa; 100,000 samillioen; 1,000,000 poeloeh millioen; ontelbaar saboeloe koetjing.

De cijfers worden met het teeken $\circ$ aangegeven; in de laatste jaren wordt evenwel meer van het Arabische cijferschrift gebruik gemaakt.

De munt, die gangbaar is, is de Nederlandsche munt; aan de verschillende muntstukken worden de navolgende namen gegeven: ringgit (rijksdaalder), roepijah (gulden), seekoe (halve gulden), tali (kwart gulden), bitingan (dubbeltje).

Aan de veelvouden van duiten, die nog in omloop zijn, kent de Lamponger ook benamingen toe; eene hoeveelheid van 10 duiten heet hij wang en eene hoeveelheid van 15 duiten sebiting.

Uit den tijd, dat de Spaansche matten gangbaar waren, dagteekent nog de benaming rijal, gelijkstaande met de waarde van f 2.

Oude koperen en zilveren munten noemt de Lamponger wang banton, daar hij meent dat ze uit Banton (Bantam) afkomstig zijn; deze munten worden samengeregen als sieraad gebezigd.

De vlaktemaat, die als eenheid gebezigd wordt, is de belah van 40 kepas (vaâm) lang en 40 kepas breed. Als vlaktematen zijn nog

bekend de belah ballak van 60 kepas lang en 60 kepas breed; de kepas renik van 15 kepas lang en 15 kepas breed. Ten aanzien van sawahs kent men nog onderdeelen van de belah als de rekok renik = $\frac{1}{16}$ belah; de rekok tengah = $\frac{1}{8}$ belah en de rekok ballak = $\frac{1}{4}$ belah.

De lengtematen, ontleend aan de lengte van de verschillende deelen van het lichaam, zijn: de kepas (vaâm), de afstand van de toppen der middenvingers van rechter- en linkerhand, na de armen zijwaarts te hebben uitgestrekt; de kepas bekom, de afstand van de knokkels der ringvingers na de handen gebald en de armen zijwaarts te hebben uitgestrekt; de kepas landei, de gewone vaâm vermeerderd met de lengte van een kapmes (landei); de rekan (span); de hasta ketjik, de afstand van den elleboog tot aan den top van den pink; de hasta anak majoh, de afstand van den elleboog tot aan den top van den ringvinger; de hasta raranijan of gewone hasta, de afstand van den elleboog tot aan den top van den middenvinger; de harta bekom, de afstand van den elleboog tot den knokkel van den ringvinger na de hand gebald te hebben; de sanga penjilokan, de afstand van een der schouderbladen tot den top van den middenvinger; de kemoeroeng toeboe, de afstand van 't schouderblad van rechter- of linkerschouder tot aan den top van den wijsvinger der linker- of rechterhand; de mikoe, de afstand van den linkerelleboog tot den top van den middenvinger der rechterhand; de belah dada, de afstand van het midden der borst tot den top van een der middenvingers.

De maat voor afstanden is de gewone vaâm of het aantal schreden noodig om ze afteleggen.

Het gewicht van alle voorwerpen en waren wordt in katis, koelaks van 4 katis (koelak parawatin), koelaks van 5 katis (koelak gedong) en in pikols van 100 katis uitgedrukt; voor het wegen van gouden voorwerpen wordt van de balans (timbangan) en van dezelfde gewichten als elders gebruik gemaakt, dus: de kati, de thail ($\frac{1}{16}$ kati), de rijal ($\frac{1}{32}$ kati), de seekoe ($\frac{1}{4}$ rijal), de wang ($\frac{1}{8}$ seekoe).

De kleinste inhoudsmaat voor padi is de sengol; 3 sengols maken een poengoeok van 4 à 5 katis; 10 poengoeoks maken een ketèk; 5 ketèks een toembang; en 8 toembangs een tetoengkoe. Van rijst zijn de inhoudsmaten: de anakoeteloek, een hoeveelheid rijst die een kokosschaal (tjoepak) bevatten kan; de singa soeka = 3 anakoetelak = 2 à 2 $\frac{1}{2}$ katis; de koelak = 2 singa soeka.

De kojan is als inhoudsmaat alleen bij de pasarbewoners en handelaren bekend.

In de historie en de kosmographie hebben de Lampongers het niet ver gebracht. Van de gedaante en de bewegingen der aarde hebben zij geen begrip; namen voor de windstreken kennen zij niet, alleen de pasarbewoners en zeevarenden zijn met de maleische namen der windstreken bekend. Zons- en maansverduisteringen (igor; hadangan) worden volgens hen veroorzaakt, doordat de zon als manspersoon den coïtus met de vrouwelijke maan uitoefent; het slaan op de rijstblokken bij een eclips dient alleen om de copuleerenden schrik aan te jagen en hen te noodzaken het copuleeren zoo spoedig mogelijk te beëindigen.

Ook met hunne philologische kennis is het treurig gesteld; van eene wetenschappelijke beoefening der moedertaal is geen sprake. De maleische taal, waarin alleen op de Inlandsche school te Pasar Kroë wordt onderwezen, is alleen bekend aan hadjis en eenige hoofden.

D. Taal, schrift, literatuur en tijdrekening.

De taal in de afdeeling gesproken is het Lampongsch; zij bevat zoowel Maleisehe, Javaansche en Soendaneesche als Redjangsche bestanddeelen.

In de taal is dialectverschil te bespeuren; in de margas Boewei Kanjangan en Boewei-Bloengoe wordt o. a. nevens het Lampongsch der afdeeling het Boewei-Bloengoesch gesproken.

Het schrift wordt van de linker- naar de rechterhand geschreven, zonder dat de woorden, die tot eene zinsnede behooren, van elkander worden afgescheiden.

De medeklinkers zijn 19 in getal; de klinkers en slotconsonanten worden door teekens, die afzonderlijke namen hebben, aan de medeklinkers toegevoegd.

ka oelan : ki (de *i* lang).

ka keteloengou : kou.

ka ketelobang : kang.

ka bitan : koe (de *oe* zuiver).

ka ketelingei : kei.

¹ Tijdens ons verblijf in de afdeeling Kroë werden literatuurproducten door ons verzameld, die wij zoo spoedig mogelijk met een proeve van een Lampongsch-Hollandsch woordenlijstje het licht zullen doen zien.

Medeklinkers		Vocaal en andere leestekens		
Figuur	Klank	Figuur	Naam.	Klank of beteekenis
1	ka	e	oelan	i klank
2	ga	e	keteloengau	ou klank
3; 4	nga	-	keteloblang	keelneuskklank nga
5	pa	-	bitan	oe klank
6; 4	ba	- 3	telingci	ei klank
7; 4; 4	ma	- 3	bitantelingci	oci klank
8; 7; 2	ta	+	bitjak	o klank
9 5	da	+	bitjak telingci	oi klank
10	na	u	bedjeendjeong	i klank (brauwende v)
11; 2; 4; 2	tja	=	roewa di atas	n klank
12; 4; 4;	dja	,	keteliak	h klank
13; 11	nja	,	penengen	beteekent dat de voorgaande
14	ia			letter als sluitletter van een
15	a			lettergreep zonder <u>a</u> klank
16	la			moet worden uitgesproken
17; 2	ra			
18 0	sa			
19; 2; 2; u	wa			
20	ha			

ka bitjak : ko (de *o* als in kok).

ka bitan telingei : koei.

ka bitjak telengei : koi.

ka bedjoendjoeng : kar.

ka roewa di atas : kar.

ka keteliah : kah (de *a* lang en zwaar).

Het onderscheid in rang en stand heeft ook in de Lampongsche taal haar invloed doen gelden, evenwel niet in zoo sterke mate als zulks in de Javaansche taal het geval is; men onderscheidt de bangsa rama en de bangsa dalom, het laag en hoog Lampongsch.

Het verschil is evenwel niet groot en bepaalt zich hoofdzakelijk tot de voornaamwoorden, eenige werkwoorden en zelfstandige naamwoorden.

De bangsa rama wordt door geringe lieden onder elkander en door den meerdere tot den mindere gesproken en de bangsa dalom door aanzienlijken en personen van eenigen rang onder elkander, tenzij de betrekking, waarin zij tot elkander staan, het gebruik der bangsa rama vordert.

De gewone schrijfmaterialen waren vroeger bamboe en boomschors; de letters worden in de bamboe met een scherp werktuig gegrift, terwijl de letters op boomschors met eigen gemaakte inkt (roet met water vermengd) geschreven werden, waarbij de kalam, de hoornachtige vezel van den stam van den arènpalm of de dunne stam van den pakoe hasam als pen diende. In den laatsten tijd zijn papier, pen en inkt de gewone schrijfmaterialen.

De Lampongsche literatuur is zeer arm en bevat weinig oorspronkelijks. Hoofdzakelijk bestaan de literatuur-producten uit proza en bepaalt de poëzie zich slechts tot de minneliederen (wajah).

Tot de prozawerken behooren:

1°. de sesembei, verhalen als de Raden Boengsoe; Anak Dalom e. a., meest overzettingen uit het maleisch.

2°. de tjoerita, kleinere verhalen;

3°. de hiwang, klaagliederen;

4°. de lalajang;

5°. de tjatjawaan (sprookjes).

Tegenwoordig wordt algemeen de mohamedaansche tijdrekening gevolgd; de namen der maanden en dagen zijn de Arabische naar het spraakgebruik gewijzigd. De eerste maand van het jaar heet Moeharam of Soero, naar het A'sjoerafeest, dat op den 10^{en} van die maand

valt. Ter nagedachtenis van Hassan en Hosein wordt op dien datum door de Bengkoeleesche afstammelingen der Cipaijers te Pasar Kroë het taboetfeest geheuden. Vele geloovigen zijn nog gewoon op dien dag de boeboer Soero te nuttigen.

De namen der overige maanden zijn: Sapan, Rabioelawal, Rabioelakir, Djoemadilawal, Djoemadilakir, Redjab, Saban, Ramelan, Sawal, Djoelkaidah, Djoelhadji. De maand Saban, ook wel Roewah geheeten, is de maand aan de nagedachtenis der dooden gewijd.

Met de christelijke jaartelling zijn alleen de handelaren en enkele hoofden bekend. De onbeschaafde Lamponger houdt zich nog aan de oude tijdrekening.

De maanden hebben daarin geene namen; een jaar bevat 12 maanden; een maand 6 weken; een week 5 dagen.

De namen der dagen zijn volgens die tijdrekening:

Sawiding s'ari; sedjangka roewa hari; djerambei teloe hari; kedoendoeng pat hari; Alang lima hari; Sawiding nom hari; sedjangka petoe hari; djerambei woloe hari; kedoendoeng siwa hari; Alang sepoeloh hari; sawiding sabelas hari; sedjangka roewa belas hari; djerambei teloe belas hari; kedoendoeng pat belas hari; Alang lima belas hari; sawiding nom belas hari; sedjangka pitoe belas harie; djerambei woloe belas harie; kedoendoeng siwa belas harie; Alang roewa poeloh hari; sawiding selikor hari; sedjangka roewa likor hari; djerambei teloe likor hari; kedoendoeng pat likor harie; Alang lima likor hari; sawiding nom likor hari; sedjangka pitoe likor hari; djerambei woloe likor hari; kedoendoeng siwa likor hari; Alang teloe poeloh hari.

Om zich bij het tellen der dagen niet te vergissen, bedient de Lamponger zich van knopen in een garen of fijn eindje touw gelegd; iedere knoop vertegenwoordigt één dag; zijn in het garen dus reeds dertig knopen gelegd, dan is dat voor hem het bewijs, dat de maand om is.

De verdeeling van den dag, die des avonds te zes ure begint, kent hij niet; hij verdeelt het etmaal in dag en nacht en in stonden als: harawi pagi (zes uur in den morgen); kembang boenga (cc. half zeven uur in den morgen); tengah tjakak (cc. negen uur vm.); tegi (twaalf uur in den middag); lohor (cc. één uur in den namiddag); penjindjongan batin (drie uur in den namiddag); asar (cc. vier uur in den namiddag); sandjor (cc. zes uur in den avond); pengakanan dammar (cc. half zeven uur in den avond); magrib (cc. half acht uur in den avond); isa (cc. acht uur in den avond); tengah wingi

(twaalf uur 's nachts); semawas (drie uur in den avond); semawas ballah (half vier uur in den morgen); soeboeh (vijf uur in den morgen).

E. Middelen van bestaan.

Evenals de Javaan is ook de Lamponger uit den aard der zaak landbouwer; de grond, die gewoonlijk voor weinig arbeid hem een goeden oogst belooft, lokt hem daartoe uit. Het voornaamste gewas, dat hij teelt, is het rijstgewas; hij kweekt het in verscheidene soorten, die tot 4 kunnen worden teruggebracht: als de laatrijpe padi (sedjero), de vroegrijpe padi (krawang), de bergrijst (padi darak) en de kleefrijst (sepoeloet). Deze laatste, van zeer ondergeschikt belang, wordt in witte en zwarte soort verbouwd en dient uitsluitend tot bereiding van gebak.

De rijstteelt heeft plaats op droge (darak) en op natte velden (sabah); slechts daar, waar de Lamponger door het geaccidenteerde terrein geen sawahs kan aanleggen of de velden niet kan irrigeren, verbouwt hij het gewas op droge velden. De daraks worden dan ook het meest in de bergdistricten aangetroffen.

Wanneer de Ketâan¹ — ook bekend onder den naam mata tahoen tusschen 5 en 6 uur 's avonds in het zenith staat, is de tijd daar om met den aanleg der ladangs een aanvang te maken. Daarvoor is reeds een tijd te voren een geschikt terrein gezocht, dat gewoonlijk zoo dicht mogelijk bij de doesons en de gehuchten gelegen is en waarop zwaar en hoog geboomte staat. Wordt in de nabijheid van de woonplaatsen geen zwaar bosch meer aangetroffen, dan zoekt men oud kreupelbosch voor den aanleg van ladangs uit. Eerst wordt het terrein door middel van de landei — een soort van kapmes — van het struikgewas gezuiverd (koesi), daarna achtereenvolgens het laag- en hoogstammig geboomte met de kapak — houweel — omgekapt en van de takken ontdaan, welke bewerkingen respectievelijk: ngaralis, njoewar en ngaradoeh heeten. De stompen en wortels der gevelde boomen blijven in den grond.

Ten einde het zware hout beter te kunnen laten uitdrogen, wordt het in stukken gekapt of gezaagd. Is het gekapte hout voldoende uitgedroogd, dan wordt daarin de brand gestoken (soewah) en daarna de asch zooveel mogelijk gelijkmatig over den grond verdeeld, welke bewerking (karou) door middel van een bamboezen hark geschiedt.

Al deze bewerkingen: 't zuiveren van het struikgewas, het

¹ Gordel van Orion.

omkappen van hoog- en laagstammig geboomte, het verbranden en gelijkstrijken, loopen na 3—4 maanden vrij zwaren arbeid af en dan eerst is de ladang geschikt om beplant te worden. Zijn de eerste regens gevallen, dan is de tijd daar om tot de beplanting der ladang overtegaan.

De zaadpadi, die nauwlettend bij den oogst is uitgezocht, wordt dan twee dagen en twee nachten vóór het uitzaaien in het water gelegd (leloek) en dan in den wind gedroogd (krang). Is men hiermede gereed, dan begeeft oud en jong zich naar het veld om 't te beplanten. De mannen steken met een puntigen stok (toegal) gaten in den bodem, waarin door de vrouwen en jonge meisjes de zaadpadi geworpen wordt, waarna de gaten met den voet weder worden dichtgemaakt. De plantgaten worden meestentijds op een onderlingen afstand van $1\frac{1}{2}$ — $3\frac{1}{2}$ voeten of van 1 voet in den grond gestooten, al naar mate de grond vet of mager is. Het aantal korrels zaadpadi in de gaten geworpen bedraagt op vette gronden van 7—10 en van 14—18 op schrale bodems.

Eenmaal beplant, wordt het veld van eene omheining voorzien, die evenwel in den regel niet hecht genoeg is, om het gewas voor de vernieling door wilde varkens te vrijwaren, en daarop een wacht-huisje gebouwd om het gewas te bewaken.

Twintig dagen, nadat de padi op het veld heeft gestaan, wordt voor den eersten keer gewied (djoekoek) en veertig dagen daarna voor den tweeden keer. Zoodra de vruchtzetting (ngemetoeng) heeft plaats gehad, wordt het veld 's morgens en 's avonds tot aan den oogst bewaakt en, is de padi tot rijpheid gekomen, het veld geoogst. Jong en oud begeeft zich dan met de getas, bestaande uit een eigenaardig uitgesneden plankje, waardoor een stokje gestoken en in welks rand een klein lemmer, gewoonlijk van ijzer, bevestigd is, naar het veld en snijdt de aren halm voor halm, waarbij een span van het stroo aan de aren blijft zitten. Het gesneden graan wordt daarop in bossen (poengoeck) gebonden en daarna in de rijstschuren (balei) opgeborgen. Een poengoeck bevat 3 sengols en een sengol een genggom, zijnde eene hoeveelheid padi tusschen wijsvinger en duim besloten.

Eene ladang wordt in de afdeeling Kroë nooit voor de derde keer met padi beplant. Wordt zij voor de eerste maal beplant, dan vat men alle bewerkingen te samen onder den naam tahoeni pengeroela en voor den tweeden keer onder den naam tahoeni daga djami; het beplanten heet dan in 't laatste geval speciaal pandoeck katis.

Het onderscheid tusschen een sawah en een ladang ligt voornamelijk in de bedijking; dient de dijk (pemelang) alleen om het regenwater op de velden te houden, dan worden ze sabah hoedjan genoemd in tegenstelling van de gewone sabah, de sawah met kunstmatige bewatering. De sabah hoedjan treft men in de afdeeling voornamelijk aan in de marga Pasar Kroë en wel nabij de hoofdplaats, waar men een tal van uitgestrekte vlakten heeft, die niet van levend water kunnen worden voorzien.

Ten einde het water op de sawah te leiden, wordt in de rivier hetzij één dam, hetzij meer dammen aangebracht, om het water op te stuwen en te leiden door een kanaal (lampei) naar het boveneinde van de sawah.

Zijn de waterleidingen hersteld en van het noodige water voorzien, dan begint men in de maand Dzoelhadji de kweekbeddingen aan te leggen. Daartoe zondert men of een gedeelte der sawah ter grootte van vier vademmen in het vierkant af of wel wordt daarvoor een afzonderlijk stuk jong kreupelbosch ontgonnen; het laatste heeft vooral in de bergdistricten plaats. In het eerste geval heet de kweekbedding pemboenihan sabah en in het laatstgemelde wordt zij pemboenihan darak genoemd.

De pemboenihan sabah werkt men, nadat het water daarop gebracht is, met den patjoel om of drijft men ter omwerking in de modder eenige karbouwen heen en weder (boeasoh). In deze bewerking afgeloopen, dan laat men het kweekbed gedurende zeven dagen onbewerkt en maakt daarna met den patjoel den grond los en fijn, welke bewerking (ngilikilik) twee keeren herhaald wordt. Nu laat men weder het kweekbed gedurende een zevental dagen onbewerkt, voert dan het water daarvan af en strijkt dan de modder-massa gelijk, welke bewerking (ralik) door twee personen geschiedt met een bamboes van $2\frac{1}{2}$ vaam lengte en 1 span breedte (pengeroet). Is het kweekbed gelijk gestreken, dan herstelt men de bevoeiing gedurende een vijftal dagen, voert het water daarop weder af en strijkt het bed voor den tweeden keer met de pengeroet gelijk (nglandap).

De tijd is nu daar om tot het zaaien over te gaan (menoeroenkon boenih), hetgeen plaats heeft door de padi uittestrooien (krap) en de korrels zoodanig met aarde te bedekken, dat zij niet meer zichtbaar zijn of wel de korrels in gaten, die men met den pootstok maakt heeft, te werpen (toegal), hetgeen in de strändmargas geschiedt. In de bergdistricten wordt de padi bij geheele halmen ter ontkieming gelegd (tandjar).

De zaadpadi wordt ook, voordat zij uitgestrooid wordt, gedurende twee dagen en twee nachten in het water gelegd en dan in den wind gedroogd.

De bewerking van den pemboenihan darak geschiedt op dezelfde wijze als die van een ladang. Na afloop der bewerkingen wordt de padi uitgestrooid.

Na de beplanting van het kweekbed voorziet men het van een pagger (koeta) en worden, in afwachting dat de zaailingen voor de overplanting geschikt zijn, de velden bewerkt. Het eenige onderhoud, dat het kweekbed vereischt, bestaat in tweemaal wieden (djoekoek); deze bewerkingen hebben twintig dagen na elkander plaats.

De bewerkingen der rijstvelden komen op het volgende neêr.

Nadat men het water daarop heeft gevoerd, worden zij tweemaal omgepatjoeld of wel laat men in den modder karbouwen heen en weer drijven, met welke bewerkingen een 15tal dagen gemoeid gaat. Vervolgens wordt de grond tweemaal fijn en los gemaakt (ngilikilik), hetgeen ongeveer 30 dagen duurt, daarna het water van het veld geleid en dan de moddermassa gelijk gestreken (ralik) met de pengeroet. Na afloop daarvan wordt het water weer op het veld gevoerd en laat men het na 7 dagen opnieuw droogloopen om het voor den tweeden keer gelijk te strijken (nglandap).

Intusschen heeft men de dijken schoongemaakt (netak pemelang) en bijgewerkt (ngelihin pemelang).

Zeven dagen na het nglandap wordt het veld beplant, daar de kweekplantjes inmiddels genoegzame kracht gekregen hebben, om te worden overgeplant.

De kweekplantjes worden zorgvuldig uitgetrokken (tjaboet), van de aarde gereinigd (ketjah), vervolgens gebonden (bimbing) en naar het veld gebracht, alwaar zij halm voor halm of bij vier plantjes tegelijk op een span afstand van elkander worden uitgeplant.

De beplanting, begonnen bij den uitersten rand van het veld, wordt steeds achteruitgaande bewerkstelligd. Het uittrekken, schoonmaken, binden en uitplanten der zaailingen geschiedt zoowel door mannen als door vrouwen.

Na het overplanten wordt het water van het veld afgetapt, om twee dagen daarna weder tot de bevoeiing daarvan overtegaan. Eerst tegen den tijd, dat de padi rijp wordt, laat men het veld voor goed droogloopen.

De sawahs worden gewoonlijk slechts twee malen gewied, den eersten keer als het gewas 20 dagen op het veld staat en den tweeden keer, 20 dagen daarna. Zoodra de vruchtzetting plaats heeft, worden

de velden omheind en een wachthuisje (koeboe) op het veld gebouwd. Dag en nacht worden de velden bewaakt. Om de rijstvogels van het gewas aftehouden, worden van het wachthuisje uit over het veld touwen gespannen, waaraan bladen, doeken en idjoekpoppen, soms zelfs petroleumblikken bevestigd zijn. Daar het omheinen der velden in sommige streken niet plaats heeft en, zoo 't geschiedt, de omheiningen zeer gebrekkig zijn, heeft het gewas veel van wilde varkens te lijden. Niet zelden gebeurt het dan ook, dat de oogst ten eenemale mislukt.

Het oogsten geschiedt, gelijk boven gezegd is, met de getas. Om zich bij het oogsten tegen de zonnewarmte te beschutten, bedient men zich in de strandmargas van verplaatsbare schermen (sersou) van gijambladeren gevlochten en door horizontale en vertikale bamboezen reepen bij elkander gehouden. De sersou is gewoonlijk 1 vaam 3 hasta lang en 1 vaam breed.

Het gesneden graan wordt in bossen gebonden en gedroogd op een tetoengkoe, zijnde een bamboe of houten rak met zes à acht verdiepingen (toembang); op elke toembang kunnen 50 poengoecks padi gedroogd worden.

Een paar weken daarna wordt de padi in de rijstschuur (balei) opgeborgen; de balei is een klein vierkant gebouwtje op palen met atap- of idjoek-bedekking en met eene kleine deur van voren.

Na den oogst worden de stoppels op de sawahs verbrand en blijven de velden braak liggen.

In de bergdistricten, waar men de zoogenaamde sabah relom¹ heeft, die in valleien en ravijnen (roela) gelegen zijn, bestaat het bewerken der velden alleen in het omwerken van het gras en het onkruid met de handen, welke bewerking drie tot vier malen wordt herhaald. Daar die spoedig afloopt, begint men met de bewerking der velden, indien de bibit bijna voor de overplanting geschikt is.

Bij het oogsten plaatst men het geoogste product in een bidoek, een kleine sampan uit een uitgeholden boomstam vervaardigd; is de bidoek vol geladen, dan trekt iemand, die op den dijk der sawah staat, haar naar zich toe en neemt de lading er uit.

De ouderdom, dien de padi moet hebben, alvorens zij kan worden geoogst, hangt af of men haar bebouwt op ladangs of op sawahs; in het eerste geval moet zij 110—120 dagen, in het laatste 90 — pari sedjero —, of 60 dagen — pari krawang — op het veld hebben gestaan.

¹ Sabah relom d. i. diepe sawah. De diepte der sawah d. i. de dikte van den modderpoel in de sawah bedraagt niet zelden 1 meter.

De bewerking van het kweekbed en van de sawah of ladang geschiedt gewoonlijk door den bezitter en zijn huisgezin; het uitzaaien der bibit, het overplanten, het oogsten en het opschuren hebben in de meeste gevallen plaats door den eigenaar van het veld met behulp van bloedverwanten, vrienden en kennissen (adat toeloeng menoeloeng); voor de betoonde hulp wordt hun rijst, gebak, sirih en tabak verstrekt; oogstloon krijgen zij evenwel niet.

In de laatste jaren wordt reeds vaak van het bovenstaande afgeweken. In de margas Pasar Kroë, de Panggawa-Lima en Wei-Sindi worden gewoonlijk de bewerking der sawahs, het wieden en het oogsten, ja zelfs de werkzaamheden van de bewerking der velden tot en met het oogsten aan huurlingen overgelaten.

Heeft de bewerking der velden door huurlingen plaats, dan krijgt de bewerker f 10 à f 15 per bidang of wordt door hem het $\frac{1}{3}$ à $\frac{2}{3}$ van de productie na den oogst als loon bedongen; een en ander hangt af van het al of niet leenen der karbouwen van den eigenaar door den huurling. Voor het beplanten wordt gewoonlijk per bidang f 5 en voor 't wieden van een bidang f 10 betaald, terwijl voor het oogsten het $\frac{1}{10}$ deel van de productie als snijloon (oepah ngegetas) gevorderd wordt. In al deze gevallen voorziet de eigenaar der sawah in het onderhoud van den huurling gedurende diens werkzaamheden. Worden alle bewerkingen, zoomede het beplanten, wieden en oogsten uitbesteed, dan wordt de productie na den oogst in drie deelen verdeeld; het $\frac{1}{3}$ krijgt de eigenaar der sawah, terwijl het overige aan den aannemer wordt toegewezen; de eigenaar is evenwel niet verplicht in het onderhoud van den aannemer te voorzien.

Het ontbolsteren der padi geschiedt door de vrouwen in een rijstblok (lesoeng — een langwerpig blok met eene opening in het midden — met een stamper van hout (aloe). Hier en daar¹ bedient men zich van een rijstmolen (pengilingan pari), bestaande uit twee ronde houtblokken, waarvan de onderste, die spits uitloopt, juist in de bovenste past. De rijst valt door gaten, waarvan zoowel het binnenvlak van het bovenblok als het buitenvlak van het onderblok voorzien is.²

¹ In de marga Soekau.

² Tot ontbolstering van de padi wordt in den laatsten tijd met meer succes gebruik gemaakt van den isoran. De isoran is een toestel, dat uit een hollen cylinder van hard hout bestaat, die van boven van een stevig handvat voorzien en van onder kegelvormig is uitgehold; de cylinder, die bij eene lengte van 1 meter een diameter van ± 3 d.m. heeft, en van ribben is voorzien, past juist op

In het algemeen rekent men, dat de padi de helft van haar gewicht aan rijst oplevert.

Bij het wannen, dat op een nioeh — een tetampa van langwerpig vorm — plaats heeft, verstuift het grootste gedeelte van het meel der fijngestampde korrels; het overige gedeelte gaat verloren bij het wasschen van de rijst, hetgeen geschiedt door de rijst in een gevlochten mandje van bamboe (kitjak) in stroomend water te houden.

Evenals op Java heeft ook elke bidang sawah of ladang haar naam. De namen zijn ontleend aan de rivieren nabij de velden, of aan de naastbijzijnde bergruggen of aan de soort van grond, waaruit het veld bestaat. Sawahs, die, na eenige jaren braak gelegen te hebben, weder beplant worden, noemt men sabah oesang en worden sawahs, die aan den voet van een bergrug of van eene heuvelrij gelegen zijn, steeds met den naam sabah bimbun bestempeld.

Uit hetgeen over de rijstcultuur vermeld werd, blijkt dat ze nog zeer primitief wordt gedreven.

Alhoewel telkenmale bij de bevolking aangedrongen werd om van de te Kroë aanwezige Bantammers en Javanen de bewerking der velden aftezien en in het belang der cultuur door het bestuur een paar proefsawahs werden aangelegd en bewerkt zooals zulks op Java plaats heeft, toch zijn alle pogingen vruchteloos gebleven en houdt de Lamponger zich nog steeds aan de oude werkwijze vast.

In zooverre is er vooruitgang in den rijstbouw te bespeuren, dat het aantal aangelegde sawahs jaarlijks toeneemt. In dit opzicht steekt de bevolking van Kroë gunstig uit boven die der andere afdeelingen, waar men nog steeds aan den ladangbouw de voorkeur geeft.

een kleinen massief houten cylinder, die van boven kegelvormig toeloopt en eveneens van ribben is voorzien. Door middel van een staak, door de holte van den eersten cylinder gestoken, die voorts in een holte, juist in de spits van den kleinen kegelvormig toeloopenden cylinder gelegen, een rustpunt vindt, wordt het toestel overeind gehouden, terwijl men om meerdere vastheid aan 't geheel te geven, den kleinen cylinder ten overvloede nog aan een stevigen balk, die op den grond rust, verbonden of ook wel eenvoudig in den grond heeft geplant.

Na nu de holte in den grooten cylinder met padi boordevol te hebben gevuld, geeft men daaraan met behulp van het handvat, een heen- en weergaande horizontale beweging om zijn as, den gemelden staak, tengevolge waarvan de padi door de wrijving der ribben van de beide cylinders over elkander in zeer korten tijd van haren harden bolster wordt ontdaan, en op tikar's, die men rondom het toestel gelegd heeft, wordt opgevangen; met den isoran worden in een uur 6 koelak padi ontbolsterd.

De beschrijving van den isoran danken wij aan de welwillende mededeeling van den aspirant-controleur Raedt van Oldenbarneveldt; volgens genoemden heer zouden de isorans van Palembang zijn ingevoerd.

Volgens de laatste opgave bedroeg het aantal sawahs en ladangs in de afdeeling respectievelijk 2953 en 700 bidangs van 40 vaam in het vierkant; aldus over de verschillende margas verdeeld

margas.	bidangs sawahs.	bidangs ladangs.
Pasar Kroë	225	—
Panggawa-Lima-Illir . .	110	—
" Lima-Tengah	125	—
" Lima-Oeloe . .	330	7
Wei-Sindi	313	28
Poegoeng-Tampak . .	123	9
Poegoeng-Bandar . .	131	23
Poegoeng-Malaja . .	110	22
Oeloe-Kroë	158	14
Liwa	220	143
Kembahang	23	18
Boewei-Kanjangan . .	52	65
" Bloengoe . .	224	85
Soekau	138	36
Soewo	250	—
Wei-napal	47	—
Tenoembang	141	—
Ngamboer	75	45
Ngaras	110	81
Bengkoenat	36	73
Blimbing	12	51

Dat de rijstproductie in de afdeeling nog niet voldoende is, om de bevolking te voeden, moet, behalve aan de slechte bewerking der velden, ook toegeschreven worden aan de gedeeltelijke vernieling van het gewas door wilde varkens, ratten en muizen, alsmede aan de aantasting van het gewas door de insecten, pianggang en berou, de ama poetih (batat) en de ama mérah (oerol).

Djagoeng wordt in de afdeeling bijna uitsluitend in de berg-districten op de ladangs verbouwd of wel op tuinen en erven nabij de woningen. De djagoeng wordt na 4 maanden geoogst.

Van de peulvruchten (retak), die op de ladang en erven worden aangeplant, vermelden wij de kedelee (retak medjong), de snijboon (retak kapal), de stokboon (retak poejoeh) en de katjang idjau (retak redip). Zoowel de vruchten als de bladeren der peulvruchten worden in water gekookt als toespijs (goeleijan) bij de rijst gegeten.

De katjang tjina (retak tanah) wordt bijna niet verbouwd, doch veel invoer heeft daarvan uit Batavia plaats.

Na de peulvruchten trekken onze aandacht de aardvruchten, als oebi kajoe, oebi ketela, oebi bandera — onze aardappelen —, die zoowel op erven als op ladangs worden geteeld, eerstgemelde ook wel langs de omheiningen der erven. Eene andere aardvrucht, die vooral in de strandmargas wordt aangeplant, is de keladi, als voedingsmiddel zeer gewild, daar hare knollen zeer veel zetmeel bevatten.

Van de oliegevende gewassen wordt 't meest de widjèn (lengoe) en de djarak (djarak) geteeld. De djarakolie wordt zoowel voor lampolie als surrogaat voor klapperolie gebezigd in de margas Liwa en Kembalang, waar geene klapperboomen vrucht kunnen dragen.

Suikerriet (teboe) wordt alleen voor versnapering op ladangs en op erven nabij de woningen aangeplant.

De kapascultuur, die vroeger een bloeiende was, is in laatste jaren zeer achteruitgegaan, waartoe zeker de belangrijke invoer der goedkoope fransche garens heeft bijgedragen.

De kapas (rambak) wordt alleen nog maar in beduidende hoeveelheid in de margas Wei-Sindi, Poegoeng-Tampak en Poegoeng-Malaja geteeld; het product is uitsluitend voor de Inlandsche katoennijverheid bestemd.

Zoodra de oogst is binnengehaald, wordt het product gereinigd: de zaden worden afgescheiden (girik) door een ronde niboenglat (roejoeng), ter lengte van $2\frac{1}{2}$ span, op de kapas heen en weer te rollen, terwijl de lat stevig wordt aangedrukt.

Daarna wordt de gereinigde katoen fijn geslagen en geplozen (bibik) en na afloop van deze bewerking de katoen met rotan weder in elkander geslagen (briga) en dan met een mesje uitgetrokken (pinggi). Om het garen (sepoe) te spinnen (tingkir), bedient de Lampongsche vrouw zich van een spinnewiel (singkirran) van rotan, welks spaken bamboelatten zijn, dat met de hand wordt gedraaid. Alvorens het garen voor het weven wordt gebruikt, wordt het eerst geverfd, rood, blauw of geel, welke kleurstoffen respectievelijk verkregen worden door het garen door een aftreksel van sapanhout te halen, in eene oplossing van indigo te leggen en met kurkema te wrijven. Wil men het garen eene zwarte kleur doen aannemen, dan wordt het eenige malen door den modder gehaald, totdat het met een zeer dunne laag bedekt is en dan in de zon gedroogd.

Voor het weven (antak) bedient men zich van een eenvoudig handweefgetouw (pantokan). De weefster zit op den grond met de beenen onder het getouw uitgestrekt en tegen een stut (djantoen djangan)

aangedrukt. Aan de bovenzijde is het getouw aan den wand der woning of aan een dwarslat, rustende op twee in den grond gestoken bamboes bevestigd en aan de onderzijde met een bamboelat (tandeiyan) verbonden, die door twee stevige houten aan een vierkant stuk schapenvacht (ambon) bevestigd is, waartegen de weefster zich met den rug plaatst. De kettingdraden (sepoe) gaan, na opgespannen te zijn, om den anderen door ringetjes van garen, die bevestigd zijn aan twee ronde latten van niboeng of arèn. De schietspoel (seki) is een rotanstokje, ter lengte van 2 span, waarom het inslaggaren (kembang baroe) wordt gewonden. Tusschen de kettingdraden zijn zijdelings drie dunne platte niboeng- of arènlatten (sakaran) gestoken om ze voor het doorlaten van den inslag uiteentehouden. Eveneens is zijdelings door de kettingdraden eene breede, $1\frac{1}{2}$ span, niboeng of arènlatt (blidah) gestoken, ten einde de doorgestoken draden aaneendrukken. Een hatik, een vierkante lat van arèn of niboeng, dient om het afgeweene opterollen¹.

De kleedingstukken, die het meest door het Lampongsch meisje geweven worden, zijn de kain basahan — witte badkain — en de tapis, een vrouwenrok.

De indigocultuur heeft in de afdeeling weinig te beduiden; de indigo (taloem) wordt slechts aangeplant voor eigen gebruik. De teelt heeft zoowel op ladangs als op de erven nabij de woningen plaats en geschiedt de voortplanting door stekken (taloem kajoe) of door zaad (taloem soerak); laatstgenoemde indigosoort schijnt meer gewild te zijn. De donkerblauwe kleurstof wordt verkregen door de bladeren met water in een pan (kwali) fijn te wrijven. Wil men garen de kleurstof doen aannemen, dan legt men het vier en twintig uren in de vloeistof en droogt het daarna in de zon.

Onder de landbouwproducten, die den Lamponger in de bovenstreken (margas Soekau, Liwa, Kembahang, Boewei-Bloengoe) een ruim bestaan verzekeren, verdienen vooral de koffie en de tabak onze aandacht.

De koffiecultuur, die van 1872 op hoog gezag gedreven werd, is na dat jaar een geheel vrije cultuur geworden, die met het jaar een hooger vlucht neemt.

Zij wordt voornamelijk op vlakke boschgronden gedreven, die op het Belalau-plateau in groote uitgestrektheden worden aangetroffen. Zelden kiest men daarvoor geaccidenteerd terrein.

¹ In plaats van latten van arèn of niboeng worden ook wel latten van den Langkap palm gebezigd.

De bibit, waarvoor men den vrijwilligen opslag (lahang), nadat hij de hoogte van 1 span bereikt heeft, gebruikt, wordt op de ladangs tegelijk met de padi en djagoeng op $1\frac{1}{2}$ vaam afstand van elkander in rijen geplant. Daar van schaduwboomen geen gebruik wordt gemaakt, komt in het begin van de overplanting de beschutting der eenjarige gewassen de jonge plantjes ten goede; na afloop van den oogst dier gewassen worden de plantjes niet meer tegen de zonnewarmte beschut. Op de hoogte (1600'—3000') waarop de koffietuinen gelegen zijn, schijnen schaduwboomen overbodig te zijn.

De eenige zorg, die men nu en dan aan de aanplantingen besteedt, bestaat in het wieden (djoekoek). Deze bewerking heeft evenwel slechts zelden plaats en geschiedt door de groote aanplantingen, die de Lamponger te onderhouden heeft, zeer onvolkomen.

Aan toppen wordt niets gedaan, evenmin aan het wegnemen der waterloten (toenas). Zoodra de vrucht tot rijpheid gekomen is, begeeft het huisgezin van den planter zich naar den tuin om de rijpe bessen te plukken (oendoeh) en de reeds op den grond gevallen bessen intezamelen (meroeh). Met het plukken wordt zeer ruw te werk gegaan; niet zelden zag schrijver dezes, dat men, zonder op de rijpheid der bessen te letten, ze tegelijk van een tak afrukte. Daar de Lamponger zelden van een dubbele trap gebruik maakt om de bessen, die zich aan de boventakken bevinden, te plukken, haalt hij bij het oogsten de takken naar zich toe, zoodat het vaak gebeurt, dat bij deze ruwe behandeling de takken — ja soms de hoofdstam — afbreken.

Het ingezamelde of geplukte product wordt in een plandoengan — een kain dien men op dezelfde wijze als een slendang, bestemd om er een kind in te dragen, om het lijf hangt — gedaan; kan de plandoengan geen bessen meer bevatten, dan wordt de inhoud er uit gehaald en in een mandje gelegd. Na afloop van den pluk wordt het product huiswaarts gebracht.

De bereiding is zeer onvolkomen; men laat de roode schil tot ontbinding overgaan door de bessen op een hoop op den grond bijeen te werpen in een bara-bara — eene, door peloepeoh, ter hoogte van een span omsloten ruimte van 2—3 vaam in het vierkant — en ze dan aan afwisselende vochtigheid en droogte bloot te stellen. Daarna worden de bessen gewasschen (dibasohkon), dan gedroogd (dikrangkon) en vervolgens door stampen in de rijstblokken (lesoeng) van de hoornschil ontdaan (ditjetjakkon).

De qualiteit van de koffie is inférieure, hetgeen toegeschreven

moet worden aan de onvoldoende droging en de slechte bereiding.

Het aantal vruchtdragende koffietuinen bedroeg in het afgelopen jaar: in de marga Kembahang 22; in de marga Liwa 101; in de marga Boewei-Kanjangan 60; in de marga Boewei-Bloengoe 70; in de marga Soekau 38 bedangs. Geoogst werden 2287 pikols.

De prijs der koffie bedraagt in de bergdistricten f 0.25 per tjoepak van 1 kati; te Pasar Kroë wordt per pikol f 26 à f 28 betaald.

Uitvoer van koffie heeft hoofdzakelijk naar Padang en Batavia plaats.

De koffietuinen worden erfelijk individueel door de planters bezeten, die dus het recht hebben ze te verpanden of te verkoopen.

De tabakscultuur drijft men hoofdzakelijk in de margas Liwa, Soekau, Boewei-Bloengoe en Boewei-Kanjangan. De tabak uit beide laatstgemelde margas afkomstig en onder den naam „tambakau Belalau“ bekend, is zeer gewild en de meeste uitvoer heeft plaats naar de residentieën Palembang en Lampongsche Districten; in geur en smaak doet zij alleen voor de Ranau-tabak onder.

Aan de bewerking der velden wordt weinig gedaan; de ladang, die het vorige jaar voor de beplanting met padi gediend heeft en bestemd is om de aanstaande kweekplantjes te bevatten, zuivert men slechts van onkruid, dat verbrand wordt. Het tabakszaad, waarvoor vaak het zaad van de Ranau-tabak gebezigd wordt, strooit men op de kweekbeddingen, aan welker bewerking eenige zorg besteed wordt, uit. Zijn de plantjes van twee bladeren voorzien — de hoogte bedraagt dan ca 1 span — dan worden zij op de ladangs overgebracht en geplant op een afstand van 3 à 4' in het vierkant. De eenige zorg, die na de planting aan het gewas wordt besteed, bestaat in wieden en zoodra het 4e of 5e blad is opgekomen, tevens in het vrijwaren der plantjes voor de vernieling door een wormsoort, onder den naam oerol bekend. De wormen worden één voor één van de plantjes afgenomen en onder den voet vermorseld. Eerst als de plant van een tiental bladeren voorzien is, wordt zij niet meer door de oerol aangetast.

Drie maanden na de overplanting komen de bloesems uit en is de tijd daar om tot den pluk overtegaan, die door den planter en zijn huisgezin plaats heeft. De geplukte bladeren worden in 3 hoopen gestapeld; de eene hoop bevat de twee lage of grove bladen, de tweede hoop de twee of drie topbladeren en de derde de vierde of vijf middenbladeren. De eerste hoop levert de tabak 3^e soort (soegian); de tweede de tabak 2^e soort (harapan); de derde de tabak 1^e soort (kapala) op.

Nadat al de bladen op gemelde wijze zijn gesorteerd, worden de verschillende hoopen huiswaarts gebracht en elke hoop afzonderlijk in manden van bamboe (kindar), wier bodem en wanden met versch geplukte pisangbladeren belegd zijn, gelegd. Boven op de tabak plaatst men eveneens pisangbladeren.

Drie dagen daarna gaat men tot de bewerking over; eerst worden de midden- en topbladeren bewerkt en daarna de andere bladeren. De bewerking heeft plaats door met een vezel van de idjoek (hoenoes), gebonden om duim en voorsten vinger, de vezelen in de tabakbladeren, na bij de hoofdvezel met een mes te zijn doorgesneden, er uit te halen (njempa oerak). Na afloop van deze bewerking worden de bladeren weder in de kindar gelegd, drie dagen daarna weder uitgenomen, opgerold en dan zeer fijn met een mes gesneden (perandjangan). In den laatsten tijd ziet men meer voor het snijden van de tabak gebruik maken van een breed mes met handvatseel aan een plank met wig verbonden. Het snijden van de midden- en topbladeren, dat met eenige zorg moet geschieden, heeft des morgens en dat der overige bladeren des avonds plaats. Is de tabak fijn gesneden, dan wordt zij drie dagen op bamboezen ramen (antjoh) in de zon gedroogd, en dan weder in de kindar bewaard, na haar zorgvuldig met oude tabak- en versche pisangbladeren te hebben omwikkeld. Na een maand zweetens (kratongan) in de kindar wordt de tabak in manden van daoën bengkoeang (tamping) verpakt en ten verkoop aangeboden. Een tamping bevat gewoonlijk 6 à 7 koelaks tabak.

De prijzen van een tamping soegian, harapan en kepala bedragen respectievelijk f 6 à f 7, f 9 à f 10.50, f 12 à f 14.

Uit het bovenstaande blijkt, dat ook deze cultuur nog primitief gedreven wordt; noch ophooging van de aarde om de plant noch 't wegnemen van de loten van den hoofdstengel hebben plaats; ook van toppen is geen sprake.

Dat de productie desniettemin nog gunstig is, moet vooral aan den uitstekenden tuingrond, daarenboven door goede atmosfeer begunstigd, worden toegeschreven.

Men onderscheidt twee soorten van Belalau-tabak: nl. de tambakau tampang en de tambakau kabowok; het zaad van eerstgenoemde soort schijnt eene verbastering te zijn van de tampang tabak. Laatstgenoemde soort is eertijds uit Ranauzaad gewonnen.

Sirih en pinang worden alleen aangeplant voor eigen gebruik en verkoop in het klein.

De notenmuscaat- en kruidnagelcultuur blijven, alhoewel daarin

voortgang te bespeuren valt, toch nog cultures van ondergeschikt belang. De tuinen worden vooral in de marga Wei-Sindi en op het eiland Poelau-Pisang aangetroffen.

De pepercultuur, vroeger op hoog gezag gedreven, is na de afschaffing der verplichte teelt langzamerhand achteruitgegaan en behoort nu zoo goed als tot het verledene. Wel werd bij schrijver's vertrek in October 1885 door eenige bewoners der Zuidelijke margas weder een aanvang met die cultuur gemaakt, doch naar bekomen berichten zonder eenig resultaat.

Van de bamboecultuur wordt weinig werk gemaakt, alhoewel de goede soorten in de benedenstreken zeer hoge prijzen halen. Van de bergdistricten, waar overvloedig bamboe te verkrijgen is, de bamboe aftevoeren ziet men geen kans, daar de afvoer te hooge transportkosten na zich sleept, om dan nog eenige winst te kunnen behalen.

Van de palmen die om het nut dat zij opleveren zeer veel door de bevolking aangeplant worden, dienen vooral vermeld te worden de kokos- arèn- en nipapalm. Laatstgenoemde palm wordt voornamelijk aangeplant in de moddervlakten dicht bij het strand, dat niet meer door zeewater wordt overstroomd; zooals wij reeds hebben vermeld, levert deze palm bladeren, die zoowel voor dakbedekking als voor 't maken van stroosigaren gebezigd worden.

De kokospalm groeit het weligst in de lage gedeelten nabij de kust en wordt dan ook hoofdzakelijk in de strandmargas en het eiland Poelau-Pisang aangeplant. De palmen staan verspreid op de erven of zijn op het plein der doeson of in groepen nabij de doeson geplant. De gemiddelde productie per jaar bedraagt 40—50 noten per boom; in de hogere streken wordt zij reeds veel minder.

Geen gewas kan schier in veelvuldig nut voor de bevolking met den kokospalm wedijveren. Uit de bloemscheden (oembar) worden lepels, uit de schaal inhoudsmaten gemaakt; de geplozen vezelige bast (gerak) dient om daarmede te kalefateren (menggerak); de nog niet ontrolde bladknoppen (dawoer tenggawir) worden als groenten gegeten; van de oudere bladeren maakt men manden en dienen zij tevens tot dakbedekking; van de jonge bladeren worden kleine mandjes gevlochten om daarin rijst (ketoepat) te koken; bij feesten worden zoowel de jonge als de oude bladeren gebezigd voor het maken van eerebogen (lawang kori); van de middenribben (lihei) der bladeren vervaardigt men bezems (sapoe lihei); het hout van de oude boomen wordt benut voor brugliggers en stijlen van huizen; het vocht, dat zich in de inwendige holte der vrucht bevindt, wordt

om zijn gezonden en verfrisschenden smaak met graagte gedronken; en last not least levert de palm de bekende klapperolie.

Het bereiden der olie levert vooral een middel van bestaan op voor de bewoners van het eiland Poelau-Pisang, die zich dan ook voornamelijk met dezen tak van nijverheid bezighouden. Alhoewel de klapperolie voor verlichting niet meer zooveel als vroeger gebruikt wordt sinds den toenemenden invoer van petroleum, toch blijft zij voor de spijsbereiding een onmisbaar artikel in de inlandsche huishouding.

Om de olie te bereiden worden de pitten der geheele rijpe vrucht genomen; daartoe wordt de pit geraspt (koekoer) en geperst (gagik), waardoor men de sausen (pati) verkrijgt, die zoowel bij de spijsbereiding als 't maken van verschillende soorten van gebak als melk dienst doet, en dan de vloeistof gekookt (masak) en geschuimd (ploendoe), totdat al het water verdampt en alle onreinheid verwijderd is, waarmede dan de fabrikatie als voltooid beschouwd wordt.

De waarde van 1 koelak olie te Poelau-Pisang bedraagt gewoonlijk van f 3—f 3.50. Copra wordt niet aangemaakt, daar de prijs daarvan te laag is om daarmede eenige winst te kunnen behalen.

De arènpalm (poehon hanau), die in veelvuldig nut voor de bevolking den kokospalm nabij komt, wordt hoofdzakelijk in de margas Liwa, Boewei-Kanjangan en Boewei-Bloengoe aangeplant; vooral in laatstgenoemde marga worden uitgestrekte regelmatige aanplantingen van dien palm aangetroffen.

Van het vaste en harde hout maakt men in die streken stijlen van huizen en van rijtschuren; de idjoek (saboek), de zwarte vezelstof, die tussehen den stam en de bladstelen groeit, vervangt in de bergdistricten de dakbedekking met nipa, en wordt daarvan het stevige idjoektuw vervaardigd; uit de stevige harde stekels wint men schrijfpennen (kalam); de zwamachtige zelfstandigheid (kaboel) op de bloemschede (oembar) groeiende, wordt nu en dan gebezigd om te kalefateren, doch het meest als tonder (tetikar) aangewend.

De grootste waarde van den arènpalm ligt evenwel in het sap (memis) dat uit den steel der bloemtrossen verkregen wordt en zelden laat men de memis gisten, om het als palmwijn (toewak) te drinken, doch wordt hoofdzakelijk aangewend, om daarvan de bekende arèn-suiker (goela hanau) te fabriceren.

De aftapping (sebak) van het sap heeft aldus plaats: een stuk van den afhangenden steel (galak) der bloemtrossen (peparie) wordt, nadat men daarop eenige malen met een stuk hout geslagen heeft, afgesneden (tanggol) en dan de wond met een pap van fijn gewreven

lombok belegd (poepou) om het uitdruipen van het vocht te bespoedigen. Drie dagen daarna wordt de pap weggenomen en onder den afhangenden steel een bamboelid (panan) gehangen, om het uitdruipende vocht op te vangen. Druipt er veel vocht uit, dan wordt het bamboelid, zoodra het vol geloopt is, weggehaald en onder den steel een ander bamboelid gehangen.

De hoeveelheid sap uit een steel verkregen is niet met juistheid op te geven.

De arènsuiker wordt verkregen door het sap in groote ijzeren pannen (kantja) uit te koken; het uitgekookte sap giet men vervolgens in ronde kokers van bamboeschors vervaardigd, ralan genaamd, uit, om 't te laten kristalliseeren.

Een kati arènsuiker kost van f 0.10 à f 0.15.

De vruchten van den arènpalm worden wegens hare scherpte niet gegeten.

De roembija (routan) wordt in de afdeeling nog zeer weinig aangeplant; uit het zetmeel, waaraan de stam zeer rijk is, wordt te Pasar Kroë en te Pasar Poelau-Pisang sago voor eigen behoefte bereid. De atap roembija, voor dakbedekking zeer gewild, wordt hoofdzakelijk van de hoofdplaats Benkoelen aangebracht.

Van de cultuurgewassen, die die nog aangeplant worden, alleen om in de behoeften der Lampongsche huishouding te voorzien, vermelden wij nog de kemiling, uit welks harde pitten door persing (kelap) eene olie wordt verkregen, die zoowel voor bereiding van spijsen als voor lampolie gebezigd wordt en uit welks sap men door gisting een soort azijn verkrijgt; de sesoeke, een heester van ± 4 meter hoogte, wiens vruchten als toespijs dienen; de harami, welks vezel (poelas) een sterk touw oplevert, dat voornamelijk voor het breien (kipik) van geweven stoffen en van vischnetten gebezigd wordt; de kapokboom (kapok) wiens doosvruchten de kapok leveren, gebruikt voor het vullen van matrassen en kussens; de boom wordt hoofdzakelijk in de margas Wei-Sindi, Oeloe Kroë en Poegoeng Bandar aangeplant; de petei (petar), wiens peulen als toespijs bij de rijst dienen; de kèlorboom (kèlor) wiens bladen en onrijpe peulen als groenten zeer gewild zijn; de ketoembar (ketoembar), langkoewas (lawas), koenjit (koendjir) de lombok (tjabé) als ingredienten onmisbaar.

De voornaamste groenten door den Lamponger geteeld zijn: térong (tijoeng), bajam (pajoem), kool (koebis); in de bergdistricten, komkommer (hantimoen; lepan), semangka (lemoedja), laboesoorten (ton), uien (bawang), keladi (talas), hoontjes (retak) en de voor-

naamste vruchtboomen door hem geplant: pisangsoorten (poenti: poenti toengkak, poenti Betawi (radja sere), poenti mandoei, poenti moeli, poenti tahoen, e. a.), djamboesoorten (djamboe bidji, djamboe wei; djamboe bol), boeah nona (djamboe nona), zuurzakken (serakaja goendi) serakajas (serakaja loenik), djerboeksoorten (limau teloei, limau manis), doerijan (derijan), manggistans (manggoes), kemang (bindjei), doekoe (doekoe), langsep (langsak), blimbing (blimbing), mangga (kepelom; lembatjang; limoes); boewa tjoepak, nangka (nenakkan), enz.

Het nut, dat be bevolking in deze afdeeling uit het dierenrijk trekt, leerden wij reeds hier en daar kennen.

De middelen van levensonderhoud, die het dierenrijk verschaft, zijn jacht en visscherij. Aan de jacht wordt weinig gedaan; zij geschiedt hoofdzakelijk tot verdelging van schadelijk gedierte. Jagers van beroep, die alleen hun bestaan in de jacht zoeken, worden er weinig aangetroffen. Hun jacht bepaalt zich dan tot het schieten van olifanten, rhinocerossen en herten; om dit laatste wild gemakkelijk te bemachtigen worden gewoonlijk drijfjachten met honden georganiseerd; de jagers wapenen zich dan alleen met lansen en messen. De buit wordt nooit verkocht, doch onder de jagers en drijvers gelijkelijk verdeeld.

Tot verdelging van schadelijk gedierte, inzonderheid van tijgers, maakt men ook gebruik van vallen (pendjara) of van de belantik (malam). Een kleine door stevige balken omheinde plek, waarbinnen men het lokaas plaatst, heeft een nauwe opening, afgesloten door een horizontaal gespannen koord; dit koord bevestigt men aan den trekker van een geweer, dat stevig vastgemaakt wordt aan de binnenzijde van de omheining, zoodanig dat de loop op de opening wordt gericht ter hoogte van den schouder van den tijger. Komt het beest tegen het touw aan, dan gaat de overgespannen haan af en wordt in de meeste gevallen het dier gedood of dusdanig gewond, dat het verder met pieken kan worden afgemaakt.

In den laatsten tijd heeft men ook met veel succes voor het vangen van roofdieren gebruik gemaakt van groote hollen (lijang), die men graaft op de plaatsen, waar den vorigen dag de voetsporen van het dier zijn gezien. De hollen bedekt men met een reep boomchors, waarop aarde en bladeren gestrooid zijn.

De visscherij is van meer gewicht dan de jacht. De zoutwater-visscherij, die als middel van bestaan van meer belang is dan de

zoetwatervisscherij, heeft vooral plaats door de bewoners der margas Pasar Kroë, Poegoeng Tampak, Poegoeng Bandar en die van het eiland Poelau-Pisang; in die margas wijden niet minder dan 290 personen zich aan de vischvangst. Een hoofdmiddel van bestaan is de visscherij evenwel alleen voor de meeste ingezetenen van Pasar Kroë en Pasar Melija.

Het meest wordt met de lijn (kawil) gevischt, hetgeen geschiedt in 10—20 vaam water. De visschers steken dan met eene kleine vlerksampan (djoekoeng kawil), die slechts voor drie personen plaats biedt, in zee; de djoekoeng kawil is voorzien van één mast (tihang) en twee pagaaien (dajoeng); zij bevat voorts een kleine vierkante ruimte, die met water gevuld is om den gevangen visch te bergen. Als lokaas (oempan) gebruikt men kleine visschen als bada, tamban poela, enz., die men bij de visschers die met het treknet visschen voor f 0.50 de koelak of voor 10 duiten de 20—40 stuks koopt; de prijs verschilt naar de grootte der vangst.

Bij het visschen met het treknet (poekat) wordt het net door twee of drie visschers op ± 12 vaam van het strand in 4—6 vaam water uitgeworpen en dan door de andere visschers, die op strand blijven, naar zich togetrokken. De vangst is gewoonlijk zeer aanzienlijk.

In de werktuigen en in de regeling van den arbeid bij het visschen viel gedurende schrijvers verblijf te Kroë geen vooruitgang te bespeuren. De eigenaars der netten blijven gewoonlijk te huis en laten het werk aan huurlingen over. De vangst wordt in vijf portien verdeeld, waarvan het $\frac{2}{5}$ als loon aan de huurlingen wordt toegevozen.

De visch wordt in den regel versch van de hand gezet en kost van 2 duiten tot f 6 het stuk al naar gelang van de soort en de grootte van den visch. Zelden wordt de visch gedroogd en ingezouten.

Riviervisch wordt hetzij met den hengel (pantjing), hetzij met werpnetten (djala), hetzij met kleine netten (tanggoek) bij fakkellicht gevangen.

Kunstmatige vischteelt heeft hier in vijvers (koelam) en op de sawahs plaats; daarmede houden zich voornamelijk de bewoners der bergdistricten (margas Liwa, Soekau, Kembahang, Boewei-Kanjangan, Boewei-Bloengoe, Soewo) bezig.

Zoodra de oogst van het veld is, laat men de sawah, na in het midden een rond gat van 2 vaam middellijn en $1\frac{1}{2}$ vaam diepte (boemboen), wiens binnenwand men van een bamboeomheining voorziet, gegraven te hebben, onder water loopen.

Tegen den tijd, dat de sawahs weder voor de beplanting met

padi moeten dienen, steekt men de dijkjes op verschillende plaatsen door en plaats men voor de openingen mandjes van bamboe of rotan gevlochten, die van voren spits uitloopen (boeboe), zoodat de visschen niet door het uitstroomend water meêgevoerd kunnen worden. De meeste visch blijft na het droogloopen der sawah in de boemboen achter.

De aanleg der koelams heeft plaats door de opdamming van kleine stroomen in ravijnen (roelah); de dijk wordt door menschenhanden aangelegd, doch daar waar veel water is, daargesteld door het water zelf de losgewerkte aarde daarvoor te laten aanspoelen.

Om het overtollige water bij bandjirs en regens af te voeren is voor een goede uitwatering gezorgd. Daartoe heeft men door het benedeneinde van den dam een uitgeholden boomstam gestoken, die aan het uiteinde, waarmede hij met het water in den vijver in aanraking komt, gesloten is, terwijl aan het andere uiteinde een opening is gemaakt. Op een span afstand van het gesloten uiteinde wordt in den boomstam eene opening gemaakt, waardoor men een holle bamboes van 1 vaam lengte en 1 span middellijn steekt, die tot aan den bodem van den uitgeholden boomstam reikt. Een ander bamboelid van drie spannen lengte, doch van grooter omvang dan eerstgemelde en aan 't uiteinde scherp gesneden plaatst men in de opening van de eerste bamboe. De uitgeholde boomstam heet in het Lampongsch pemetong; het puntig uitgesneden bamboelid, tring, en de holle bamboes van 1 vaam lengte en 1 span middellijn boenga takoer.

Het niveau van het water in den vijver reikt gewoonlijk tot aan de aansluiting van de tring met de boenga takoer; wordt het niveau hooger, doch komt het water nog niet tot aan de opening der tring, dan wordt de tring even uitgehaald en het overtollige water stroomt in de boenga takoer en baant zich door den pemetong een uitweg naar buiten. Bij hooger waterstand stroomt het overtollige water door de tring, boenga takoer en pemetong uit den vijver.

In het midden der koelams heeft men ook een boemboen gegraven. Het laten droogloopen der vijvers geschiedt door tring en boenga takoer weg te nemen, na voor het open einde van den pemetong een boeboe te hebben bevestigd.

Gewoonlijk laat men de vijvers slechts drie malen 's jaars droogloopen en wel bij het beplanten en oogsten der sawahs en na de poeasamaand. De kleinere visschen (méta) worden dan slechts gevangen en de grootere ongemoeid gelaten, daar zij voor de verdere voortteeling moeten dienen.

De voornaamste vischsoorten, die men in de vijvers en de sawahs aankweekt, zijn de iwak baboet palou, de iwak tabakang, de iwak bilis en de iwak keperas.

Als eene bijzonderheid dient nog aangehaald te worden, dat het aan iedereen en ten allen tijde vergund is met den hengel in de koelams te visschen.

Eenige industriën der Lampongers hebben wij hier en daar reeds ter sprake gebracht. Als andere takken van inlandsche nijverheid vermelden wij nog het bouwen van goede en stevige houten en steenen woningen; het aanmaken en bakken van steenen; het branden van kalk voor eigen gebruik; het vervaardigen van kleine vlerk-prauwen (djoekoek poekat, djoekoek kawil, djoekoek toenda) en van de djoekoek lépa, die niet van vlerken is voorzien — uitgenomen de djoekoek poekat zijn alle djoekoeks van één mast en sprietzeil voorzien —; het smeden en bewerken van ijzer en andere metalen als goud en zilver; het vervaardigen van touwwerk uit den bast van den manindjoe (tangkil), van atap kelapa (atap boeloeng), van atap nipa (atap nipa), van atap alang² (atap lioh); het maken van rotan-matten (djalit), waarin vooral de doesonbewoners van Penangahan (marga Panggawa-Lima-Oeloe) en de bewoners der marga Oeloe-Kroë zeer bedreven zijn, en van peloepoehomwandingen; het vlechten van kleine matten van de bladeren der redoek — een biezensoort — en van die der pandanen; het kappen van planken en balken, enz.

In de laatste jaren wordt veel geld door de vrouwen van Pasar Kroë verdiend met naaiwerk, met de naaimachine afgewerkt; de genaaiide kleedingstukken vinden zeer veel afzet in het binnenland.

Handel eenigszins in het groot wordt alleen gedreven door de Bengkoeleesche en eenige Lampongsche ingezetenen van Pasar Kroë en Pasar Poelau-Pisang, die dan ook daarin hun enig middel van bestaan vinden. Over het algemeen wordt door den Lamponger slechts kleinhandel nevens een bepaald bedrijf als vischvangst en landbouw uitgeoefend. De handel bestaat in het opkopen en invoeren van koffie en tabak, van boschproducten als rotan segå, damar, karetea en het invoeren van rijst, manufacturen en kramerijen.

Van een levendigen binnenlandschen handel kan in de afdeeling geen sprake zijn, een gevolg van de slechte communicatie-middelen.

Te Pasar Kroë is de kleinhandel steeds levendig.

Onderstaande tabel geeft een overzicht van het bedrag van den in- en uitvoer gedurende de jaren 1875 t/m 1884.

JAREN.	Invoer.		Uitvoer.	
	Bedrag.		Bedrag.	
1875	f	69,565	—	f 69,202 50
1876	"	73,582	—	" 72,965 25
1877	"	87,868	—	" 71,203 —
1878	"	139,298	—	" 87,287 —
1879	"	131,716	—	" 168,580 —
1880	"	124,543	—	" 206,902 65
1881	"	159,602	—	" 262,092 —
1882	"	94,911	—	" 193,841 —
1883	"	190,333	—	" 238,806 —
1884	"	236,974	—	" 261,484 —

Een van de hoofdmiddelen van bestaan voor de bevolking bestaat in het inzamelen van boschproducten en van de eetbare vogelnetjes.

De producten, die de bosschen opleveren, zijn o. a. damar, gomelastiek en rotan. De damarboomen worden meest aangetroffen in de Zuidelijke margas, de margas Soewo, Poegoeng Tampak en Poegoeng Malaja.

Het inzamelen der hars geschiedt op de volgende wijze. Met een kapmes worden op onderlinge en gelijke afstanden van 2 hastas in de schors van den hoofdstam tot in het hout insnijdingen (pepat) gemaakt van 1 span lengte en 1 span breedte, bij jonge boomen op dezelfde hoogte slechts twee, bij oude boomen vier insnijdingen. Een dag nadat de insnijdingen zijn verricht, vloeit uit de wonden een waterachtig vocht, dat, met de lucht in aanraking gekomen, zich tot eene kristalheldere massa verhardt. Gedurende zes maanden laat men dan de boomen ongemoeid, om daarna tot de aftapping overtegaan. De hars wordt ingezameld met een patil; het product wordt in een sempioeng, een mandje van de keloepak der niboeng in den vorm van een peperhuisje vervaardigd gedaan; kan de sempioeng geen hars meer bevatten, dan wordt de inhoud daaruit genomen en in lange manden, die naar beneden enger toelopen (broenangs) overgebracht.

Eerst als de boom den vijftienjarigen ouderdom bereikt heeft, kan hij met succes voor de aftapping gexploiteerd worden; de productie bedraagt dan gewoonlijk niet meer dan 10 kati; op 30jarigen leeftijd produceert de boom gemiddeld 33 kati, terwijl de meeste productie verkregen wordt van een boom, die tusschen de 40 en 75 jaren oud is; niet zelden levert de boom dan 1 pikol gom-damar op.

De aftapping van een boom geschiedt twee malen 's jaars met een tusschenruimte van 6 maanden voor elke aftapping.

Voordat de damar ten verkoop aangeboden wordt, ondergaat zij een reinigingsproces, slechts hierin bestaande, dat onreinheden aan buitenoppervlakte met een mesje worden afgekrabd. Daarna wordt zij in goenizakken verpakt.

Alleen de damar mata koetjing (damar katja of damar petoeh) wordt ingezameld; voor de damar kekoenang, die vroeger ook wel ter markt gebracht werd, schijnt te weinig betaald te worden, zoodat het de moeite der inzameling niet loont. Een pikol damar katja kost te Pasar Kroë f 29 à f 30.

Geregelde damarcultuur bestaat in de afdeeling niet.

Het eenige onderhoud, dat men zich voor een damarboom getroost, bestaat alleen in het schoonhouden van den grond onder den boom.

De karèt¹ (kekarik) wordt vooral in de marga Soewo op de hellingen van den Goenoeng Sekindjau en van den Goenoeng Sawah aangetroffen.

Het zoeken naar den boom heeft gewoonlijk in den drogen moesson plaats door een vijftal personen, die zich voor eenige maanden van levensmiddelen voorzien en de urwouden in alle richtingen doorkruisen. De karetinzamelaars zijn of uit de marga Soewo en Belalau afkomstig of Lampongers uit Semangka en Aboeng.

De groote verwoestingen, die menschenhanden tal van jaren onder de karetboomen hebben aangericht, zijn oorzaak, dat het aantal dier boomen aanmerkelijk verminderd is en men nu niet zelden maanden lang in de bosschen moet zwerven om een boom aantetreffen. Geen wonder dan ook, dat men, indien bij geluk één boom ontdekt wordt, dien omkapt om alles daarvan te halen, wat er van te halen is, of, zoo men hem laat staan, zooveel insnijdingen bewerkstelligt dat de boom niet lang daarna wegwijnt en ten laatste sterft.

Tegenwoordig is het getal karètverzamelaars dan ook tot een minimum gereduceerd; het vooruitzicht voor oogen, om voor de geleden ontberingen en de gevaren, waaraan men blootgesteld is, niet schadeloos gesteld te worden, schrikt bijna iedereen af om naar het gewilde product te zoeken.

De hoeveelheid karèt, die uit de afdeeling ter markt wordt ge-

¹ De karèt wordt niet aangeplant. Tijdens de karètboom vrucht draagt, komen de boeroeng gading, welke de vruchten eten. De pit later uitgeworpen op den grond of op vermolmden boomen groeit weldra tot een plantje op; op deze wijze vermenigvuldigt zich de karèt.

bracht of naar Semangka uitgevoerd, neemt in de laatste jaren dan ook gaandeweg af en het is te voorzien, dat in een niet te lang tijdsverloop de uitvoer daarvan geheel tot het verledene zal behooren.

De aftapping, die steeds in den drogen moesson plaats vindt en nooit in den natten, daar anders een groot gedeelte van het sap door de regens verloren zou gaan, geschiedt op de volgende wijze. In de schors van den hoofdstam, in de takken en wortels en in de neerhangende luchtwortels worden met een kap- of hakmes (parang; tjandoeng) op onderlinge afstanden van $1\frac{1}{2}$ span insnijdingen van één span lengte en één vinger breedte gemaakt tot in het hout. Om de insnijdingen in de wortels te maken, werkt men den grond daaromheen met den patjol om, waardoor de wortels bloot komen te liggen. Dwarshouten, die met rotantouw of dunne reepen boomschors aan de luchtwortels bevestigd zijn, stellen den persoon tevens in staat de insnijdingen tot aan den top van den boom voort te zetten.

Zijn de insnijdingen op die wijze bewerkstelligd, dan wordt het dikke kleverige sap, dat vijf dagen daarna uit de wonden vloeit en zich tot een harde massa verhardt, met de arik of de loenas ingezameld; de arik is een ijzeren staafje, dat aan het uiteinde omgebogen is en in een scherpe punt eindigt; de loenas een stukje aan het einde zeer scherp gesneden bamboe. De ingezamelde getah wordt in een plandoengan gedaan en, zoo deze geen getah meer bevatten kan, in een kroeng overgebracht; de kroeng is eene kleine vierkante — zelden cylindervormige — ruimte, omsloten door breede reepen boomschors, met de uiteinden aan vier in den grond geplante houten of bamboezen stijlen vastgehecht, en welker bodem uit boomschors bestaat.

Is de kroeng tot aan de oppervlakte met getah gevuld, dan wordt daarop een reep boomschors geplaatst en met groote steenen of blokken hout bezwaard, met het doel om door de drukking, die het gewicht daarvan op de massa uitoefent, hare vastere aaneenplakking te bevorderen.

Het aantal kroengs hangt natuurlijk af van de hoeveelheid van het ingezamelde product.

De karèt blijft onder dien druk minstens drie maal vier-en-twintig uren in de kroengs en wordt dan, nadat de reepen boomschors van de stijlen zijn losgemaakt, opgenomen en naar het nachtkwartier (een kleine pondok) der inzamelaars gebracht. Bij het huiswaarts gaan wordt het product in broenangs, die op den rug gedragen

worden, ¹ getransporteerd; het gewicht van een mansvracht (boengkal) varieert van 20—60 kati.

Alhoewel drie personen volloende zijn, om de werkzaamheden geregeld en spoedig te doen afloopen, geschieden die toch gewoonlijk door een vijftal; voor het maken der insnijdingen in en het inzamelen van de karèt van een boom, die $1\frac{1}{2}$ pikol produceert, hebben vijf personen een drietal dagen noodig; de tijd voor het maken der insnijdingen benodigd bedraagt meestentijds het dubbele van die voor het inzamelen.

De productie van een boom hangt af van den ouderdom en verschilt van 2 kati — 10jarige boom — tot $3\frac{1}{2}$ pikols; de gemiddelde productie bedraagt echter $1\frac{1}{2}$ pikol.

De karèt wordt, zonder gezuiverd te zijn, door de inzamelaars aan de handelaren te Pasar Kroë of Semangka verkocht tegen f 125 à f 150 de pikol, afhangende van de mindere of meerdere kwaliteit van het product; de prijs, dien de pikol op de markt te Batavia behaalt, bedraagt f 140— f 170. Wordt het product door de handelaren op de woonplaats van den inzamelaar opgekocht, dan wordt voor de pikol slechts f $83\frac{1}{3}$ betaald.

Alvorens de handelaar het product verzendt, ondergaat het in zijne handen een zuiveringsproces; de karèt wordt nl. 24 uren in koud of wel een paar uren in warm water gelegd, door welke behandeling zij rek- en kneedbaar wordt, gemakkelijk gesneden en van de onzuivere stoffen en bijmengselen kan worden gezuiverd; ten slotte houdt men dan zuivere karèt over. De bijmengselen bestaan gewoonlijk in steenen en kleine stukjes hout. Daarna legt men de stukken weder op elkander en wordt de massa gedroogd. Na het drogen wordt het product in vierkante schijven van 20—50 katis gewicht, in goenizakken verpakt, die stevig met rotantouw worden omwonden.

In de laatste jaren wordt in de afdeeling veel werk gemaakt van van de inzameling der rotan sega (hoewi sesah). De ranken worden daartoe op één span afstand van den grond afgekapt (tetok), vervolgens naar beneden getrokken (redoet) en dan gedroogd (krangkon), totdat de rotan een gele kleur heeft verkregen.

De waarde van 1000 stuks bedraagt f 10— f 11.

De inzameling van de eetbare vogelnestjes levert mede aan eenige huisgezinnen een middel van bestaan op. De pluk, waartoe negen personen benodigd zijn, heeft vier malen 's jaars, in de maanden Maart, Juni, October en December plaats, en geschiedt op de volgende wijze.

¹ In het Kroeësche wordt alles op den rug gedragen.

Tegen de karang of napalwanden nabij de holen, waarin de Lalajang zijne nesten heeft gebouwd, wordt een ladder geplaatst, die door vier personen wordt vastgehouden, om het wegschuiven daarvan te voorkomen. Een persoon bestijgt de ladder en is belast met den pluk. Het ingezamelde product plaatst hij in een mand, waaraan een touw is bevestigd, dat om de ladder is heengeslagen en welks uiteinden door vier personen worden vast- gehouden, wier arbeid alleen bestaat in het op- en nederhalen van de mand.

Het reinigen van de nestjes bepaalt zich slechts tot het afkrabben der vuile bestanddeelen aan den buitenwand van het nest met een mesje en 't verwijderen van zand of andere onreinheden uit de holte van het nest met een kaboës (vezelige bast van den kokospalm). Zijn al de nestjes alsdan schoongemaakt, dan worden zij in den wind gedroogd en vervolgens in goenizakken verpakt, ter markt gebracht.

De meeste uitvoer heeft naar Moeara doewa plaats; slechts een kleine hoeveelheid wordt naar Batavia uitgevoerd.

De waarde, die 1 pikol zwarte vogelnestjes te Kroë, Moeara doewa en Batavia vertegenwoordigt, bedraagt gemiddeld respectievelijk f 80, f 100, f 120, f 95, f 110; de witte vogelnestjes kosten op die marktplaatsen f 150, f 180 en f 200 de pikol. Van de namen der holen en grotten, de vindplaatsen en de gemiddelde jaarlijksche opbrengst geeft de volgende tabel een overzicht.

Doorlopend nummer.	N A M E N.	Vind- plaatsen. (margas).	Gemiddelde jaarlijksche opbrengst gedurende de jaren 1879 tot en met 1884.			
1	Sarang roegoek	Oeloe Kroë	1 $\frac{10}{100}$	pikol zwarte vogelnestjes	à f 90-f 120	de pikol
2	Sarang gedang Wei-ngison of Sarang ballak Wei-ngison	idem	5 $\frac{30}{100}$	" "	" " - " "	" "
3	Sarang boejoeng Wei-ngison of Sarang renik Wei-ngison	idem	$\frac{50}{100}$	" "	" " - " "	" "
4	Sarang Roepit.	Bengkoenat	$\frac{20}{100}$	" witte	"	" f 20-f 40 de kati
5	Sarang mas Gintji	idem	$\frac{30}{100}$			
6	Sarang Pangkallan	idem	$\frac{15}{100}$			
7	Sarang Ballak	idem	$\frac{15}{100}$	" "	" " - " "	" "
8	Sarang Laboes	idem	$\frac{50}{100}$	" zwarte	"	" f 90-f 120 de pikol
9	Sarang oeloe Wei.	Blimbing	$\frac{25}{100}$	" witte	"	" f 20-f 40 de kati
10	Tijas of korrak gedang . .	idem	$\frac{10}{100}$	" zwarte	"	" f 90-f 120 de pikol
	Tijas of korrak ketjil . . .	idem	$\frac{1}{100}$	" witte	"	" f 20-f 40 de kati
11	Wei nabah.	idem	$\frac{2}{100}$	" "	" " - " "	" "

Van de veeteelt wordt in de afdeeling zeer weinig werk gemaakt.

In 1884 bedroeg de veestapel 2350 karbouwen, 41 koeien, 228 paarden, 907 geiten en 36 schapen.

Geiten en schapen worden hier alleen gehouden voor het vleesch. De karbouw is voor den bewoner der strandmargas het nuttigste en belangrijkste dier; hij is zoowel vracht- als trekdier en wordt hoofdzakelijk bij de bewerking der sawahs gebruikt. Voor het overige is de karbouw het gewone slachtvee bij groote feesten.

Naar de kleur der huid en den vorm der hoorns onderscheidt de Lamponger de kebau halom, de kebau handak, de kebau badoer, de kebou bekang, de kebau rangga, de kebau soeroei en de kebau tjangei.

De koe (sapi) wordt alleen te Pasar Kroë en te Pasar Poelau-Pisang gehouden voor de melk en als trekdier voor pedatis en palankijns.

De meeste paarden worden in de bergdistricten aangetroffen, waar zij vooral als pikolpaard (koeda pedati) voor den afvoer der koffie naar de benedenstreken gebezigd worden. Slechts zelden worden de paarden onder den man gebruikt.

Het fokken van paarden heeft slechts door één inwoner van Pasar Kroë plaats.

De paardenkennis van den Lamponger heeft niet veel te beduiden en berust veel op bijgeloof.

Het tam gevogelte, door den Lamponger gefokt, bepaalt zich slechts tot hoenders en eenden. Kippenvleesch wordt zeer veel door hem genuttigd en is o. a. bij kleine feesten het voornaamste gerecht. Eenden worden nooit geslacht, doch alleen hunne eieren worden gegeten.

F. Maatschappelijke toestand der bevolking.

10. ¹ Aantal kaboewajan's; betrekking van de stamverdeeling tot de indeeling der margas; aantal soekoes, soekoebestuur; standen.

20. Grondbezit.

30. Rechtspraak.

40. Verplichte diensten.

I. Aantal kaboewajan's; enz.

Zooals reeds vroeger werd vermeld, leiden de opgezetenen der

¹ Vgl. Wilken, Over de verwantschap en het huwelijks- en erfrecht bij de volken van het maleische ras.

afdeeling, uitgenomen die der margas Poegoeng-Malaja, Poegoeng-Bandar, Bengkoenas, Blimbing, Wei-napal en de inwoners van Pasar Kroë en Pasar Poelau-Pisang hun afkomst af van de Ratoe's Boewei Njeroepa, Boewei-Djalan di wei, Boewei-Pernong en Boewei-Bloengoe.

Oorspronkelijk zijn er dan ook 4 stammen geweest met bovengenoemde ratoe's als stamhoofden en bewoonde iedere ratoe met zijn gezin en nakomelingen één doeson. Bij toename der bevolking zullen leden van iederen stam de moeder-doeson hebben verlaten, zich elders in de afdeeling neêrgezet, eerst gehuchten (oemboel) en vervolgens doesons (pekon) hebben gesticht. In den loop der tijden zullen uit die doesons nederzettingen zijn uitgegaan, die opnieuw de hare uitzonden. Langzamerhand zullen margas gevormd zijn, doordat of de moederdoeson met de van haar uitgegane nederzettingen een geheel bleef uitmaken of de nederzettingen zich van de moederdoeson afscheidden en zelf met de door haar uitgezonden een geheel vormden. In beide gevallen zullen die aldus ontstane margas bewoond zijn door nakomelingen van het oorspronkelijk stamhoofd en de opgezetenen dus tot leden van één stam (kaboewajan) behoreen. Het geval kan zich ook voordoen, dat er margas zijn gevormd door nederzettingen van twee of meer doesons uitgegaan, die door nakomelingen van twee of meer stamhoofden werden bewoond; de bewoners der aldus gevormde margas zullen dan tot leden van twee of meer stammen, dus tot leden van verschillende kaboeawan's behoreen, zonder dat evenwel stamvermenging heeft plaats gehad. Betreffende de suprematie zal het recht van den sterkste gegolden hebben. Nog één geval, dat eene marga door leden tot verschillende kaboeawan's behorende, bewoond wordt, is denkbaar en wel indien leden van een of meer kaboeawan's zich in den loop der tijden hebben gevestigd in eene marga reeds gevormd door leden van een anderen kaboeawan. De leden van den stam, die de marga hebben gesticht, behielden de suprematie over de later ingekomenen.

Voorbeelden van de vorming eener marga door nakomelingen van het oorspronkelijk stamhoofd geven ons de margas Liwa, Kembahang, Boewei-Bloengoe, Boewei-Kanjangan en Oeloe-Kroë; margas die door leden van verschillende kaboeawans worden bewoond, zijn o. m. de margas Soekau, Ngamboer en Soewo; in beide eerstgenoemde margas treft men nevens nakomelingen van den Ratoe Boewei njeroepa ook leden van den kaboeawan Ratoe Boewei Djalan di Wei aan en in laatstgemelde marga zoowel leden van den stam Ratoe-Boewei-Pernong als die van den stam Ratoe Boewei-Bloengoe.

Nevens die hoofdstammen met de 4 ratoes als stamhoofden komen tevens zijtakken voor, eveneens kaboewajan geheeten, wier leden evenwel geen afstammelingen in de rechte lijn van die ratoes zijn. De margas Poegoeng-Tampak, Wei-Sindi, Panggawa-Lima-Oeloe, Panggawa-Lima-Tengah, Panggawa-Lima-Irir worden door leden van dergelijke kaboewajan's bewoond.

De ingezetenen der margas Poegoeng-Malaja, en Poegoeng Bandar, Bengkoenat en Blimbing en Wei napal behooren tot kaboewajan's uit de Ranau-districten, Semangka en Kauer afkomstig.

De bewoners van de Pasars Kroë en Poelau-Pisang zijn in vier soekoes verdeeld: Soekoe Semangka, Soekoe Bengkoeloe, Soekoe Pau en Soekoe Anak Soengei, die respectievelijk Demang manterang, Datoek Kandang, Djawa damar en Djoeroemoedi Prahoe tot stamhoofden hebben.

Nevens de verdeeling in kaboewajan's treft men in de margas eene onderverdeeling der bevolking in soekoes en kampongs aan. De *kampung* is eene vereeniging van gezinnen (soembei) en de soekoe eene vereeniging van eenige kampongs, wier leden denzelfden stamvader en dezelfde stammoeder hebben. Aan het hoofd van iedere kampung staat de anak mantoha¹ en aan het hoofd van eene soekoe de panggawa. Beide waardigheden zijn erfelijk en gaan van den vader op den oudsten zoon over. Bij ontstentenis van zoons en aanwezigheid van dochters alleen wordt de echtgenoot van de oudste onder haar, die bij adat tjambar soembei is uitgehuwelijkt, daartoe aangewezen; bij ontstentenis van zoons en dochters gaat de waardigheid over op den oudsten broeder van den overledene of diens oudsten zoon.

Te Pasar Kroë en Pasar Poelau-Pisang is de soekoe eene vereeniging van gezinnen (kaoem). Ook de waardigheden van kapala kaoem en kapala soekoe zijn erfelijk en gaan van vader op oudsten zoon over en bij ontstentenis van zoons op den oudsten broeder van den titularis of diens zoon.

In de afdeeling kunnen gevoegelijk de navolgende standen worden onderscheiden:

- 1°. de margahoofden;
- 2°. de proatins;
- 3°. de pemangkoe marga en de pemangkoe doeson;
- 4°. de pegawei marga, de pegawei doeson en de Hadjis;
- 5°. de vrije ingezetenen.

¹ Anak mantoha of anak matoha.

De pasirahs en proatin's voeren naarmate van hunne afkomst nog andere titels, als: pangéran, dalom, Radja, Kapitan, Depati en Radèn.

2. Grondbezit.

Ten aanzien van den rechtstoestand der gronden zij het navolgende medegedeeld.

In de afdeeling komt zoowel individueel als communaal bezit voor. Alle gronden, zoo bebouwd als onbebouwd, behooren in eigendom aan één persoon, hetzij aan eenige personen gezamenlijk. De bebouwde gronden zijn individueel eigendom; daartoe rekent men de gronden, waarop de huizen staan, de erven, tuinen, sawahs, ladangs en koelams. Zij zijn nauwkeurig door omheiningen aangewezen of uit anderen hoofde algemeen bekend. De eigenaar heeft daarop een onvervreemdbaar recht, kan die eigendommen verpanden, verkoopen, en bij overlijden op zijne erfgenamen doen overgaan. De onbebouwde gronden, die een aaneengeschakeld geheel uitmaken, behooren in communaal bezit aan de gezamenlijke bewoners eener marga, in wier gebied de gronden gelegen zijn; individueel bezit ten aanzien dier gronden is ten eenemale onbekend, zelfs in strijd met de adat.

De onbebouwde gronden kunnen in 6 groepen worden verdeeld:

1°. in groote wildernissen, het urwoud (poelan toeha); derhalve maagdelijke grond;

2°. in gronden, die na verlaten te zijn, weder na verloop van jaren met een dikke laag humus en eenig zwaar geboomte bedekt zijn en geschikt kunnen worden geacht voor ontginning (beloeakar toeha);

3°. in gronden, die nog niet voor ontginning in aanmerking kunnen komen (beloeakar moerah);

4°. in alang-alang velden (padangan lioh);

5°. in gronden geschikt voor den aanleg van sawahs (lakaran sabah);

6°. in verlaten gronden (tanah tinggal): *a.* gronden, waarop sawahs zijn aangelegd geweest; *b.* gronden waarop ladangs zijn aangelegd geweest. Deze gronden worden tot de onbebouwde gerekend, zoodra zij met jong geboomte zijn bedekt. Tot aan het bestuur van den controleur Ecoma Verstegehe¹ gold nog als regel, dat de ontginning op de sub *a.* vermelde verlaten gronden een erfelijk individueel recht kon doen gelden, al werd de sawah sinds jaren niet meer beplant; wilde een ander persoon dien grond weder exploiteeren, dan was hij verplicht den eigenaar daartoe vergunning te vragen.

¹ Later Resident van Bangka.

Genoemde controleur bepaalde daarop in overleg met de margahoofden dat gronden, voor sawahs gebezigd en na 3 jaren niet meer beplant, tot de woeste gronden moesten gerekend worden; de ontginner verloor dan na dien tijd het recht op den grond.

Geldt voor alle onbebouwde gronden in de marga als regel, dat daarop een communaal recht door de bewoners dier marga wordt uitgeoefend, in één geval evenwel wordt van dien regel afgeweken; worden nl. door een persoon op de gronden sub I genoemd damarboomen ontdekt, dan heeft hij niet alleen eigendomsrecht op die boomen verkregen, doch tevens een zeker recht op den grond. Gedurende den tijd van exploitatie is niemand anders bevoegd die gronden tót een of ander doeleinde te ontginnen. Ten teken dat die boomen zijn eigendom zijn, wordt het terrein om die boomen schoon gemaakt (tjetjar) of in de boomen een inkeping in den vorm van een kruis (selongkar) gemaakt. Wil een persoon een stuk onbebouwden grond ontginnen, dan geeft hij daarvan aan het margahoofd kennis; het hoofd is dan verplicht hem daartoe vergunning te verleenen, ingeval door geen anderen persoon reeds over het aangevraagde stuk is beschikt. Is de vergunning verkregen, dan stelt de aanstaande ontginner het margahoofd *f* 1 à *f* 2 ter hand, al naar gelang de grond voor den aanleg van ladangs of sawahs moet benut worden. De ontginning moet dan zoo spoedig mogelijk plaats hebben. Is de aanstaande ontginner bijv. door ziekte daartoe niet in de gelegenheid, dan is hij gehouden ten bewijze, dat hij den grond na zijne ziekte exploiteeren zal, een rotantouw, voorzien van boomtakjes aan eenige boomen op het terrein te spannen. Laat de persoon evenwel een geruimen tijd voorbijgaan, zonder het aangevraagde stuk grond te ontginnen, dan is het margahoofd, na kennisgeving aan dien persoon, gerechtigd om den grond aan een anderen persoon, die daarvoor aanvraag doet, ter ontginning aftestaan; ook mag zulks door het margahoofd plaats hebben, indien het rotantouw verdwenen is of op den grond ligt, zonder dat de ontginner een ander rotantouw in de plaats heeft gehangen.

Ook kunnen personen uit een marga in een andere marga gronden ter ontginning aan den betrokken pasirah vragen en is deze bevoegd den gevraagden grond aftestaan, mits zijne onderhoorigen bij het toelaten dier personen geene schade hebben. Voor de verleende vergunning betaalt de aanvrager een grondhuur (sasih), die voor sawahs en ladangs respectievelijk *f* 2 en *f* 1 per bidang bedraagt. Het gebruik brengt tevens mede, dat den pasirah een geschenk aangeboden wordt,

bestaande uit een weinig rijst, twee eieren en een paar klappers, ten teeken van onderdanigheid. Het geven van het geschenk gaat gewoonlijk het verzoek om aanvrage vooraf. Als voorwaarde, waarop de grond wordt afgestaan, wordt tevens gesteld, dat de aanstaande ontginning niet dan met vergunning van den pasirah uit de bosschen producten mag inzamelen of hout voor huisbouw kappen; alleen de materialen voor de daarstelling van ladanghuisjes en omheiningen der velden mogen door hem zonder vooraf erlangde vergunning worden aangekapt. Den afgestanen grond mag de vreemdeling behouden, zoolang hij den huurschat betaalt en komt de grond bij zijn overlijden aan de erfgenamen; het recht van verhuur, verkoop of verpanden van den grond heeft hij evenwel niet. Bij vertrek uit de marga komt de grond weer tot de commune terug en kan een bewoner der marga tegen eene kleine schadeloosstelling aan het margahoofd dien grond krijgen, onverschillig of de grond tot ladang of sawah is ontgonnen. Het spreekt van zelf, dat bij niet-ontginning van den aangevraagden grond, deze aan de marga vervalt. De gewoonte, die destijds bestond om die personen te onderwerpen aan de lasten, die op de margabewoners rusten, is in onbruik geraakt.

Alle standen hebben hetzelfde recht op de beschikking over de woeste gronden, uitgenomen over die gronden, welke gereserveerd zijn uitsluitend voor de inzameling van boschproducten en voor het aanschaffen van timmerhout.

Een gelijk recht op de natuurlijke producten, voorkomende op of in de gronden, tot het gebied der marga behoorende, wordt uitgeoefend door alle bewoners dier marga; zij moeten evenwel, alvorens die producten te mogen inzamelen, daarvan aan hun onmiddellijk hoofd kennis geven; voor de inzameling van damar, gomelastiek en rotan wordt een kleine heffing door het margahoofd geheven, bedragende voor 1 pikol damar f 0.50, voor 1 pikol gomelastiek f 5 en van 100 bosschen rotan sega f 0.25. Geschiedt het inzamelen van die producten door bewoners uit eene andere marga of door vreemdelingen, dan wordt het $\frac{1}{3}$ van de waarde van het ingezamelde product of $\frac{1}{3}$ gedeelte van de hoeveelheid als haçil aan het margahoofd afgestaan. Vindt iemand bij toeval de tanden van een olifant of de hoorns van een rhinoceros (welke dieren den natuurlijken dool gestorven zijn), dan is hij gehouden voor elken tand of hoorn f 10 als haçil aan het margahoofd af te dragen; is de vinder een persoon uit eene andere marga of een vreemdeling, dan bedraagt

de haçil het $\frac{1}{3}$ van de waarde, die tand of hoorn vertegenwoordigt.

Van de ontvangen haçil wordt door den pasirah het $\frac{1}{3}$ gedeelte aan den betrokken proatin uitgekeerd.

Evenals de bewoners eener marga gelijke rechten hebben op de onbebouwde gronden dier marga, en op de inzameling van bosch-producten op of in de gronden, zoo oefenen zij die ook uit op de bronnen, beeken en rivieren, zoomede op den inhoud dier wateren, mits zulks niet tot nadeel van anderen strekt; enkele kleine stroomen zijn van bovenstaande regeling uitgezonderd, nl. die, waarvan het water is afgeleid ter bevloeiing van sawahs; aan een ieder is het verboden om, zonder toestemming van hen wier sawahs door een of anderen stroom besproeid worden, het water van dien stroom aftetappen, ten einde zijne sawahs daarmede te voeden. Wil een persoon van eene, door eenige personen gegraven waterleiding gebruik maken, dan wendt hij zich tot die personen, die, ingeval er genoegzaam water aanwezig is, hem daartoe vergunning geven tegen eene betaling van f 5—f 20 afhangende van de uitgestrektheid der te bevoeien sawah; die persoon is dan ook verplicht aan het schoonmaken en herstellen der waterleiding medetewerken.

Het visschen met den hengel of met netten in rivieren en beken, die eene marga doorstroomen, is een ieder toegestaan.

De oevers der rivieren, zoo zij niet bebouwd zijn, moerassen, aangeslibde gronden en drooggemaakte plekken, binnen die gronden gelegen, worden gelijkgesteld met onbebouwde gronden; ten aanzien van het recht dat men daarop kan uitoefenen, vergelijkte men hetgeen sub I dienaangaande van de onbebouwde gronden is medegedeeld. Eveneens is dit het geval met het strand en den inhoud der zee, die de gronden eener marga bespoelt.

Personen tot eene andere marga behorende of vreemdelingen hebben dezelfde rechten als de bewoners der marga, mits zij daartoe vergunning van het margahoofd hebben; de gewoonte brengt mede, dat de begunstigde een geschenk in rijst aan het margahoofd aanbiedt; voor het vangen van tripang en schildpad, alsmede het zoeken van schildpadeieren is die vergunning niet noodig.

3. Rechtspraak.

In de afdeeling wordt nog recht gesproken volgens de adat, waarbij als leiddraad gebezigd wordt de Oendang-oendang Simboer tjaja, waarin alle voorvaderlijke instellingen beschreven zijn. De boeten, waarmede zelfs zware misdrijven bedreigd zijn, worden den schuldigen alleen nog opgelegd, die adatovertredingen en geringe misdrijven

als kleine diefstallen, lichte verwondingen, enz. plegen. Bij zware misdrijven worden lijfstraffen opgelegd.

Bij voorkomende geschillen betreffende schuldzaken van gering bedrag, en geringe adatovertradingen tusschen huisgezinnen tot een kampong behoorende, wenden partijen zich in den regel tot hun anak mantoha, die dan tracht het geschil in der minne te schikken. Slaagt hij daarin niet, dan vervoegen partijen zich tot hun panggawa, het hoofd hunner soekoe. Is ook dit hoofd niet in staat partijen te verzoenen en het geschil bij te leggen, dan wenden zij zich tot den proatin, die alsdan de rapat proatin, waarin de anak mantoha, de panggawa de pemangkoe doeson en de oudsten der doeson zitting nemen, belegt en het geschil onder zijn praesidium beslecht. Wordt in de uitspraak van de rapat niet berust, dan kunnen partijen hun geschil voorbrengen bij de rapat pasirah, waarin het margahoofd, de proatins der marga, de anak mantoha en de panggawa zitting hebben. Onder 's pasirahs praesidium wordt de zaak opnieuw behandeld. Neemt de in 't ongelijk gestelde partij met de beslissing van die rapat ook geen genoegen, dan verzoekt zij aan de rapat afdeeling, waarin alle pasirahs en de datoeks van Pasar Kroë en Pasar Poelau-Pisang zitting hebben, om het geschil in hooger beroep te berechten; onder leiding van den controleur wordt nu in hoogste instantie uitspraak gedaan.

Rijzen er kleine geschillen tusschen partijen, tot verschillende kampongs of soekoes behoorende, dan worden die onmiddellijk door de rapat proatin, waarin dan de pemangkoe doeson, de oudsten der doeson, de betrokken anak matoha en panggawas zitting nemen, onder 't praesidium van den proatin berecht.

Gewoonlijk evenwel nemen in de rapat proatin dan slechts zitting de pemangkoe doeson en de oudsten der doeson onder praesidium van den proatin. Zoo de partijen in verschillende doesons wonen, vervoegen zij zich tot de rapat pasirah, waarin dan de proatins der marga alleen of wel gezamenlijk met de betrokken anak mantoha en panggawas zitting nemen onder praesidium van den pasirah.

Zijn de partijen uit verschillende margas afkomstig, dan worden de geschillen berecht door de rapat afdeeling.

De rapat proatin mag alleen kennis nemen van civiele gedingen beneden de f 20 en van overtredingen, waarop geen hooger boete is gesteld dan 9 realen; de rapat pasirah neemt in eersten aanleg kennis van civiele acties beneden de f 40 en in hooger beroep van de uitspraken van de rapat proatin.

Voor elke rechtsbedeeling in schuldzaken wordt tien ten honderd van het bedrag der schuld als rechtskosten geheven; in geschillen betreffende grondeigendom of pand een bedrag van $f\ 1-f\ 3$, zoo recht gesproken wordt door de rapat proatin en van $f\ 1-f\ 5$, zoo zulks geschiedt door de rapat pasirah.

Alle gerechtskosten komen ten bate van de leden, die in bovengenoemde rapat zitting nemen.

De gerechtskosten (wang médja), die door de rapat afdeeling voor elke rechtsbedeeling in schuldzaken en in eigendomsquaestie betreffende goederen, zoowel roerende als onroerende, worden geheven, bedragen 10 pCt. van de grootte der schuld en van de waarde dier goederen en in gedingen aangaande eigendom van onbebouwde gronden, een som van $f\ 5$ voor iedere partij (tanda serah of tjogok). Ook deze gerechtskosten komen ten bate van de leden (hakim).

Van overtredings- en crimineele zaken worden geene gerechtskosten geheven.

In iedere rapat neemt tevens een geestelijke zitting, die de rechters in zaken, den godsdienst betreffende, voorlicht; als zoodanig fungeert in de rapat afdeeling de penghoeloe rapat en in de rapat pasirah of rapat proatin de betrokken imâm marga of imâm doeson. Aan den geestelijke is inzonderheid het afnemen van den eed opgedragen.

Alhoewel voor den moslem het afleggen van den eed bij den Koran een straf genoemd mag worden, toch wordt over het algemeen daaraan door de bewoners der afdeeling zeer weinig waarde gehecht. Voornamelijk moet dat worden toegeschreven aan de mindere bekendheid met de beteekenis van den eed en aan het lichtvaardig handelen met het opleggen van een eed. Niet zelden toch is het voorgekomen, dat de rechters zelfs in schuldzaken van gering bedrag alle getuigen à charge, alhoewel zij conform in hunne verklaringen waren en de gedaagde in bekentenis was, die verklaringen onder eede lieten bevestigen.

De Lamponger staat dan ook steeds gereed een eed afteleggen en zijn de woorden „tjakap boesoempah” (boekasan) als 't ware in zijn mond bestorven.

Van kinderen, blinden, dooven, zinneloozen, de vrouwen en naaste bloedverwanten der beklagden, mag geen eed worden afgenomen, daar zij niet als getuigen kunnen worden aangenomen; hoogstens mogen zij in hunne verklaringen worden gehoord.

De eed bij den Koran bestaat in het uitspreken van een formulier,

dat door den Priester wordt voorgezegd en door den beëdigde, boven wiens hoofd de Koran gehouden wordt, nagezegd.

Behalve den Koran wordt ook nog gezworen bij de kris Belampou en de Lesom Belampou. Het afleggen van deze eeden komt nog in de bergdistricten voor, voor de rapats pasirah en proatin. Het zweren bij de Lesom Belampou, dat vroeger ook in sommige margas om de Zuid gebruikelijk was, heeft daar thans niet meer plaats; dit moet zeker worden toegeschreven aan de meerdere bekendheid van den Lamponger met de voorschriften van den Koran.

De kris Belampou is volgens de in omloop zijnde legende afkomstig van Oempoe manik Sekenoei, die omstreeks de 14^e eeuw in de doeson Belampou (marga Boewei-Bloengoe) leefde. Als toovenaar stond Sekenoei door de wonderen, die hij met een kris, van eenvoudig maaksel, door hem zelf vervaardigd, deed, niet alleen bij zijne mededoesoningezetenen, doch wijd en zijd in hoog aanzien en in een reuk van heiligheid. Na zijn dood werd zijn graf als een Kramat vereerd, waarheen nu nog bedevaarten worden gedaan. De kris werd na Sekenoei's overlijden als een poesaka door zijn nakomelingen met de meeste zorg bewaard en als heilig beschouwd. Thans berust hij bij den proatin van Belampou. Daar de kris niet met de bloote hand mag worden aangeraakt, is hij in een foudraal van wit kain gehuld; de kain wordt, zoo ze versleten is, door een nieuwe vervangen.

De tegenwoordige bezitter bewaart de kris in een klein afgesloten ruimte in zijne woning, waar zij op een matje, waarop een kain is uitgespreid, geplaatst is.

De Lesom Belampou is niet anders dan zuiver water of azijn, waarin men gedurende eenigen tijd de punt van de kris Belampou gehouden heeft.

Bij het afleggen van den eed bij de kris Belampou en de Lesom Belampou moet de beëdigde in zittende houding op den grond plaats nemen en het navolgende formulier, hem door den priester, die den kris of een kopje met Lesom Belampou boven 't hoofd houdt, opgegeven nazeggen:

„Adja sedao (nidao) boesoempah kie wat boehong di koenik kris (lesom) indji, kie mawah njakkoe boehong, hoerik mendjadi selama hoerik (Ik Sianoe zweer bij dezen, indien ik onwaarheid gesproken heb, moge de kris of de Lesom mij treffen, indien ik geen onwaarheid heb gesproken, moge ik tot in de eeuwigheid blijven leven).”

In de margas om de Zuid werden vroeger ook eeden afgenomen

bij erfgoederen; die eedsafleggingen, (soempah penanoekor), zijn thans niet meer in gebruik.

Aan bovenstaande rechtspraak is alleen onderworpen de bevolking, die behoort tot de inheemsche bevolking buiten de hoofdplaats. Over personen, niet onder die categorie te rangschikken, wordt recht gesproken ingevolge de bepalingen, vervat in de Ordonnantie van den Gouverneur Generaal dd. 2 Februari 1880 (Staatsblad 1880 n°. 32), waarbij de regeling van het rechtswezen in het Gouvernement van Sumatra's Westkust (Staatsblad 1874 n°. 94b) van toepassing verklaard is voor het gewest.

In zaken van overtredingen, waarop geen zwaardere straf is gesteld dan eene geldboete van f 100 of ten arbeidstelling aan de publieke werken voor den kost zonder loon van drie maanden of gevangenisstraf van acht dagen, met of zonder verbeurdverklaring, wordt door den magistraat recht gesproken. Met de magistratuur is belast de controleur der afdeeling en bij diens ontstentenis de aspirant-controleur.

Overtredingen en zaken van misdrijf, niet behoorende tot de competentie van het magistrataatsgerecht in civiele zaken, waarbij een persoon, niet behoorende tot de inheemsche bevolking buiten de hoofdplaats, als gedaagde optreedt, worden berecht door den Landraad ter hoofdplaats Benkoelen.

Alvorens van dit onderwerp aftestappen is het niet van belang ontbloomt een historisch overzicht, de rechtspraak betreffende, aan dit hoofdstuk toe te voegen.

Toen de margas nog onder de souvereiniteit van den Sultan van Bantam (Banton) stonden, werden kleine geschillen tusschen ingezetenen van een doeson gerezen door den proatin berecht, in wiens uitspraak zij moesten berusten. Deden er zich geschillen voor, en waren de betrokken partijen uit verschillende doesons in eene marga afkomstig, dan kwamen de mannelijke bewoners dier doesons bij elkander, gewapend met pieken (panggala) en schilden van rotan (taming) en werd door hen onder het houden van een tournooi naar de aanleiding van het geschil gezocht; deze bijeenkomst heette kijak. De tournooien hielden gewoonlijk twee dagen aan; op den derden dag begaven de ingezetenen van eene onzijdige doeson zich naar de twistenden, scheidten hen van elkander en brachten dan de zaak voor den betrokken pasirah, die daarop een rapat (paboen) belegde en het geschil tot een einde bracht. In de paboen hadden onder 'spasirahs praesidium, de proatins der marga en de oudsten der doesons, waarin partijen

woonden, zoomede de betrokken anaks mantoha en panggawas zitting.

De paboen hield dikwijls eene week zitting; gedurende dien tijd waren partijen verplicht, zoowel in het onderhoud der rechters en getuigen als in dat van hunne volgelingen te voorzien.

Zware overtredingen en misdrijven werden onmiddellijk door de paboen berecht.

Rezen er quaesties tusschen ingezetenen uit verschillende margas, dan hadden in de paboen de betrokken pasirahs, de proatins dier margas en de oudsten der doesons, waarin partijen woonden, zitting.

De straffen, door de paboen opgelegd, bestonden meestentijds uit boeten; was de veroordeelde niet in staat de boeten te voldoen, dan had zijn pasirah de bevoegdheid om hem in zijn huis te houden (pandjing) en hem als slaaf (boedak) te behandelen. Eerst, wanneer die boete betaald werd, mocht de veroordeelde naar zijne woonplaats terugkeeren. Bij het plegen van sommige misdrijven als brandstichten, zonder in staat te zijn de daardoor veroorzaakte schade in geld of goederen te restitueeren, overspel met moeder of dochter, werd de schuldige uit de marga verbannen (tipisak djak pitak tandarra selama hoerik).

Als leiddraad bij de terechtzittingen werden de Oendang-oendang menangkabau en Titi Sebatang gevolgd. Als gerechtskosten (pengalang saah) werden geheven tien ten honderd van de opgelegde boeten.

Toen de Engelschen het gezag in handen hadden, kwam er weinig verandering in den bestaanden toestand; alleen misdrijven en grenskwesties tusschen margas onderling werden volgens de adat berecht door de „Justice of Court“, waarin de besturende ambtenaar als voorzitter en al de margahoofden als leden zitting namen.

Bij de overname van het bestuur door ons Gouvernement werd onder de eerste gezaghebbers geene verandering in dien toestand gebracht. Eerst onder den controleur Arnold in 1850 werden zoowel civiele als overtredings- en misdrijfzaken door de rapat behandeld. De paboen werd toen opgeheven. Er werd rechtgesproken volgens de oendang-oendang Titi Sebatang; moord en diefstal werden evenwel bij hooge uitzondering met geldboete gestraft, doch daarvoor den schuldige lijfstraffen opgelegd.

Onder het bestuur van den Ass.-resident Walland werd in 1865 de oendang-oendang Titi Sebatang door de oendang-oendang Si Amboeran Tjahija vervangen; van dien tijd dagteekenen de door het bestuur erkende rapat pasirah en rapat proatin.

4. Verplichte diensten.

De verplichte diensten ten behoeve van het Gouvernement bestaan hoofdzakelijk in het kosteloos aanleggen van wegen en bruggen en het onderhoud daarvan, het overbrengen van brieven, ¹ het vervoeren van Gouvernements reizigers en goederen tegen eene vergoeding van f 0.02⁵ per paal en per persoon.

Heerendienstplichtig is ieder mannelijk ingezetenen, die den leeftijd van 16 jaren heeft bereikt. Vrijgesteld van het presteeren van heerendiensten zijn: *a.* de pasirahs; *b.* de doeson en pasarhoofden; *c.* de pemangkoe marga, pemangkoe doeson, pemangkoe en penghoeloe moeda (in de pasars); *d.* de door het bestuur erkende geestelijken: imam, marga, bilal marga, chetip marga, imam doeson; *e.* de eervol ontslagen hoofden genoemd sub *a* en *b* en de gewezen geestelijken, bedoeld sub *d*, mits zij minstens zes achtereenvolgende jaren in functie zijn geweest; *f.* al de zoons van de pasirahs en de oudste zoon van de doeson- en pasarhoofden; *g.* ouden van dagen en gebrekkigen, die niet in hun eigen onderhoud kunnen voorzien; *h.* beambten in 's lands dienst.

De verplichtingen jegens de hoofden, die op ieder heerendienstplichtige rust, bestaan in het presteeren van onbetaalde diensten en het vervoeren van hunne goederen bij reizen; die jegens de marga en doeson in het doen van wachtdiensten, het daarstellen en onderhouden van raadhuizen (sesat) en het bedienen van overvaarten.

G. Huiselijk leven.

De algemeene benaming voor de woonplaatsen der Lampongers is pekon. De pekons zijn zooveel mogelijk aan of nabij de oevers der rivieren en beken en in de strandmargas aan het strand gebouwd en liggen gewoonlijk in het gebied der marga, waartoe zij behooren, bij elkander.

De bouworde der woningen is zeer regelmatig; zij bestaat uit twee rijen huizen, die in een vierkant gebouwd zijn en waarin zij rechthoekig op elkander staan. De oppervlakte van het vierkant, het plein der doeson, wordt laman genoemd.

De huizen staan hetzij op palen (tjäng doedoek) van vier voet hoogte boven den grond, hetzij op balken, die kruislings op elkander geplaatst zijn (klindang).

¹ Voor het vervoeren van de brieven van Kroë naar Kauer, Manna, Seloema en Benkoelen wordt gebruik gemaakt van de wekelijksche post die iederen Maandag van Kroë per postlooper vertrekt. Spoedbrieven worden door gewapende politiedienaren overgebracht.

De palen zijn gewoonlijk fraai bekapt, doch slechts zeer zelden net afgewerkt en van snijwerk voorzien.

Het gebinte is altijd van hout, waartoe de beste houtsoorten als de merantih, kalom, kajoe moeloe, kajoe nitoe, kajoe karta pring, kajoe kloetoem en kajoe serian gebruikt worden.

De omwanding der huizen bestaat uit geplette of gevlochten bamboe (resi) dan wel uit boomschors (koelit kajoe), zelden uit planken (papan).

De vloer, aangebracht op de huisstijlen of klindangs, is in de meeste gevallen uit resi samengesteld.

De daken zijn in de benedenstreken gedekt met atap roembija, atap kelapa of atap nipa, terwijl in de bovenstreken de idjoek het gewone bedekkingsmateriaal is; voor dakbedekking worden voorts gebezigd de bladeren van de poear, van de gijam en van de selapan, benevens sirappen (houten tegels). Alleen voor de bedekking van ladanghuisjes, die dikwijls slechts van bamboe zijn samengesteld, gebruikt men gekloofde bamboeleden (belis), waarvan een laag met de holle zijde naar boven op het dakgeraamte gelegd wordt en de voegen door een tweede laag met de bolle zijde wordt bedekt. De bedekking der huizen met geloempei, waartoe zeer fijn gesneden bamboeleden worden gebruikt, treft men zeer zelden aan. De vorm der daken is gewoonlijk die van een wig en rechthoekig afgesneden of kegelvormig. Dubbele daken worden zeer weinig aangetroffen. Naar de vormen onderscheidt men de huizen in lamban kawi boentoer, lamban boeah sepang, lamban gadja merom limas.

Een eenvoudig lampongsch huis (lamban) is overal op dezelfde wijze gebouwd en verdeeld. Een kleine trap van bamboe (djan pering) of van hout (djan papan) leidt naar eene galerij (garang) op zijde van het huis. Aan het einde daarvan bevindt zich de hoofddeur (rangok). Treedt men die binnen, dan ontwaart men dat de woning in drie ruimten is afgedeeld; de achterste rechts (kebik) bestaat uit eenige slaapkamers (lebing) of wel is eene niet afgedeelde ruimte, waar hangende gordijnen (tabir) de slaapafdeelingen toonen; de middelste (haloenan) is de eigentlijke woning en links daarvan bevindt zich de keuken (sengkala) met den haard (toengkoe). Deze is niets anders dan een vierkante met aarde gevulde bak, waarin op twee plaatsen drie steenen schuins in den grond zijn gestoken om de potten en pannen te kook te zetten en waartusschen het noodige brandhout gestapeld wordt. Boven de haloenan en de kebik is eene zoldering (panggan) aangebracht, de bewaarplaats van huisraad, waartoe een losse trap van bamboe of van hout den toegang

verleent. Een kleine en lage zoldering (akalan) boven de stookplaats dient tot bewaarplaats van het keukengereedschap.

Evenals de meeste inlandsche woningen is ook het huis van den Lamponger verstoken van goede ventilatie en van licht. Behalve door de deur ontvangt het slechts licht door eene luikopening (singkappan), aan een der zijden van de omwanding der kebik aangebracht en door een luik of venster op zij van de keuken.

Daar deze luiken gewoonlijk gesloten zijn, bekomt de woning alleen licht door de deur. Zelden worden behalve die luikopening nog een paar kijkgaten aangetroffen.

De ruimte onder het huis (bah lamban) dient tot verblijf van kippen en geiten en is tevens de bewaarplaats van het brandhout (djawan sarangan).

De hoofden en gegoeden hebben betere woningen. Daarin treft men reeds een binnengalerij (hal) aan en is de keuken vaak niet meer binnenshuis, doch onder een afzonderlijk afdak gebouwd. Daarenboven zijn stijlen en de planken omwandingen van grof snijwerk voorzien en is een planken vloer geen zeldzaamheid.

Aan de woningen van pasirahs en proatins worden namen toegekend; die namen worden gegeven tijdens het groote feest, gevierd bij gelegenheid van hunne benoeming. Zoo heeten de huizen der pasirahs: bandar dalom, lamban dalom, lamban geding, lamban ballak en die der proatins, bandjar mas, soeka bandjar, lamban bandoe.

Op hetzelfde erf naast de woningen treft men inzonderheid in de bergdistricten den paardenstal (lamban koeda) aan, die geheel uit bamboe gebouwd is, met bamboebedekking, en nu en dan een hok voor de geiten op hooge stijlen geplaatst, waartoe een breede planken trap, waaraan op onderling gelijke afstanden van een half span latten zijn aangebracht, den toegang verleent; nabij de woningen even buiten de doeson bevinden zich de rijstschuren (balei) en de karbouwenkralen (kekoh).

Rondom de omwandingen treft men de kooien aan voor de vechthanen en de tortelduiven en de legplaatsen voor de legkippen.

De woningen worden door de eigenaaren met behulp van bloedverwanten, vrienden en kennissen gebouwd. Loon wordt daarbij niet bedongen; de eigenaar van het aanstaande huis voorziet de helpers slechts in hun kost.

In den regel is op zij en achter elke woning een klein erf, dat door een heg van bamboe, levend hout of struikgewas van de aangrenzende erven is gescheiden. Op het erf worden bloemen als

kembang tjangkei, kembang seratoes, e. a. aangeplant en tevens voor moestuin en boomgaard aangelegd; midden in de doeson bevindt zich op het plein gewoonlijk een gebouw, dat zich van de andere woningen onderscheidt, daar het uit een enkel ruim vertrek bestaat en doorgaans grooter is. Het is de sesat, het raadhuis; het dient tevens tot verzamelplaats der doesonbewoners, die na hun arbeid de belangen der doeson en de aangelegenheden van den dag bespreken en niet zelden de bevelen en daden van het bestuur kritiseeren, benevens tot herberg van doortrekkende vreemdelingen. In enkele margas wordt slechts één sesat en wel in de margahoofdplaats aangetroffen. Het gebouw wordt in gemeente- of margadienst opgericht.

Als eigenaardigheid dient nog vermeld te worden, dat de omwandelingen binnen het gebouw niet zelden met karbouwenkoppen zijn versierd, afkomstig van de bij margafeesten geslachte karbouwen.

Het huisraad is zeer eenvoudig en geëvenredigd aan de woning. De slaappleats (soelan) bestaat uit een mat of uit eenige op elkander gelegen matten (tikar) van rotan of van pandanbladeren vervaardigd; voorts uit een bultzak (kasor) en een paar kussens (bantal). In de bergdistricten gebruik de Lamponger daarenboven een deken van boomschors (pijoe roelang) of een wollen deken (pijoe keboeloe) om zich tegen de koude te beschutten. Niet zelden hangt van een soort van hemel van wit kain (lalangit) boven de slaappleats een gordijn (klamboe) van wit kain of chits af. Een ledikant van hout (katil) wordt gewoonlijk alleen in de woningen der margahoofden aangetroffen.

Kleine matjes (tikar) en kleine bultzakken (kasor pindik) dienen tot zitplaatsen. Stoelen en ander meubilair vindt men alleen in de woningen der hoofden en gegoeden.

Verder behooren nog tot de onmisbare zaken van het huisraad schotels en kopjes van aardewerk, waarin de toespijzen, bereid in ijzeren pannen (kwali), aarden pannen (belanga) of aarden potten (prioek rajah en prioek boejong) op een koperen of houten bak (talam, boekor) rustende op eene lage poot worden rondgediend. De rijst, de hoofdschotel, wordt gedaan in een mand van bamboe gevlochten (tempat penasian). Borden van aardewerk worden gewoonlijk bij den maaltijd gebezigd, messen zelden, terwijl lepels en vorken ontbreken.

De uitgeholde vrucht van de tau poenaga (een laboesoort), nu en dan een karaf van glaswerk (goelita) wordt als drinkkan gebezigd. Een kom met water (tjirik) stelt tevens den Lamponger in de gelegenheid de handen, waarmede gegeten wordt, voor en na den maaltijd te reinigen.

In de huishouding is verder onmisbaar de sirihdoos (pengasanan) met het daarbij behoorend kwispeldoor (peloedahan). Behalve voor een bakje voor de sirih (tjambei), dat tampak zoo het van hout- en tipak, zoo het van koper vervaardigd is, genoemd wordt, bevat de pengasanin ook een plaats voor een stel doosjes met deksel die kalk, tabak, gambir en pinang inhouden. De pinang is doorgaans reeds geraspt. De kalk wordt bijna altijd zelf bereid uit de schalen van rivierslakken (sioh); daartoe worden zij verbrand, waarop de asch wordt opgekookt. Een klein bamboelid met stamper waarin de tandeloozen de betelpruim met de ingredienten fijn stampen, ontbreekt ook nooit bij de sirihdoos.

Voor de verlichting der woningen wordt damarhars of wel kleine lampjes met petroleum, klapper- of djarakolie gevuld, gebezigd; hang- en staande lampen treft men alleen bij hoofden en gegoeden aan, die ze slechts bij feestelijke gelegenheden of bij een bezoek van ambtenaren aangestoken worden.

Overigens bestaat het huisraad nog uit de volgende zaken: groote en kleine manden van bamboes gevlochten als: déwang, om daarin de kopjes te bergen; kisah, dienende voor bergplaats van borden; pekerissan, om daarin te krissen te steken; déwang ratoe, bergplaatsen voor hoofddoeken en hoofddekseis; verschillende matten van redoek of van rotan vervaardigd (tepioek) om de padi te droogen; belalang of broenang, lange korven van rotan gevlochten die naar onderen enger toelopen en waarin voorwerpen en pakken op den rug worden gedragen; de werktuigen voor spinnen en weven; netten voor de vischvangst; dikwijls eenige lontgeweren; wapenen; groote en kleine bamboezen kokers (paroes), die het drink- en waschwater inhouden¹; en een of meer kisten of koffers (peti), de bergplaatsen van kleëren en preciosa.

Het huisraad vindt zijne plaats binnenshuis; aan de omwandingen der woningen, in de keuken, in de slaapkamers, op de akalan en en de panggán. Buitenshuis ziet men alleen een paar rijstblokken met daarbij behoorende stampers.

De Lamponger gebruikt drie maaltijden daags: het ochtend of koude maal tegen 6 uur 's morgens (mangan ngingi) bestaande uit koude rijst met sija lalap, zijnde zout, en lombok met een steen (anak sija) op een plankje (rapak) gewreven; het voormiddagmaal

¹ Drink- en waschwater worden uit de rivieren geschept. Putten worden alleen aangetroffen op de erven der woningen van de Pasar-bewoners.

om 11 uur v. m. (mangan betjong) bestaande uit warme rijst als hoofdvoedsel, sija lalap en toespijzen (goeleijan), die zich alleen bepalen tot sajoer van pakoe (een varensoort) of van oemboe (de uitspruitsels van jonge bamboes); het avondmaal tegen 7 uur s'avonds (mangan dibik), waarbij alleen warme rijst en sija lalap genuttigd wordt. Water is daarbij de eenige drank.

Is de voorraad van padi bijna uitgeput, dan wordt in de berg-districten de rijst met djagoeng vermengd gegeten. Djagoeng wordt anders, gekookt, slechts als lekkernij genuttigd.

Bij feestelijke gelegenheden worden aan de aanzittenden behalve rijst en sija lalap, toespijzen van vleesch, kip of visch, gekookte kladi en oebi kajoe en na afloop van den maaltijd vruchten, en gebak als: boeak goedi, boeak semprong, benevens pisang gorèng gepresenteerd. Als drank wordt behalve water ook nog koffie of thee voorgezet.

Het gebak wordt hoofdzakelijk van meel of ketan gemaakt.

Het meest geliefkoosd vleesch is dat van karbouwen; zelden wordt vleesch van runderen of van vogels gegeten.

In de benedenstreken is een geliefkoosd gerecht schildpadeieren.

Het zout, dat voor de toespijs van den Lamponger een onmisbaar bestanddeel is, verkrijgt hij van het zoutpakhuis te Kroë tegen eene betaling van $f 6 \frac{30}{120}$ de pikol. De clandestiene aanmaak van zout, die vroeger in de strandmargas vaak plaats had, geschiedt thans niet meer, daar het zelf gewonnen zout slecht van kwaliteit en bitter van smaak is en de aanmaak met zeer veel moeite gepaard gaat. De aanmaak had plaats door het aanleggen van een groot houtvuur, waarin voortdurend zooveel zeewater gegoten werd als 't vuur slechts verdragen kon zonder uit te dooven. Was een voldoende voorraad zoutdeelen verkregen, dan werd de asch verzameld, gezeefd en opgekookt. Het alsdan verkregen zout werd in een houten of bamboezen koker verzameld en met den naam sija kajoe of sija pring bestempeld.

Het rooken is zeer weinig in zwang. Opiumschuiven doen hoofdzakelijk enkele bewoners van Pasar Kroë, alle ingezetenen van Pasar Melija, sommige bewoners van Pasar Poelau-Pisang en van eenige strandmargas en de marga Soewo. In de bergdistricten (margas Soekau, Liwa, Kembahang, Boewei-Kanjangan en Boewei-Bloengoe) wordt geen opium geschoven.

De dagelijksche kleeding der mannen bestaat uit een kain (sindjang)

of een Atjehschen broek (tjelana), een baadje (kawei) van wit katoen of chits of wel van boomschors en een kain basahan (badkain van katoen), die om den middel bevestigd wordt om den sindjang vasttehouden. Om het kort afgesneden hoofdhaar wordt een doek (iket) geknoopt, zoodat het bovengedeelte van het hoofd onbedekt blijft. In plaats van de iket wordt ook wel als hoofdbedekking gedragen een fez of kalotje dan wel een topi van rotan gevlochten of ander materiaal. Bij de werkzaamheden op het veld vervangt de toedoeing genoemde hoofdbedekkingen. Hadji's dragen steeds de kopjah.

Bij feestelijke gelegenheden bestaat hunne kleederdracht uit een kain van zijde of van boegineesch fabrikaat, een baadje (kawei) van zijde, linnen of laken, een onderbaadje (kawei koetang) onder de kawei en een gesteven hoofddoek, waaraan een mooie vorm gegeven wordt, waardoor het hoofd bedekt is. De ongehuwde jonge mannen (moranei) dragen daarenboven om den middel een doek van zijde (bebinting), die door een leeren of zilveren gordel wordt vastgehouden.¹ Hoofden en gegoeden dragen in plaats van den kain, een broek van laken, linnen of tricot (tjelana pandjang) en daarover een korten kain.

De vrouwen en meisjes zijn dagelijks zeer eenvoudig gekleed; een kort baadje (kawei) en een vrouwenrok (tapis), uit een stuk bestaande, onder de armen vastgemaakt en door een slendang of kain basahan vastgehouden, maken de dagelijksche kleederdracht uit. Het lange hoofdhaar wordt in een wrong (koendei of goendjoeng) op het achterhoofd vastgemaakt.

Bij feestelijke gelegenheden dragen de gehuwde vrouwen een lang baadje van chits (kawei kedjoeng), een tapis, een slendang, die los over den linkerschouder geslagen wordt en vaak nog een sjerp van zijde met koralen bewerkt (awik djoedi). De vrouwen van pasirahs dragen als onderscheidingsteeken in stede van de awik djoedi, een awik betah — een sjerp, waarop zilver galon is aangebracht.

De kleeding der jonge meisjes bij feestelijke gelegenheden bestaat uit een prachttapis (soeroek berak), die met gouddraad geweven is en in welks weefsel lovertjes zijn ingenaaid, waarover een lang baadje van gebloemde stof, zijde of satijn gedragen wordt, een slendang om de lendenen gewonden, een slendang van zijde (kamboer) los over den linkerschouder geslagen, een vierkante doek van ge-

¹ Pasirahs, datoeks en andere hoofden dragen bij officiële gelegenheden het bij Gouvts. Besluit dd. 6 October 1878 n° 32 B. B. 3310, voorgescreven costuum.

bloemde stof of zijde, die over den schouder hangt en om den hals wordt vastgeknoopt, en een sjerp van zijde (awik setra).

Eene hoofdbedekking, de toedoeng pios (pios is eene pandanen-soort) wordt alleen bij den veldarbeid gebezigd.

Kinderen loopen tot hun zesde of zevende jaar naakt; alleen meisjes bedekken nu en dan de schaamdeelen met een zilveren plaat (tjaping).

Van schoeisel wordt weinig gebruik gemaakt. Hoofden, Hadji's en gegoeden dragen nu en dan lederen zolen (sepatoe arab) of houten klossen (teroempah) voorzien van een pennetje met knop, dat tusschen de toonen gestoken en onder den voet bevestigd wordt. Pasirahs maken bij feestelijke gelegenheden en in dienst zijnde vaak van Europeesch schoeisel gebruik.

De opschik der getrouwde vrouwen bestaat uit oorsieraden (soebang) hetzij van buffelhoorn, hetzij van koper, zilver of goud, vingerringen (ali-ali boelas (glad); ali-ali oendang (klein en smal); ali-ali permasa (met een steen voorzien) en haarspelden (tjoetjoek koendei), beiden van genoemde metalen vervaardigd.

De dagelijksche sieraden der jonge meisjes zijn de volgende: vinger- en oorringen, voorhoofdbanden (penekon; kakandoek), halsbanden (singkel), armbanden (gelang, onderscheiden in gelang boelat (rond en hol) en gelang keroentjong (rond en uit een stuk) van koper, goud of zilver. Bij feestelijkheden tooien zij zich daarenboven met halskettingen bestaande uit aan elkander geregen zilveren en gouden muntstukken, haarspelden en een tali njawa, bestaande uit twee gouden of zilveren platen aan een dunnen band van zijde bevestigd, die zoodanig gedragen wordt, dat een plaat op de borst en de andere op den rug hangt.

Het haar wordt in een wrong vastgeknoopt en door middel van een halfronde kam van zilver of goud (soewal) vastgehouden — bij het dansen hangt het hoofdhaar los over den rug. Daarenboven wordt het hoofd nog versierd met een kroon van dun klatergoud (sigor). Met de sigor tooien zich in den regel alleen de dochters van hooften.

Eveneens bestaat bij de moeli's (ongehuwde meisjes) de gewoonte om wangen en voorhoofd met moesjes (wawang) te versieren, het aangezicht met de djernang, een mengsel van kurkema en kalk, rood, de lippen met asch van verkoolde kajoe kakanan zwart, nagels en palm van de hand met de gloem van den patjar bruin te werven. De bloemen en planten, die de kleurstof leveren tot het

verwen van lichaamsdeelen en tot het kleuren van garens, worden door de moeli in een tuintje naast hare woning geplant.

Over het algemeen kan gezegd worden, dat het verschil in kleeding tusschen de hogere en lagere standen meer in fijnheid en kostbaarheid van den stand dan in den vorm van de kleeding bestaat.

De woonplaatsen der Bengkoeleesche ingezetenen en der Lampongers, behorende tot de soekoes Pau, Leba Hadji Semangka en Bengkoeloe, heeten pasars en worden aangetroffen nabij de monding der Kroë rivier (Pasar Kroë) en op het eiland P. Pisang (Pasar P. Pisang).

De woningen, waarvan het gebinte van hout is, zijn eenige voeten boven den grond gebouwd, hetzij op houten stijlen, hetzij op steenen neuten. De vloer is of van bamboe of, hetgeen meestentijds het geval is, van planken; evenzoo is de omwandeling van dezelfde materialen gemaakt. Voor de dakbedekking gebruikt men atap roembija of atap nipa, nu en dan ook pannen (genteng). Huizen, die geheel van steen zijn opgetrokken, worden in die pasars zeer veel aangetroffen. Een breede trap van hout leidt naar de voorgalerij (lepou). Een deur geeft toegang tot de midden- of binnengalerij (hal) en van hier uit gaat men door eene lage deur naar een ruimte, die gewoonlijk in twee kamers verdeeld is en tot slaappleaats dient. Licht en lucht worden toegelaten zoowel door de deuren als door vensters op zijde van de binnengallerij en van de kamers. Een afzonderlijk gebouwtje dient voor keuken.

De slaappleaats bestaat uit een bultzak, waarop men zich neêrvleit, terwijl het hoofd op eenige kussens rust; tevens wordt van rolkussens (goeling) gebruik gemaakt. Sinds de laatste jaren vindt men in de woning van den gegoeden pasaringezetene één of meer bedden (katil), zoodat het huisgezin niet meer op den grond slaapt. In het verder huisraad valt meer weelde te bespeuren dan bij den eenvoudigen Lamponger; evenzoo is de spijs voedzamer en beter.

De dagelijksche kleeding der mannen bestaat in de zoo even genoemde streken uit een hoofddoek of kopjah, twee baadjes — een boven- en een onderbaadje — een broek, waarover een kain gedragen wordt, of wel een broek alleen en een gordel (ikat pinggang); die der vrouwen uit een lang baadje (kabaja), een sarong, en een slendang om den middel.

Bij feestelijke gelegenheden dragen de mannen fijnere stof, terwijl de vrouwen dan nog een tweede slendang over den schouder dragen.

De opschik bestaat voor de getrouwde vrouwen uit vingerringen (tjintjin), oorringen en oorbellen (soebang) klein met een schroef, met een punt op den knop en rond; haarspelden, doekspelden (tjoetjoek kain), haarkammen (soewal) en voor de jonge meisjes daarenboven uit halskettingen (kalong) en armbanden (gelang).

Geen Lamponger gaat op weg of hij voert met zich een wapen mede, hetzij een kris, hetzij een kleine dolk (siwar). Beide wapens worden door hem aan de linkerzijde gedragen; de kris in een gordel (bebet) gestoken of aan een riem hangend. Het lemmer van de kris is zelden gedamasceerd. De snede wijkt bijna nooit van de rechte lijn af; zelden volgt zij een golflijn. De schede (sarong) is altijd van hout; zoo goed als nooit is zij met een tweede van goud, zilver of soewasa overtrokken. Het meest gezocht hout voor krisscheden is dat van den langkappalm.

Begeeft de Lamponger zich naar zijn ladang, dan brengt hij tevens een hak of kapmes (tjandoeng; parang; badik; landei;) mede; gaat hij op de olifanten- of rhinocrossenjacht, dan wordt het geweer op de schouder genomen; op de hertenjacht vergezellen hem de lans (toembak) en een of meer honden om het wild op te jagen. Moet hij verre reizen doen, dan neemt hij niet zelden een paar zwaarden (pedang) als verdedigingsmiddel mede.

Alle wapens, uitgenomen de geweren, worden goed door hem onderhouden. Verbaasd staat men dikwijls, hoe jagers het nog durven wagen uit hunne geweren, die zich steeds in slechten toestand bevinden, een schot te lossen. Dat er bij het jagen zelden ongelukken gebeuren, kan bepaald een wonder worden genoemd.

Het crêpékruit en de percussies schaft hij zich bij de handelaren te Pasar Kroë aan, die voor den invoer vergunning hebben erlangd. De kunst van zelf het kruit te fabricceeren verstaat hij niet.

Tot het dragen van onderscheidingsteekenen (alat) zijn in de marga slechts de pasirahs en proatins gerechtigd. Zij bestaan voor den pasirah in:

1o. twee lansen gewoonlijk met paardenhaar voorzien (toembak kerambeï);

2o. een zonnescherm met langen stok (pajoeng agong);

3o. twee zwaarden met schilden (kakepong kiri en kakepong kanan);

4o. vier vlaggetjes (oemboel-oemboel pat);

5o. de gendang tjanang bestaande uit twee tjanangs (bekkens) van groote afmeting en een van kleine afmeting waarop de wijzen pedan rolang en ngritik worden gespeeld;

6a. een stok met knop met een kain van zijde overhangen (toengkok boelampok);¹

7a. de kakati, waaronder verstaan wordt het dansen (menari) van boedjanga;

8a. de lalanak agong, twee kleedjes, die bij een optocht om de beurt voor de voeten van den pasirah worden geplaatst, waarop hij loopen moet;

9a. de bedel toenggal, een geweer, waaruit bij vertrek van den pasirah naar en aankomst op de plaats waar een feest gehouden wordt, éénmaal wordt gevuld;

10a. de ikat boelilis, een zijden doek om den hoofddoek gewonden;

11a. de krossi boelampok, een stoel met een kain overtrokken waarop de pasirah bij feestelijke gelegenheden plaats neemt;

12a. de lampit pengasanan, een vergulden of gouden sirihoos.

Bij een feestelijken optocht naar een bimbang(feest) openen twaalf boedjanga al menarieënde, gevolgd door hen, die op de gendang slaan, den optocht; daarop volgen twee onderhoorigen van de twee proatins in de marga, die door hunne afkomst het meest in aanzien zijn, ieder met een toembak kerambei; vervolgens de anak mantoha (het hoofd van de kampong, waartoe de pasirah behoort, boven wiens hoofd de pajoeng agong gehouden wordt en aan wiens rechter- en linkerzijde drie personen loopen, waarvan één gewapend is met de kakepong en de beide anderen ieder een vlaggetje (oemboel-oemboel) in de hand houden. Achter den pasirah aan volgen achtereenvolgens, naar gelang van hunne afkomst, de proatins, pemangkoes marga, pemangkoes doeson, de pegaweis en de hadji's, die den optocht sluiten. Is de pasirah op de plaats van bestemming gearriveerd, dan wordt, nadat hij op den krossi boelampok plaats genomen heeft, uit de bedel toenggal een schot gelost. De beide proatins, die het meest in aanzien zijn zetten zich aan zijne rechterzijde neêr, terwijl de andere hoofden en ingezetenen, die den optocht gevolgd hebben, aan zijne linkerzijde plaats nemen.

Heeft iedereen plaats genomen, dan wordt de lampit pengasanan voor den pasirah op een bankje neergelegd, waarna een sein door den kapala moranei gegeven wordt om het dansen voorttezetten.

¹ Spoedeischende oproepingen van anak boewah laat de pasirah zelden aan den betrokken proatin over; in zulke gevallen zendt het margahoofd een afgezaant, die als teeken zijner waardigheid den toengkok boelampok met zich draagt. Niet licht zal dan de opgeroepene 't wagen om niet aan de oproeping gevolg te geven, daar op 't niet verschijnen een zware straf staat.

Bij vertrek, door een gewerschot aangekondigd, heeft dezelfde optocht plaats.

Wordt een bimbang in een doeson gevierd, alwaar de pasirah niet verschijnt, dan is de proatin dier doeson gerechtigd zich bij het gaan daaraan en bij 't verlaten van het feest de onderscheidingsteekenen te doen nadragen, die uit een kakepong, een pajoeng en twee oemboel-oemboel bestaan. Bij aankomst en vertrek worden drie gewerschoten gelost.

Vóór het tot een huwelijk komt, gaat het bij de Lampongsche bevolking zeer eigenaardig toe. Is een jongeling (moranei) op een meisje (moeli) verliefd, dan overtuigt hij zich of ook zij van haar kant hem genegen is, hetgeen bij bimbangs gebeurt, daar dan moranei en moeli vrijelijk met elkander kunnen kennis maken of een reeds gemaakte kennismaking voortzetten.

Dragen zij elkander wederzijdsche toegenegenheid toe, dan wordt er afgesproken, wanneer de schaking (bambang) zal geschieden. Is de tijd daar, dat de gewichtige gebeurtenis moet plaats hebben, dan begeeft de jongeling zich, door eenige vrienden vergezeld, naar de woonplaats van zijn meisje, en stelt haar, door tusschenkomst van eene harer vriendinnen een tapis benevens een geschenk in geld van $f\ 2 - f\ 20$ in een zakdoek gewikkeld ter hand. Die geschenken noemt men tanda bambangan. Tevens geeft de jongeling aan den proatin der doeson, waar zijn meisje woont, van zijn voornemen kennis en is verplicht aan het hoofd een som van $f\ 6$ (oewang penerangan) ter hand te stellen.

Nadat een en ander heeft plaats gehad en het meisje de ontvangen geschenken onder haar hoofdkussen heeft weggeborgen, vergezelt zij, door twee of drie vriendinnen vergezeld, haar aanstaande naar diens woning.¹

Niet lang daarna wordt de vader van het meisje, hetzij door den proatin, hetzij door bloedverwanten of vrienden met de gebeurtenis in kennis gesteld en onderzoekt hij dan aanstonds of de jongeling, door het geven van de tanda bambangan, de voorschriften van de adat in acht heeft genomen. Heeft hij zich daarvan overtuigd, dan begeeft hij zich of zelf naar den vader van den jongeling om over het bedrag der djoedjoer te onderhandelen, of hij belast een zijner mannelijke bloedverwanten met die zending.

Inmiddels heeft de jongeling zijne aanstaande een klein feest (pengantak) bereid, waarop zoowel zijne bloedverwanten en vrienden

¹ Een geschaakt meisje wordt kabajan genoemd.

als de hare zijn uitgenoodigd. Het feestmaal bestaat uit rijst, toespizzen en gebak.

Zijn beide partijen over het bedrag der djoedjoer eens geworden, dan wordt door hen de dag van het huwelijk bepaald.

Zoodra het engagement (toenangan) publiek geworden is, houdt de vertrouwelijke omgang, die anders tusschen beiderlei seksen geoorloofd is, geheel op; de aanstaanden mogen zelfs geen woord met elkander wisselen, alhoewel de bruid in de woning van hare aanstaande schoonouders blijft; tegen onzedelijke of ongeoorloofde handelingen wordt streng gewaakt.

Op den dag dat het huwelijk voltrokken zal worden, begeeft de bruid zich door vrienden en vriendinnen vergezeld in optocht naar de badplaats om zich door een bad te verfrisschen (sedoedowan wei). Na afloop van het bad wordt zij weder in optocht naar de woning van hare ouders of aanstaande schoonouders geleid, alwaar de bruidegom haar wacht.

Bij de plechtigheid zitten bruid en bruidegom tegenover elkander op matjes neer en neemt achter ieder hunner een kebaroe (bruidsjonker; bruidsmisje) plaats.

Nadat de imam de vereischte vragen omtrent de huwelijksgift gedaan heeft, geven de aanstaande echtelieden elkander de rechterhand en wordt daarop de vereeniging uitgesproken. De echtgenoot staat dan op en brengt hulde (soedjoed) als teeken van onderdanigheid aan zijne schoonouders. Na afloop van de huwelijksplechtigheid wordt door de echtelieden een gezamenlijk maal gebruikt, waarbij de vrouw een weinig rijst aan den man geeft en deze haar de toespizzen aanbiedt, een en ander door tusschenkomst van de kebaroes.

Zoolang een feest gevierd wordt — een huwelijksplechtigheid gaat steeds met een bimbang gepaard, waarvan de kosten door de ouders van den bruidegom worden gedragen — moeten de echtgenooten het feest met hunne tegenwoordigheid opluisteren en eerst na afloop daarvan mogen zij zich naar de echtelijke woning begeven.

Alhoewel een djoedjoer-huwelijk doorgaans met een schaking gepaard gaat, gebeurt het ook wel, dat over zulk een verbintenis onderhandelingen plaats vinden tusschen de wederzijdsche ouders; het geven van een tanda bestaande in een tapis en wat gebak door den jongeling aan het meisje is dan verplichtend. In dit geval is het gebruikelijk, dat de bruid tien dagen voor de voltrekking van het huwelijk door vrienden en vriendinnen vergezeld bezoeken bij bloed-

verwanten, vrienden en kennissen aflegt, welke bezoeken met den naam „poelangan“ bestempeld worden.

Huwelijken van pasirahs en proatins worden steeds op het plein der doeson onder een loods, voor die gelegenheid opgericht, voltrokken. Een dag voor dat het huwelijk plaats heeft en eenige uren na de voltrekking daarvan, brengt de adat mede, dat bruid en bruidegom in feestelijken optocht naar de badplaats gaan om gezamentlijk een bad te nemen; de onderscheidingsteekenen worden hun daarbij nagedragen.

Ten slotte zij medegedeeld, dat bij het verbreken van een verbintenis van den kant van den jongeling de tanda voor hem verloren gaat; maakt het meisje het engagement af, dan is het alleen gebruikelijk, dat zij den jongeling f 16 (wang penjinsingan) ter hand stelt en hem de kosten voor de pengantak gemaakt, vergoedt. Zelden wordt de tanda door haar verdubbeld.

Bij huwelijken bij adat semendo te sluiten, die — wij deelden het reeds mede — zelden bij den Lamponger plaats hebben, doch zich bijna uitsluitend tot de bewoners van Pasar Kroë en Pasar Poelau-Pisang bepalen, wordt over het huwelijk tusschen de wederzijdsche ouders of voogden onderhandeld; is de toestemming van het meisje en van hare ouders verworven, dan zendt de vader van den jongeling goud of zilverwerk op een presenteerschaal (bokor), tanda perseloekan genaamd, aan de ouders van het meisje, waarbij dan de afspraak gemaakt wordt, dat bij het verbreken van het engagement door den jongeling deze zijne aanspraken op de tanda verliest, en ingeval het van den kant van het meisje uitgaat, de tanda door haar verdubbeld wordt. Zoodra de geschenken zijn ontvangen, wordt de presenteerschaal terugbezorgd. Eenigen tijd daarna hebben opnieuw onderhandelingen plaats en wel over het bedrag van den bruidschat (berasan); is het bedrag bepaald, dan wordt dezelfde afspraak als bij het geven van de tanda perseloekan gemaakt. Twee of drie dagen daarna begeeft zich de vader van den jongeling vergezeld door den Radja penghoeloe, datoek, imam, kapala seekoe, kapala kaoem, enz., naar de woning van de bruid om haar vader het bedrag van den bruidschat ter hand te stellen (antar belandja); heeft de vader het bedrag in ontvangst genomen, dan deelt hij aan den Radja penghoeloe den dag mede, waarop het huwelijk zal worden voltrokken.

Gedurende den engagementstijd is de bruid verplicht twee malen in de maand geschenken bestaande in gebak en vruchten te zenden.

Valt de poewasa in den engagementstijd, dan is het gebruikelijk, dat de jongeling den dag voordat de vasten een aanvang neemt en op den 27^{en} Ramelan aan zijne aanstaande een paar kati vleesch zendt.

Een paar dagen vóór den dag van het huwelijk worden door bruid en bruidegom bezoeken (poelangan) bij hun hoofd, hunne bloedverwanten, vrienden en kennissen afgelegd.

Is het huwelijk voltrokken, dan begeven man en vrouw zich na afloop van het feest, waarmede de plechtigheid gepaard gaat, naar de woning van de ouders der vrouw. Zijn de echtgenooten van zins een eigen woning te betrekken, dan begeven zij zich eerst den 3^{en} en 4^{en} dag van het huwelijk daarheen.

De kosten van het feest worden door de ouders van de vrouw gedragen.

De adat brengt mede, dat twee vrouwen, bloedverwanten van de bruid (inang-inang) den eersten nacht in de slaapkamer der jonggetrouwden de wacht houden. Hebben zij zich den morgen daarop overtuigd, dat de jonge vrouw in het bezit van den maagdom was, dan worden ten bewijze dat de bijslaap met eene maagd plaats heeft gehad, geweerschoten gelost. Het bovenaangehaalde heeft alleen te Pasar Kroë en Pasar Poelau-Pisang plaats.

De zwangerschap, vooral eene eerste, wordt met belangstelling gadeslagen. Zoodra de vrouw zwanger is, wordt onder de familieleden een klein feestje gegeven, waarbij rijst, toespijken en gebak aan de feestvierenden worden voorgezet. In de derde tot en met de achtste maand moet de vrouw zich eenmaal in de maand aan het koeroek boelimou onderwerpen, hierin bestaande, dat zij, na zich door een bad te hebben verfrischd, het lijf moet bestrijken met een pap — een afkooksel van meel, geel, wit, zwart, rood en groen gekleurd met citroensap en bloemen (melor en kembang tjangké) — die door de doekoen bereid wordt.

Onder die bewerking doet de doekoen, onder het toewenschen van een gelukkige en voorspoedige bevalling, door persing eenige druppels citroensap op het hoofd der vrouw neêrkomen. Al naar mate het koeroek boelimou in de 3e, 4e, 5e, 6e, 7e, 8e maand plaats vindt, heet die bewerking respectievelijk: koeroek boelimou teloe, koeroek boelimou pat, koeroek boelimou lima, koeroek boelimou nom, koeroek boelimou pitoe, koeroek boelimou woloe. In de negende maand der zwangerschap geschiedt het koeroek boelimou drie malen, t. w. op den 1^{en}, 15^{en} en 30^{en} dag van die maand.

Het koeroek boelimou gaat steeds met een feestje gepaard.

De bevalling wordt door de vrouw in hurkende houding afgewacht en zij houdt gedurende den partus een touw vast, dat eenigen tijd te voren door haar man aan den nok van het huis boven de kraamkamer is vastgemaakt. Een doekoen (doekoen meloengkos) verlicht door wrijvingen en drukkingen op de lendenen de barensweeën, terwijl een tweede (doekoen menjamboet) voor de lijderes zit om het kind in ontvangst te nemen en hulp te verleenen. Is het kind ter wereld gekomen, dan wordt de pasgeborene op een matje gelegd, eerst met kokosmelk of verdund azijn en daarna met water gewasschen. De navelstreng wordt afgebonden met een draad of met de vezel van de harami en afgebeten of wel met een bamboezen mes afgesneden; de wond wordt met fijn gewreven kurkema belegd. De placenta met het mesje wordt daarop in een matje van redoek (eene soort van biezen), dat door de vrouw tijdens haar zwangerschap vervaardigd wordt, gewikkeld en in de rivier geworpen (melajar taboo). Na afloop van de laatste wassing (njilik darah) wordt een feestje gegeven.

Zoodra het kind gewasschen is, wordt het gezoogd; de duur van den zoogtijd is onbepaald.¹

Na de bevalling tot 40 dagen daarna wordt aan de vrouw slechts voorgeschreven het lijf met kurkema te bestrijken en een afkooksel van dien wortel te drinken.

De gewoonte is bij den Lamponger ook in zwang om het kind, zoo het tot het mannelijk geslacht behoort, de Arabische formule van den adsan, en indien het een meisje is, de voorbereiding tot het gebed (ikamat) intefluisteren.

Eerst met den zevenden dag wordt het kind voor het eerst in de rivier gebaad, waarmede een klein feest gepaard gaat.

Gewoonlijk tusschen den 15ⁿ en 31ⁿ dag na de geboorte wordt den jongens het hoofd geschoren (tjoegoek). Laat men de haarbossen aan weerszijden van het hoofd staan, dan heet het tjoegoek toengkah;

¹ Dat de vele diensten, door de Lampongsche vrouw gepraesteerd, niet door den man worden beloond en men haar als een lastdier beschouwt, blijkt ook alweer hieruit, dat men niet schroomt zijne vrouw, nadat zij nauwelijks een week geleden bevallen is, aan het ladangwerk te zetten of rijst te laten stampen. Die bewerkingen worden door de vrouw, met het wicht op den rug vastgebonden, verricht. Dat bij het rijststampen, de op en neêr gaande beweging van het lichaam der vrouw en de dreuning door het hanteeren van den stamper veroorzaakt, een nadeeligen invloed moeten doen gelden op de nog teêre constitutie van den zuigeling, behoeft zeker geen betoog.

wordt slechts een lok aan het achter- of voorhoofd gelaten, dan wordt het tjoegoek tjandit of tjoegoek sanggoel genoemd; blijft een haarlok op de kruin staan, dan noemt men het tjoegoek djoempoeng.

Heeft het kind den ouderdom van een maand bereikt, dan wordt het tot de zevende maand eenmaal per maand aan het mengebok limou onderworpen, hierin bestaande, dat een doekoen het lijfje van het wicht met verdund citroensap besprenkelt.

Na hun 14^e jaar ondergaan de knapen de besnijdenis, zooals wij reeds mededeelden.

Voordat de besnijdenis plaats heeft, wordt nu en dan voor de knapen een offer gebracht, bekend onder den naam kekak, waarbij een geit of kip wordt geslacht. Dikwijls wordt ook wel een bedrag van f 2.50 naar Mekka gezonden als bijdrage voor het groote feest. Een offer, dat men elders voor een meisje brengt bij het eerste bad na iedere maandelijksche zuivering (mandi hal) heeft bij de Lampongsche bevolking nooit plaats.

De oorlellen worden bij de meisjes gewoonlijk op hun 14^e jaar doorboord, welke bewerking met een naald geschiedt. Na afloop wordt een zwart draadje doorgestoken om het weder dicht groeien te beletten.

Het vijlen der tanden (sepi) heeft bij de knapen op hun 14^e jaar en bij de meisjes plaats, als zij op 't punt staan van te trouwen. De bewerking wordt door een mannelijke of vrouwelijke doekoen verricht, die daarvoor een geschenk in geld ontvangt van f 1—f 2.50, al naarmate van de gegoedheid van de ouders. Degene, die de bewerking ondergaat, moet na den afloop het eerst naar een klein kind, dat pas lachen kan, zien en daarbij een gelofte doen.

De tanden worden of in het midden afgevijld (saboet) of gelijkmatig (tanda kasan); in beide gevallen wordt alleen de buitenvlakte der tanden geslepen. Slechts zelden wordt bij het doorboren der tanden goud of zilver gebezigd.

Vroeger had ook nog het puntig of spits vijlen der tanden (sepi karang) plaats; dit geschiedde evenwel alleen bij de voorvechters (hoeloebalang).

Het gebruik van het tandenvijlen schijnt van menangkabauschen oorsprong en, naar de legende verhaalt, in zwang te zijn gekomen, nadat een zekere Aboe Djahil in een tweegevecht met Nabi Prang, dezen met een steen een zijner tanden afbrak, hetgeen ten gevolge had, dat diens volgelingen de tanden vijlden.

De plechtigheid wordt door een groot feest besloten onder den naam boessi bekend.

Evenals elders is bij de Lampongsche bevolking het gebruik in zwang, dat het mannelijk geslacht van naam verwisselt. De namen, die den jongens bij de geboorte worden toegekend, worden verwisseld, wanneer het kind den mannelijken leeftijd heeft bereikt. Erlangt een persoon de een of andere betrekking (pangkat), bijv. die van pasirah of proatin, dan brengt de adat mede, dat men aan den naam een praedicaat (gelar) toevoegt, hem door de bevolking gegeven.

Bij overlijden wordt het lijk, na door de naaste bloedverwanten gewassen te zijn, in een wit linnen gewikkeld. Zijn de andere bloedverwanten, vrienden en kennissen in het sterfhuis aangekomen, dan wordt het lijk aan een tweede wassing onderworpen (mandi djenasa) en, na in de voorgeschreven kleeding te zijn gestoken, in een langen dubbelen witten kain gewikkeld. Intusschen hebben de malims zich bij elkander aangesloten om onder de leiding van den imam het voorgeschreven gebed (sembajang mait) voor den overledene te verrichten.

Is deze plechtigheid geeindigd, dan wordt het lijk op een baar van bamboe (koeroengan), waarboven een zonnescherm gehouden wordt, door bloedverwanten grafwaarts gedragen. Aan den stoet sluiten zich vrienden en kennissen aan. Zoodra de stoet bij het graf gekomen is, wordt weder een gebed door de malims verricht en inmiddels het lijk in de kuil gelaten, waarin het op de rechterzijde met het aangezicht naar de kibla gelegd wordt. Een vierkante plank, ter breedte van het graf, en in schuine richting boven het lijk geplaatst, dient meer om te voorkomen, dat het lijk door aarde wordt verontreinigd, dan om den overledene in de gelegenheid te stellen zich op te richten bij het ondervragen naar het geloofsformulier door de grafengelen Moenkar en Nakir. Is de kuil met aarde gevuld, dan wordt door den imam de telekin opgezegd en na afloop daarvan het graf met kenangawater besprenkeld en een grafgebed gehouden.

Drie dagen na de begrafenis begeven bloedverwanten, vrienden en kennissen zich naar het graf van den overledene om daarop de grafteekenen te plaatsen; deze bestaan alleen in kleine houten stijlen of steenen, die aan het hoofd- en voeteneinde van den overledene worden geplaatst. Nadat de grafteekenen op het graf zijn geplaatst, wordt een grafgebed gehouden, na afloop waarvan aan het doodenmaal wordt aangezet.

Bij begrafenissen van pasirahs of proatins worden de onderscheidingssteekenen het lijk tot den uitgang der doeson nagedragen.

Het taboer djalan, het strooien van geld langs den weg, waar-

heen de stoet gaat, is alleen gebruikelijk bij begrafenissen van goeden en hoofden.

Evenals elders is het ook gebruikelijk op den 3ⁿ, 7ⁿ, 40ⁿ en 100ⁿ dag na iemands overlijden maaltijden aanterichten, waarbij naar gelang van de gegoedheid van de erfgenamen van den overledene, een kip, geit of karbouw wordt geslacht. Voor en na den maaltijd worden dikirs gereciteerd.

Behalve de feesten, hier en daar reeds vermeld, vieren de Lampongers nog andere feesten, bekend onder de namen: boebatok ngoembei, boebatok nanom en boebatok ngegetas.

Het eerste feest wordt gevierd, alvorens men in eene marga de padi op het kweekbed of op de ladang wil uitzaaien. Aan dat feest neemt de bevolking van die marga deel; een maaltijd wordt dan aangericht, waartoe ieder zijn eigen rijst en verdere eetwaren medeneemt en zijn aandeel betaalt in de daarvoor geslachte karbouw.

De gewoonte brengt mede, dat al de zaadpadi bij elkander verzameld en met het bloed van het geslachte dier besprenkeld wordt.

De beide laatstgenoemde feesten worden gegeven door een huisgezin aan bloedverwanten, kennissen en vrienden, die het behulpzaam zijn geweest bij het beplanten en oogsten der velden, zoomede bij het opschuren van het geoogste product. Voor het aanrichten van den maaltijd wordt een kip of geit geslacht. Aan de aanzittenden wordt daarenboven gebak en koffie gepresenteerd.

Eigenaardig is het, dat enkele soorten van gebak bij die feesten niet mogen ontbreken. Zoo moeten rondgediend worden de boeboer tabat gandjoeng, van meel, klapper en suiker klaargemaakt, bij de boebatok ngoembei; de siwok soewa kentjah uit ketan, suiker en klapperwater bereid, bij de boebatok nanom en bij het laatstgemelde feest de oelolot, een gebak, waarvan ketan en klapperwater de hoofdbestanddeelen uitmaken.

In de afdeeling bestaat de gewoonte, dat margahoofden en proatins bij hunne aanstelling aan hunne onderhoorigen een feest bereiden, waarbij voor het aanrichten van het maal een of meer karbouwen worden geslacht.

Alhoewel bij alle feesten de maaltijd de hoofdzaak is, gaan zij gepaard met het reciteeren van dikirs of met muziek en dans en het voordragen en zingen van minneliederen.

Het dansen (njambei) geschiedt niet door danseressen van beroep, zooals op Java 't geval is, maar door jongelingen (moranei) en meisjes (moeli). De dans wordt paarsgewijze door twee jongelingen

of twee meisjes op de maat der gamolan uitgevoerd. Bij den dans schuift de moeli, met het rechterbeen gebogen op den grooten toon steunende, den linkervoet over den grond tot nabij den rechtervoet en haalt dan den linkervoet weder terug, welke bewegingen steeds herhaald worden. De armen worden daarbij gestrekt gehouden en beurtelings rechter- en linkerhand naar omhoog gestoken, terwijl de handen om het polsgewricht worden bewogen. De vingers volgen de modulatiën van de muziek. De moranei blijft onder het dansen niet op dezelfde plaats, doch schuift op het linkerbeen steunende, terwijl hij het rechterbeen ophoudt, met den linkervoet over den grond.

De soorten van dansen zijn het tarik kipas, waarbij een waaier in de rechter- en linkerhand uitgespreid gehouden wordt; het tarik dibingi (zonder waaier); het tarik sekli en tarik soedjoeng, waarbij met een rotan in de hand gedanst wordt.

Danst de dochter van een pasirah, dan dansen tegelijk met haar twaalf meisjes, lalajang geheeten.

Bij iedere danspartij heeft men twee of meer ballet- of ceremonie-meesters (kapala moranei), die de dansen regelen en naar volgorde meisje of jongeling uitnoodigen te dansen. Aan den kapala moranei is speciaal opgedragen om moraneis en moelis, zoo ergens een bimbang gevierd wordt, bij elkander te verzamelen en naar het feest te geleiden.

Het dansen heeft of in de balei of onder een loods, in het midden van de alaman (het plein der doeson) opgericht, of in de open lucht plaats; het vangt in den regel tegen 9 ure 's avonds aan. Te voren, bij het invallen der duisternis worden toortsen (damar) op bamboestokken in den grond gestoken, en de gamolan in gereedheid gebracht. Tegen 9 ure komen de moelis op zijn netst uitgedost bij groepjes op het feestterrein, gevolgd door een paar mannen en oude vrouwen. Zij nemen alsdan naast elkander plaats op matjes, door vrouwen uitgespreid en voor ieder van haar wordt de meêgebrachte sirihdoos, waarin ook benodigdheden voor het rollen van cigarettten te vinden zijn, neêrgezet. De cigarette zal de moeli straks den moranei, die met haar een praatje zal aanknoopen, aanbieden.

Zijn al de genoodigden op het feestterrein aangekomen, dan verzoekt een der kapalas moranei, na drie malen op de tjanang¹ te hebben geslagen, aan de verzamelde menigte een oogenblik stilte en kondigt dan met luider stemme de feestwetten af, o. m. inhoudende dat al

¹ De tjanang wordt ook als omroepersbekken door de Lampongers gebruikt.

wie de bimbang verstoort gebonden voor den controleur zal gebracht worden. Na afloop van de speech wordt de gamolan bespeeld en 't dansen neemt een aanvang.

Om de dansenden staan buiten het feestterrein in een grooten kring de toeschouwers en daaromheen ziet men tal van vrouwen die zich met koken en bakken bezighouden, om hun waar aan de toeschouwers (niet genoodigden) aan te bieden.

Wordt er een groote bimbang gevierd, dan brengt de adat mede, dat de genoodigden door de ingezetenen van de doeson, waar het feest plaats zal hebben, feestelijk worden binnengehaald, waarbij geweerschoten gelost worden. Nadat de gasten op het feestterrein zijn aangekomen, wordt door een der oudste ingezetenen eene korte toespraak gehouden, waarin hij o. m. hen welkom heet, de reden voor het vieren van de bimbang uiteenzet en hun toewenscht, dat zij zich naar gepastheid zullen vermaken. De toespraak wordt door een der gasten beantwoord.

Van de andere spelen, waarmede de Lampongsche jeugd zich vermaakt, vermelden wij nog het oplaten van vliegers, het bebijasan en pepinggi sekli.

Bij het bebijasan verbergt een der spelers of speelsters, na in eenige kopjes rijstkorrels te hebben gedaan, in een daarvan een ring en verzoekt de anderen te raden, in welk kopje de ring zich bevindt. Bij het laatstgemelde spel houdt een der spelers of speelsters een pinagnoot in de gesloten hand, terwijl de medespelers en de speelsters de handen eveneens gesloten houden. Aan een der spelers of speelsters, die te voren verzocht worden het gezelschap te verlaten, wordt nu gevraagd om te raden, in wiens of wier hand de noot zich bevindt. Onder het raden wordt door het gezelschap het volgende lied gezongen:

pepinggi-pinggi sekli
anak pinang baroe datang
petik diri, mana dija
tedoeh dading ki dapok
ki nalom nikoe nedoh.

De meest geliefkoosde bezigheid van den Lamponger is het laten vechten van hanen ¹ (menjaboeng) en het daarbij aangaan van

¹ De hanen worden zeer goed door hunne eigenaars verzorgd. De haan vergezelt ook steeds zijn djoearo op weg, hetzij hij zich naar zijne ladang begeeft, hetzij hij reizen maakt; dikwijls neemt de djoearo zelfs zijn haan mede, indien hij wordt opgeroepen om aan de wegen te werken.

weddingschappen (boetarah). De hanengevechten hebben plaats of in daartoe aangelegde vechtbanen (galanggang) of overal, waar zich de gelegenheid voordoet. De hanenklopperijen op de pasars (pekan) zijn tegenwoordig verboden.

Verscheidene regels zijn bij de hanengevechten in acht te nemen. Een of twee personen (djenang) worden gekozen om toe te zien, dat het bij de gevechten geregeld en rechtvaardig toegaat en bevinden zich daarom binnen de omheining van de vechtbaan; het publiek staat daarbuiten.

In het strijdperk worden slechts twee hanen tegelijk toegelaten.

Aan ieder omstander is het toegestaan om een inzet te wagen op één der strijders, mits aan weerskanten hetzelfde bedrag wordt verkregen.

Het gevecht eindigt gewoonlijk met den dood, zelden met de vlucht van een der kampioenen.

Durven de strijders elkander niet aan, of bekoopen zij het gevecht tegelijk met den dood, dan worden de inzetgelden teruggegeven.

Om het gevecht spoedig te doen beslissen, maakt men aan de pooten der hanen kunstsporen (tadji) in den vorm van een lancet vast.

Tegenwoordig worden de hanengevechten slechts bij feesten toegestaan; degene, die de vergunning erlangt — de vergunning wordt zelden voor meer dan twee dagen verleend — is gerechtigd een tjoekei te heffen, die 10 pCt. van de inzetgelden bedraagt.

De eigenaar van den overwinnaar krijgt de inzetgelden; degenen die op den overwinnenden kampioen hebben gezet, krijgen het dubbele van hun inzet van den eigenaar van den overwonnene.

De eigenaars van de kampioenen worden djoearo genoemd.

Bij de hanenklopperijen heerscht het grootste enthousiasme onder de omstanders; de anders zoo kalme Lamponger verraaft bij het spel zijn hartstocht; merkwaardig zeker is het, dat er, hoe opgewonden het publiek ook is, zelden ongeregeldheden plaats grijpen.

Andere hazardspelen zijn het bantingan, koewi en blamboeng, die allen veel overeenkomst hebben met ons kruis en munt; het werpen met dobbelsteenen (dadoe) en het vingt-et-un. Dit laatste spel is meer op de pasars in zwang.

Andere spelen, die ook meer te Pasar Kroë en Pasar Poelau-Pisang tehuis behooren, zijn het schaakspel (tjatoer), damspel, tjoekei

Des morgens worden de vechthanen uit de kooien genomen en op de alaman der deoesen aan pennetjes, die in den grond zijn gestoken, met een eindje touw aan den rechterpoot, bevestigd.

en soedoeng lemawoeng. De stukken bij het schaakspel beantwoorden aan die van het onze met gewijzigde namen. Den koning noemt men ratoe, de koningin mantri, de raadsheeren gadja, de paarden koeda, de kasteelen tir, de pionnen bidak.

Het tjoeki wordt op een bord met 120 punten, door elkander loodrecht kruisende lijnen gevormd, gespeeld met 60 witte en 60 zwarte stukken. Het soedoeng lemawoeng is ons Wolf en schaap.

Een spel, dat de behendigheid van het lichaam oefent, is het sipak raga, een soort van kaatsspel, waarbij een bal van rotan (sipak) met de voeten wordt geworpen en opgevangen, doch nooit met de handen mag worden aangeraakt. Dit spel wordt evenwel alleen te Pasar Kroë gespeeld.

De vermaken der pasar-bewoners bestaan hoofdzakelijk in het voordragen van pantoens; het main mentjak, bestaande in een soort schermen, dat dansende op de maat der rebana door twee personen met zwaarden gewapend wordt uitgevoerd; het tarik piring, waarbij onder begeleiding van viool en rebana op de maat passen worden uitgevoerd en het lichaam in allerlei bochten gewrongen; met een ring, die aan de middenvingers der handen gestoken is, slaat men de maat tegen de borden, waarvan men op iedere hand een heeft; voorts het tarik kain pandjang, waarbij onder begeleiding van viool en rebana en handgeklap twee jongelingen tegenover elkander allerlei passen uitvoeren; onder de manoeuvres houden zij een kain op sierlijke wijze tusschen de handen en maken daarmede allerlei bewegingen; het tarik lagoe doewa, waarbij dezelfde manoeuvres als bij het tarik kain pandjang worden uitgevoerd, doch de jongelingen in stede van een kain een zakdoek tusschen de handen houden; het tarik lagoe ampat, waarbij vier jongelingen een carré vormen en gemelde manoeuvres met een zakdoek tusschen de handen vertoonen.

H. Adats.

Ten slotte rest ons mededeeling te doen van eenige adats, die nog niet ter sprake zijn gebracht. Die adat zijn:

1°. de adat tanggoeng-menanggoeng, waaronder verstaan wordt, dat elk ingezetene eener marga hoofdelijk en solidair verantwoordelijk is voor de handelingen zijner medeingezetenen; pleegt dus iemand b.v. een diefstal in een doeson en is men niet bij machte den dief aantewijzen, dan worden de ingezetenen dier doeson aansprakelijk gesteld voor de restitutie der geleden schade aan den ontstolene.

2°. de adat mememang, een voorschrift na te komen bij een ge-

maakte afspraak betreffende goederen, die in gemeenschappelijk bezit zijn.

3°. de adat pelangkaän.

Indien in een huisgezin de jongste dochter eerder uitgehuwelijkt wordt dan hare oudere zusters, is de echtgenoot verplicht aan ieder zijner schoonzusters een stel kleëren te geven. Deze adat wordt bijna niet in praktijk gebracht.

4°. adat pemadoean.

Een gehuwde man, een tweede vrouw tot zich nemende, betaalt een boete aan de eerste vrouw, die het bedrag van f 40 niet mag overschrijden. De boete wordt onder hare naaste aan- en bloedverwanten verdeeld. Deze adat wordt zelden in toepassing gebracht.

5°. adat pengoesian, bestaande in eene vergoeding van f 10 door een vluchteling aan een margahoofd uittekeeren, wiens hulp hij heeft ingeroepen. Deze adat is niet meer in zwang.

6°. adat larangan.

Aan ieder, behalve de huisgenooten, is het verboden om een afgesloten ruimte in een woning binnen te gaan, waarvoor een matje, onder den naam djengan mangkok bekend, geplaatst is.

7°. adat sira.

Indien in een huisgezin, waar zoons zijn, de jongste gehuwd is, doch de oudsten nog ongehuwd zijn, is het aan de echtgenoot van den jongsten zoon verboden om met hare schoonbroeders een woord te wisselen. Overtreding van deze adat wordt gestraft met f 2 boete, waarvan de helft aan den proatin en de helft aan dengenen of degene, die de vrouw op de overtreding betrapt heeft, moet worden toegewezen.